

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κατερίνα Πουρσανίδου

Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος 2017

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Τμήμα Διεθνών Σπουδών

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στις Ευρωπαϊκές Σπουδές και
Διπλωματία

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας: *Η ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ: ΟΙ ΠΡΟΝΟΙΑΚΕΣ, ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ, ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ.*

Συγγραφέας: Πουρσανίδου Κατερίνα

Επιβλέπων καθηγητής: κ. Μακρής Σπύρος

Ειδική αναφορά: Διπλωματική εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Διεθνών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας ως μέρος των απαιτήσεων για την απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στις Ευρωπαϊκές Σπουδές και Διπλωματία.

Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος 2017

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου»

Κατερίνα Πουρσανίδου

*Αφιερώνεται στην οικογένεια μου
για την αμέριστη βοήθεια και υπομονή τους*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.....	σ.7
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ:	
1.1 Φεμινιστική Θεωρία σήμερα.....	σ.8
1.2 Φεμινιστική Κοινωνιολογία.....	σ.12
1.3 Πατριαρχία.....	σ.14
1.4 Φεμινισμός Και Πολιτική Σκηνή.....	σ.15
1.5 Ο Ρόλος Του Φύλου Στην Παγκόσμια Πολιτική.....	σ.16
1.6 Έμφυλος Φακός.....	σ.16
1.7 Ισότητα και Διαφορά.....	σ.20
2. ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η Φεμινιστική Θεώρηση του Κράτους.	
Η Προνοιακή Διάσταση	
2.1 Έννοιες Κράτους.....	σ.22
2.2 Φεμινιστική Θεωρία Περί Κράτους.....	σ.23
2.3 Κράτος Και Ισχύς.....	σ.27
2.4 Δημοκρατία Και Πολιτειότητα.....	σ.32
2.5 Ηθικά Όρια Και Πολιτική.....	σ.34
2.6 Γυναικεία Ηθικότητα Και Σύγχρονα Ηθικά Όρια Κατά Τον 18 ^ο Αιώνα.....	σ.36
2.7 Ηθικότητα Και Φύλο.....	σ.42
2.8 Η Έννοια Της Μέριμνας.....	σ.44
2.9 Η Ηθική Της Μέριμνας.....	σ.45
2.10 Η Πολιτική Της Μέριμνας.....	σ.47
3. ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Το Σκανδιναβικό Μοντέλο: Η Συγκριτική Διάσταση	
3.1 Σκανδιναβικό Μοντέλο.....	σ.49
3.2 Το Πατριαρχικό Κράτος.....	σ.52
3.3 Ο Διαχωρισμός Της Ιδιωτικής- Δημόσιας Σφαίρας.....	σ.55
3.4 Το Δίλημμα της Wollstonecraft.....	σ.56
3.5 Η Μεταμοντέρνα Στροφή: Μεταφεμινιστικές Προσεγγίσεις Της Έμφυλης Ταυτότητας Και Της Ιδιότητας του Πολίτη.....	σ.59
3.6 Το Δικαίωμα Του Λόγου (Discourse)	σ.66

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: Η Φεμινιστική Ηθική της Μέριμνας Σήμερα. Οι Διεθνείς Όψεις του Ζητήματος	
4.1 Ο Φεμινισμός Στις Διεθνείς Σχέσεις.....	σ.68
4.2 Παγκοσμιοποίηση Και «Γυναικεία Ζητήματα» Στις Διεθνείς Σχέσεις.....	σ.74
4.3 Το Φύλο, Η Παγκοσμιοποίηση Και Η Ανάπτυξη.....	σ.76
4.4 Έμφυλη Διάσταση Στην Ασφάλεια, Τον Πόλεμο Και Τις Ένοπλες Συγκρούσεις.....	σ.79
4.5 Θεσμοί Και Παγκόσμια Τάξη.....	σ.82
4.6 Η Αντιμετώπιση Της Φτώχειας Και Ο Ρόλος Της Παγκόσμιας Τράπεζας Και Των ΜΚΟ.....	σ.83
5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	σ.86

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Κατά τη διάρκεια της φοίτησης μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του τμήματος των Διεθνών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας υπήρξε ένα τεράστιο ενδιαφέρον για τις προνοιακές διαστάσεις του φεμινισμού, αφού ζούμε σε έναν κόσμο όπου η φτώχεια και η αβεβαιότητα εξαπλώνονται, ενώ ο ρόλος του κράτους πρόνοιας αποδυναμώνεται.

Επιδιωχή μου είναι μέσα από αυτήν την εργασία, είναι να προσπαθήσω να δώσω τον αναγνώστη το θεωρητικό πλαίσιο όπου η έννοια της πολιτειότητας καλείται να διαμορφώσει το πεδίο μιας δημοκρατίας χωρίς έμφυλα σύνορα και χωρίς αποκλεισμούς φύλου, θρησκείας, εθνότητας. Να σημειώσω ότι επειδή το ζήτημα αυτό βρίσκεται ακόμη σε μια φάση εξέλιξης, η βιβλιογραφία αναπτύσσεται σταδιακά και αυτό ακριβώς προσδίδει και στην εργασία μια σχετική πρωτοτυπία. Αυτό που έχουμε ως βάση κατ'ουσίαν είναι κάποια textbooks που συγκροτούν πια σε ακαδημαϊκό πεδίο τη σχέση Feminism and IR.

1. Η Φεμινιστική Θεωρία Σήμερα

1.1 Η Φεμινιστική Θεωρία

Οι φεμινιστικές θεωρίες εισήχθησαν στον κλάδο των Διεθνών Σχέσεων ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, περίπου είκοσι χρόνια αφότου ο φεμινισμός άρχισε να επηρεάζει άλλους τομείς των κοινωνικών επιστημών. Ο φεμινισμός, θα μπορούσε να περιγραφεί ως πολιτική δράση, η οποία στοχεύει στην αλλαγή των συνθηκών ανισότητας, εκμετάλλευσης και καταπίεσης που βιώνουν οι γυναίκες, στο πλαίσιο των πατριαρχικά δομημένων κοινωνιών.¹ Γενικό χαρακτηριστικό, των φεμινιστικών θεωριών είναι η ενίσχυση κοινωνικού ρόλου των γυναικών. Σύμφωνα με τον φεμινισμό η κοινωνία χαρακτηρίζεται από έμφυλη ανισότητα και ανδροκρατική δομή, η οποία θα πρέπει να ανατραπεί. Πολλές φεμινίστριες υποστηρίζουν ότι μεγάλο μέρος του λόγου των διεθνών σχέσεων είναι επηρεασμένο από το φύλο, υπονοώντας το ανδρικό φύλο. Οι φεμινιστές επικεντρώνονται κυρίως στο γυναικείο φύλο, επειδή εκείνες γίνονται αντικείμενο διακρίσεων και άνισης μεταχείρισης. Η σύγχρονη φεμινιστική θεωρία δεν εστιάζει αποκλειστικά στην ζωή των γυναικών, αλλά επεκτείνει και την ανάλυση του γένους. Το γένος περιγράφει την σχέση μεταξύ των φύλων σε μια δομημένη κοινωνία. Οι φεμινίστριες υποστηρίζουν σε γενικές γραμμές ότι το γένος γίνεται καλύτερα αντιληπτό μέσα από τις σχέσεις ισχύος.² Οι φεμινιστές επισημαίνουν την πολιτική σχέση που υπάρχει ανάμεσα στα δύο φύλα, την ανωτερότητα των ανδρών και την υποταγή των γυναικών στις περισσότερες κοινωνίες. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι και την δεκαετία του 1960, εμφανίζεται η πρώτη μορφή του φεμινισμού, το αποκαλούμενο πρώτο κύμα του φεμινισμού. Κεντρική πεποίθηση του ήταν το δικαίωμα παραχώρησης ψήφου των γυναικών ώστε να αποκτήσουν τα ίδια νομικά και πολιτικά δικαιώματα με τους άνδρες καθώς επίσης και το αίτημα της ισότιμης παρουσίας και συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική και δημόσια σφαίρα. Αυτό θα είχε ως στόχο την εξάλειψη φυλετικών διακρίσεων και προκαταλήψεων. Κεντρικό αίτημα του φεμινισμού των σουφραζετών ήταν κατά

¹ Λάβδας Κώστας Α., Ξενάκης Δημήτρης Κ., & Χρυσόχου Δημήτρης Ν., (2010), “Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων”, Αθήνα, Εκδόσεις: Σιδέρης Ι. σελ.325

² Steans Jill & Pettiford Lloyd with Diez Thomas, (2005), “Εισαγωγή στη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων”, Αθήνα, Εκδόσεις: Τουρίκη,σελ.234

κύριο λόγο το ζήτημα της πραγματικής και όχι της τυπικής ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών που αποτέλεσε.³

Το δεύτερο κύμα φεμινισμού είχε ως στόχο ,όχι μόνο την πολιτική χειραφέτηση των γυναικών, αλλά και την απελευθέρωσή τους. Στο δεύτερο κύμα του φεμινισμού έγινε η αναγνώριση ότι η απόδοση πολιτικών και νομικών δικαιωμάτων στις γυναίκες δεν είχε επιλύσει ουσιαστικά το πρόβλημα των γυναικών. Στόχος του πρώτου κύματος φεμινισμού ήταν οι μεταρρυθμίσεις στη δημόσια σφαίρα της εκπαίδευσης, της πολιτικής και του χώρου εργασίας, σε αντίθεση με το δεύτερο κύμα του φεμινισμού που είχε την πεποίθηση ότι η «προσωπική ζωή είναι πολιτικό ζήτημα». Στόχος του δεύτερου κινήματος του φεμινισμού ήταν να εγείρει ερωτήματα όσον αφορά την ισχύ στην οικογένεια καθώς επίσης και ανάμεσα στις προσωπικές και φυλετικές σχέσεις ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες. Ήταν λοιπόν, το κίνημα αυτό που εξέφρασε τις πιο ριζοσπαστικές και επαναστατικές απαιτήσεις.⁴ Η φεμινιστική σκέψη έχει αναλυθεί με όρους διάκρισης μεταξύ των φιλελεύθερων, μαρξιστικών και ριζοσπαστικών σχολών σκέψης. Ο φιλελεύθερος φεμινισμός κυριάρχησε στο πρώτο κύμα του φεμινισμού, καθώς επίσης είχε και την μεγαλύτερη απήχηση από τις άλλες σχολές σκέψης. Στόχος του φιλελεύθερου φεμινισμού είναι η μεταρρύθμιση της «δημόσιας σφαίρας», δηλαδή η ενίσχυση της πολιτικής και νομικής θέσης των γυναικών, που συνίσταται στο δικαίωμα της εκπαίδευσης, της ψήφου και της συμμετοχής στην πολιτική ζωή, της αναζήτησης της καριέρας.⁵ Οι φιλελεύθεροι φεμινιστές θεωρούσαν ότι η συμμετοχή των γυναικών στην δημόσια ζωή ήταν το κλειδί για την προαγωγή της κοινωνικής τους θέσης. Οι φιλελεύθεροι πίστευαν ότι τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες είχαν την δυνατότητα πνευματικής εξέλιξης. Αυτό σήμαινε, ότι και οι γυναίκες όπως και οι άνδρες ήταν ορθολογικά όντα και είχαν δικαίωμα συμμετοχής στην δημόσια σφαίρα, δηλαδή συμμετοχή στο δημόσιο διάλογο για πολιτικά θέματα, κοινωνικά και ηθικά. Οι φεμινιστές πίστευαν πως οι γυναίκες δεν θα έπρεπε να περιορίζονται στην ιδιωτική σφαίρα του σπιτιού και να αντιπροσωπεύονται από τον άνδρα.⁶ Οι εν λόγω φεμινίστριες τεκμηριώνουν διάφορες όψεις της υποταγής των γυναικών οι οποίες φαίνονται στην ανισότητα των

³ Σπύρος Μακρής, (2015), *“Φεμινισμός και Δημοκρατία (Από τη Mary Wollstonecraft στην Judith Butler)*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις: Ένεκεν Θεωρίας,σελ.15

⁴ Λάβδας Κώστας Α., Ξενάκης Δημήτρης Κ., & Χρυσόχου Δημήτρης Ν., (2010), *“Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων”*, Αθήνα, Εκδόσεις: Σιδέρης Ι. σελ.327

⁵ Heywood Andrew, (2014), *“Εισαγωγή στην Πολιτική: Τέταρτη Έκδοση”*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις: Επίκεντρο, σελ.59

⁶ Steans Jill & Pettiford Lloyd with Diez Thomas, (2005), *“Εισαγωγή στη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων”*, Αθήνα, Εκδόσεις: Τουρίκη, σελ.237

εισοδημάτων μεταξύ ανδρών και γυναικών, η παραβίαση ανθρώπινων δικαιωμάτων που υφίστανται κυρίως οι γυναίκες, όπως η εμπορία λευκής σαρκός και ο βιασμός σε καιρό πολέμου. Οι φιλελεύθερες φεμινίστριες πιστεύουν, ότι θα πρέπει να εξαιρεθούν τα νομικά εμπόδια που τις αποστερούν ίσων δικαιωμάτων με τους άνδρες, ώστε να επιτευχθεί η ισότητα των γυναικών.⁷

Οι μαρξιστές φεμινιστές την ίδια στιγμή, θεωρούσαν ότι το αίτημα των ίσων δικαιωμάτων των γυναικών δεν θα οδηγούσε στη χειραφέτησή τους. Ο μαρξιστικός φεμινισμός εστιάζει στην υποβαθμισμένη θέση των γυναικών στο οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό στερέωμα του καπιταλιστικού συστήματος, ο οποίος δημιουργούσε νέες μορφές κοινωνικής υποταγής. Οι μαρξιστές ήταν της άποψης ότι η εμφάνιση του καπιταλισμού ως κοινωνικού και οικονομικού συστήματος ήταν η αιτία διαχωρισμού μεταξύ της δημόσιας σφαίρας της εργασίας και της ιδιωτικής σφαίρας της οικογένειας. Η εργασία των γυναικών βασιζόταν κυρίως στην στοργή και στην αγάπη και δεν απαιτούσε χρηματική ανταμοιβή, όπως συνέβαινε με τους άνδρες. Η διάκριση δημόσιου και του ιδιωτικού εξυπηρετούσε στην υποβάθμιση των γυναικών και στην εκμετάλλευσή τους, καθώς η άμισθη εργασία των γυναικών ήταν μέρος της καπιταλιστικής οικονομίας.

Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός εστιάζει στην ανάδειξη ότι το «προσωπικό», είναι στην πραγματικότητα βαθύτατα «πολιτικό». Με αυτό, εννοούν ότι η καθημερινότητα η οποία χαρακτηρίζεται από αγάπη και ιδιωτικότητα, στην πραγματικότητα διακρίνεται από υποταγή και κυριαρχία. Τα φεμινιστικά κινήματα επηρεάστηκαν από τους πολιτικούς στόχους της αναγνώρισης των δικαιωμάτων των γυναικών και ανέδειξαν την «καταπίεση», την «υποταγή» και τον «αποκλεισμό» των γυναικών από τις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές δραστηριότητες. Οι εν λόγω φεμινίστριες ανέπτυξαν την έννοια της «πατριαρχίας», για να εξηγήσουν την ανδρική κυριαρχία επάνω στις γυναίκες, δείχνοντας έτσι ότι το φύλο δεν είναι μόνο ζήτημα της προσωπικής ή σεξουαλικής ταυτότητας. Η δομή των σχέσεων ανάμεσα στα γένη σε κάθε δομημένη κοινωνία καθορίζεται από κάποιους κοινωνικούς θεσμούς, όπως για παράδειγμα ο θεσμός του γάμου, της οικογένειας, του εκπαιδευτικού συστήματος, οι οποίοι εξυπηρετούν την ενδυνάμωση των σχέσεων ανισότητας και υποταγής.⁸

⁷ Baylis John, Smith Steve, Owens Patricia, (2013), “ Η Παγκοσμιοποίηση Της Διεθνούς Πολιτικής, Μια Εισαγωγή Στις Διεθνείς Σχέσεις ”, Εκδόσεις: Επίκεντρο, σελ.371

⁸ Steans Jill & Pettiford Lloyd with Diez Thomas, (2005), “Εισαγωγή στη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων”, Αθήνα, Εκδόσεις: Τουρίκη, σελ.242

Κατά τη διάρκεια του δεύτερου κύματος, οι φεμινιστές άρχισαν να στρέφονται όλο και περισσότερο, πέρα από τους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς, στις κοινωνικές θεωρίες. Στράφηκαν αρχικά στην οικογενειακή ζωή και στις σεξουαλικές σχέσεις, και στη συνέχεια στους τρόπους με τους οποίους εκφράζεται η θηλυκότητα, δηλαδή κατανόηση της αδυναμίας και της εξάρτησης, όπως για παράδειγμα, ο κώδικας ενδυμασίας, ο τρόπος με τον οποίο εκφράζονται οι γυναίκες, και στα ιδανικά της ομορφιάς στα οποία πρέπει να προσαρμόζονται. Αυτό το ενδιαφέρον παρέμεινε κεντρικό και στο τρίτο κύμα του φεμινισμού και σηματοδότησε τη συνέχεια του δεύτερου κύματος. Παράλληλα όμως, το τρίτο κύμα έχει δημιουργήσει τις δικές του ερμηνείες στην έμφυλη πολιτισμική πρακτική και έχει προσφέρει σημαντικά στην ιστορία του φεμινισμού. Η άνοδος του τρίτου κύματος του φεμινισμού συνδέεται με δύο θεωρητικές απόψεις, η μια σχετίζεται με το πεδίο φεμινιστικών θεωριών ,ενώ η άλλη αμφισβητεί τους όρους με τους οποίους έχουν διαμορφωθεί τέτοιες θεωρίες.

Σε γενικές γραμμές, οι φεμινιστές είχαν απλά αγνοήσει το γεγονός ότι τα δικαιώματα που κατακτήθηκαν από τα φεμινιστικά κινήματα ωφελούσαν τη μειοψηφία των λευκών γυναικών, συχνά εις βάρος των έγχρωμων γυναικών, οι οποίες παρείχαν οικιακές και σεξουαλικές υπηρεσίες, από τις οποίες η μειονότητα είχε ελευθερωθεί. Η έκκληση για διαφορά έθεσε τέλος στις προσπάθειες να δοθεί μια γενική θεωρητική περιγραφή της φύσης των μειονεκτημάτων των γυναικών. Η έμφαση στη διαφορά έδωσε μια ευαισθησία στις σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών και μια λεπτή χρήση των όρων καταπίεση, διακρίσεις, υποταγή.

Οι θεωρητικοί του τρίτου κύματος που υποστήριζαν τη δεύτερη θεωρητική άποψη, αμφισβητούσαν την έννοια της διαφοράς μεταξύ ανδρών και γυναικών γύρω από την οποία ο φεμινισμός ανέκαθεν περιστρεφόταν. Παρά την προσπάθεια να χαραχθεί μια γραμμή ανάμεσα στα σεξουαλικά χαρακτηριστικά και στα κοινωνικά προσδιορισμένα φύλα, ο φεμινισμός κατέρρευσε τη διάκριση της διάστασης του φύλου , έτσι ώστε μέσα σε αυτό το πεδίο το φύλο να γίνει πανταχού παρόν.⁹

⁹ Terence Ball & Richard Bellamy, (2003), *“The Cambridge History Of Twentieth-Century Political Thought”*, Cambridge University Press, σελ.502

1.2 Φεμινιστική Κοινωνιολογία

Η φεμινιστική κοινωνιολογία αποτελεί ένα μέρος ενός θεωρητικού ρεύματος που στάθηκε με κριτική διάθεση απέναντι στην καθιερωμένη κοινωνική επιστήμη. Η πέτρα του σκανδάλου σχετικά με την κοινωνία ήταν ο "πατριαρχικός" της χαρακτήρας που κυριαρχείται και διαμορφώνεται από άνδρες. Η κοινωνική επιστήμη κατηγορήθηκε ότι συνέβαλλε στη διατήρηση της πατριαρχικής κοινωνίας. Η φεμινιστική κοινωνιολογία καθιστά ως κεντρικό ζήτημα την θέση και την κατωτερότητα της γυναίκας, την σχέση ανδρών και γυναικών στην κοινωνία και τις πολιτικές τους δυνατότητες. Η κοινωνική ιστορία της πατριαρχίας στηρίζεται στην κοινωνική ισχύ και κυριαρχία και διαφυλάσσει τις θέσεις ισχύος και κυριαρχίας για τους άνδρες. Οι φεμινιστικές θεωρίες δεν περιορίζονται φυσικά μόνο στην κοινωνιολογία, αλλά βρίσκονται και σε άλλες επιστήμες.

Η ουσιοκρατία βρίσκεται απέναντι από τον κονστρουκτιβισμό. Οι γυναίκες που συμμερίζονται ουσιοκρατικές σχέσεις αντιλαμβάνονται την διαφορετικότητα των φύλων ως φυσική μοίρα ενός σεξουαλικά διαφοροποιημένου πληθυσμού. Οι κοινωνικές κονστρουκτιβίστριες βρίσκονται έναντι των γυναικών που συμμερίζονται τις ουσιοκρατικές σχέσεις καθώς εξηγούν την διαφορετικότητα του status και της λειτουργίας των φύλων με βάση μια κοινωνική διαφοροποίηση που στηρίζεται στην σεξουαλική διαφοροποίηση ωστόσο όμως δεν προσδιορίζεται. Τέλος, οι ριζοσπαστικές κονστρουκτιβίστριες υποστηρίζουν ότι η πραγματικότητα των φύλων βιολογικών και κοινωνικών είναι δομημένα και για αυτόν τον λόγο και πολιτισμικά εκτελεσμένα.

Το πλέγμα των διαφορετικών φεμινιστικών προσεγγίσεων εκτείνεται από μητροκεντρικές- γυναικοκεντρικές προσεγγίσεις που έχουν ως στόχο να εξερευνήσουν το θηλυκό στοιχείο, το οποίο παρέμεινε εγκλωβισμένο και καταπιεσμένο σε μια κοινωνική τάξη που βασίστηκε σε αυτό, και να βοηθήσουν στην εξάλειψή του. Η προσέγγιση χειραφέτησης συνδέεται με την αδιαιρετότητα των οικουμενικών ανθρώπινων δικαιωμάτων και υποστηρίζει την ίση θέση των ανδρών και γυναικών. Τέλος, οι μετα-φεμινιστικές προσεγγίσεις αμφισβητούν την κατηγορία του φύλου και τις συνδεόμενες με αυτή συμβατικές αντιλήψεις του τι σημαίνει να είσαι άνδρας και του τι σημαίνει να είσαι γυναίκα.

Η φεμινιστική κοινωνιολογία χρειάζεται τις κατάλληλες θεωρητικές βάσεις προκειμένου να εξετάσει τις σχέσεις των δυο φύλων και να ξεπεράσει τους

ανθρωποκεντρικούς περιορισμούς των συμβατικών κοινωνικών επιστημών. Η Regina Becker –Schmidt της οποίας το όνομα είναι συνδεδεμένο με την «θεωρία της διπλής κοινωνικοποίησης», αντιπαραβάλλει την απλή κοινωνικοποίηση, η οποία περιλαμβάνει ουσιαστικά ουδέτερες ως προς το φύλο ευνοούμενες κοινωνικές σχέσεις, με την δική της προσέγγιση της « διπλής κοινωνικοποίησης » η οποία έχει διπλό χαρακτήρα. Δεν στηρίζεται μόνο στις κοινωνικές σχέσεις με βάση το φύλο και τις θεσμοθετημένες σχέσεις παραγωγής, αλλά πραγματοποιείται στο πλαίσιο «των έμφυλων σχέσεων» και των «έμφυλων συνθηκών» που τις ρυθμίζουν, ενώ και οι δύο διαστάσεις της κοινωνικοποίησης αλληλεπιδρούν. «Έμφυλες σχέσεις», εννοούνται οι σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών και οι «έμφυλες συνθήκες» χαρακτηρίζουν τις σχέσεις ισχύος που υπόκεινται στις σχέσεις των φύλων καθώς και το πρότυπο της βασιμότητάς τους. Οι σχέσεις και οι συνθήκες των φύλων προσδιορίζουν το κοινωνικό status και την κοινωνική θέση των έμφυλων ομάδων, καθώς επίσης διαμορφώνουν και άλλα στοιχεία και ιδιότητες. Η «διπλή κοινωνικοποίηση» υποδηλώνει την κατανόηση της κοινωνικοποίησης και την διαμόρφωση της ταυτότητας. Κοινωνικοποίηση σημαίνει το να γίνεσαι μέλος μιας κοινωνίας μαθαίνοντας τις αξίες της. Υπό συνθήκες «διπλής κοινωνικοποίησης» σημαίνει ότι το μέλος αυτό θα πρέπει να μάθει σε έναν διπλό κόσμο αξιών. Στο πλαίσιο της ιδιωτικής σφαίρας οι έμφυλοι ρόλοι στην πραγματικότητα προσδιορίζονται κοινωνικά και γι' αυτό το λόγο μπορούν να μεταβληθούν και πολιτικά. Το πολιτικό γυναικείο κίνημα ανέδειξε την άποψη ότι «το ιδιωτικό είναι και πολιτικό».

Η «διπλή κοινωνικοποίηση» κατά την Becker- Schmidt πραγματοποιείται εις βάρος των γυναικών. Οι γυναίκες υπόκεινται σε δύο μορφές κυριαρχίας: την πατριαρχική και την κοινωνική. Οι πατριαρχικές θέσεις ισχύος αλληλεπιδρούν με μηχανισμούς υποβιβασμού προκειμένου να παρεμποδίσουν την ισότιμη θέση των γυναικών μέσα στην κοινωνία. Η μειονεκτική θέση της γυναίκας μέσα στην κοινωνία συνδέεται με το κοινωνικό-οικονομικό status στο καπιταλιστικό σύστημα και το γεγονός ότι επιβαρύνεται από μια έμφυλη πατριαρχική τάξη. Οι γυναίκες αντιμετωπίζουν τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα διακρίσεις , ενώ οι άνδρες έχουν την κυριαρχία και στην επαγγελματική σφαίρα και στην οικογένεια. Συνεπώς, η διπλή κοινωνικοποίηση επιφέρει μια διπλή υποτίμηση των γυναικών έναντι των ανδρών.¹⁰

¹⁰ Morel, Bauer, Meleghy, Niedenzu, Preglau, Staubmann, (2004), “ Κοινωνιολογική Θεωρία”, (Αθήνα), Εκδόσεις: Προπομπός, σελ.321

1.3 Πατριαρχία

Η έννοια της «πατριαρχίας», αποτελεί ένα «σύστημα κυριαρχίας» που παρατηρούνται φαινόμενα «υποταγής», «θυματοποίησης» και «εκμετάλλευσης» των γυναικών, που συνήθως είχε τις ρίζες του στην κυριαρχία του συζύγου- πατέρα μέσα στην οικογένεια.¹¹ Η έννοια της πατριαρχίας πήρε μεγάλες διαστάσεις. Οι φιλελεύθερες φεμινίστριες, χρησιμοποιούσαν τον όρο της πατριαρχίας για να τονίσουν την ανισότητα των δικαιωμάτων των γυναικών στην κοινωνία.¹² Η πατριαρχία, προέβλεπε την μη εκπροσώπηση των γυναικών στις ανώτερες θέσεις στους τομείς της πολιτικής, των επιχειρήσεων, των επιστημών και της δημόσιας σφαίρας. Αξίζει να αναφερθούμε, στη σπουδαία φιλόσοφο Hannah Arendt, η οποία απονεμήθηκε από την κυβέρνηση της Δανίας το Sonnig Prize, υιοθετώντας την διάκριση ανάμεσα στη δημόσια και ιδιωτική σφαίρα και ορίζοντας την πολιτική πράξη ως το πεδίο της δημόσιας παρουσίας των ελεύθερων ανδρών, παγιδεύοντας τις γυναίκες χωρίς διέξοδο στο αυταρχικό οίκο του *pater familias* χρεώνοντάς τες σε αποκλειστικό ρόλο, την ανατροφή των παιδιών. Αυτή η πατριαρχική εικόνα της πολιτικής, η οποία δεσπόζει κυρίως στη φιλελεύθερη πολιτική, επικρατεί η αντίληψη "ότι οι γυναίκες είναι υποχέρια του συναισθήματος και τους πάθους και πρέπει μεν να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο ως σύζυγοι και μητέρες, είναι όμως βιολογικά ακατάλληλες για τη δημόσια σφαίρα".¹³

Ο μαρξιστικός και ριζοσπαστικός φεμινισμός, επιχειρούν δομικές αναλύσεις για τις κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικές συνθήκες που ανέχονται ή υποθάλλουν την υποταγή και την καταπίεση. Κατά την άποψη των μαρξιστών φεμινιστών, η πατριαρχία λειτουργεί σε συνδυασμό με τον καπιταλισμό, την υποταγή φύλου και την ανισότητα στην κοινωνία. Οι μαρξιστές φεμινιστές πίστευαν ότι η ανισότητα του φύλου είναι συνέπεια του καπιταλιστικού συστήματος και όχι της πατριαρχίας. Σύμφωνα με τον ριζοσπαστικό φεμινισμό, το "σύστημα κυριαρχίας" καθορίζει την δομή μέσα στην οποία συντελούνται πράξεις και παρατηρούνται φαινόμενα εκμετάλλευσης των γυναικών. Η πατριαρχία εκφράζει την πεποίθηση ότι το πρότυπο της ανδρικής κυριαρχίας και η γυναικεία υποταγή που χαρακτηρίζει την κοινωνία

¹¹ Τριανταφύλλου Δ., Υφαντής Κ., & Χατζηβασιλείου Ε., (2008), "*Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία Και Προσεγγίσεις*", Αθήνα, Εκδόσεις: Παπαζήση,σελ.514

¹² Simone Beauvoir, (2009), "*Το Δεύτερο Φύλο*", Αθήνα, Εκδόσεις: Μεταίχμιο

¹³ Σπύρος Μακρής, (2015), "*Φεμινισμός και Δημοκρατία (Από τη Mary Wollstonecraft στην Judith Butler)*", Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις: Ένεκεν Θεωρίας,σελ.21

γενικότερα, είναι ουσιαστικά μια αντανάκλαση των δομών της εξουσίας που λειτουργούν μέσα στην οικογένεια.¹⁴

1.4 Φεμινισμός Και Πολιτική Σκηνή

Ο φεμινισμός θα μπορούσε να έχει μεγάλη σχέση με το πώς σκεφτόμαστε και αναλύουμε την πολιτική, δεδομένου της ανησυχίας που επικρατούσε στις σχέσεις εξουσίας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Επισημαίνει ορισμένες επιπτώσεις του φεμινισμού, περιγράφοντας ταυτόχρονα συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους ο φεμινισμός έχει επηρεαστεί στην πράξη. Οι πολιτικοί επιστήμονες και αυτοί που μελέτησαν την σφαίρα της δημόσιας πολιτικής ήταν κυρίως άνδρες. Η πολιτική επιστήμη είτε αγνοούσε το θέμα των γυναικών είτε αναπαρήγαγε στερεοτυπικές και σεξιστικές αντιλήψεις της φύσης των γυναικών. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η σκέψη του Αμερικανού πολιτικού επιστήμονα Robert Lane σχετικά με τις αρνητικές επιπτώσεις του φεμινισμού στην πολιτική. Ο Robert Lane αναφέρεται σε μια αμερικανική κοινωνία όπου οι εργαζόμενες γυναίκες και οι γυναίκες καριέρα αφιέρωναν χρόνο και προσοχή στα παιδιά τους που δικαιωματικά τους ανήκαν.

Ο αριθμός των γυναικών που άρχισαν να αποκτούν τον έλεγχο, έχει αυξηθεί από την δεκαετία του 1970 επηρεασμένος από τις εξελίξεις του φεμινιστικού κινήματος. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται μια διάκριση μεταξύ διάφορων “σταδίων” αναγνωρίζοντας ότι αυτά τα στάδια δεν είναι πάντα χρονολογικά διακριτά.

Το “πρώτο στάδιο” περιλαμβάνει μια κριτική ανδρών πολιτικών για τον αποκλεισμό των γυναικών από τα πολιτικά δρώμενα. Υπήρχε ένα παράλληλο κίνημα από φεμινιστικούς πολιτικούς θεωρητικούς, οι οποίοι προέβαλαν τις μισογυνιστικές τάσεις της παραδοσιακής πολιτικής σκέψης. Στενά συνδεδεμένα με αυτήν την λειτουργία ήταν ένα “δεύτερο στάδιο”, το οποίο μερικές φορές είναι μάλλον περιφρονητικό, καθώς αναφέρεται στην εμπλοκή των γυναικών στα πολιτικά δρώμενα και έτσι συνεπάγεται μια πιο συστηματική έρευνα σχετικά με την έκταση της ανεπαρκούς εκπροσώπησης των γυναικών και των θεσμικών και μη θεσμικών υποθέσεων. Επειδή οι περισσότερες γυναίκες εμπλέκονταν στη πολιτική

¹⁴ Λάβδας Κώστας Α., Ξανάκης Δημήτρης Κ., & Χρυσοχούου Δημήτρης Ν., (2010), “Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων”, Αθήνα, Εκδόσεις: Σιδέρης Ι. σελ.330

αναδείχθηκαν νέα ζητήματα σχετικά με τις επιπτώσεις που προέκυπταν από την συμμετοχή τους. Σε κάθε περίπτωση, η συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική οδήγησε αναπόφευκτα τους πολιτικούς επιστήμονες σε ένα “τρίτο στάδιο” στο οποίο εγείρουν θεμελιώδη ζητήματα σχετικά με την πειθαρχία: με την ανισότητα των δύο φύλων.¹⁵

1.5 Ο Ρόλος Του Φύλου Στην Παγκόσμια Πολιτική

Υπάρχουν δύο τρόποι εξέτασης των κυρίαρχων έμφυλων σχέσεων στις θεωρητικές προσεγγίσεις της παγκόσμιας πολιτικής: ο εμπειρικός και ο αναλυτικός φεμινισμός. Ο εμπειρικός φεμινισμός εξετάζει την υποεκπροσώπηση των γυναικών σε μια επιστήμη που παραδοσιακά κυριαρχείται από άνδρες. Η προσθήκη της φεμινιστικής διάστασης στη διεθνή πολιτική, προϋποθέτει την αναγνώριση της συνεισφοράς των γυναικών στη διαμόρφωση της παγκόσμιας πολιτικής ως εργαζόμενες σε διάφορες θέσεις, ως σύζυγοι των διπλωματών κ.α.

Ο αναλυτικός φεμινισμός έχει ως στόχο την ανάδειξη των έμφυλων προκαταλήψεων που διέπουν το θεωρητικό πλαίσιο του ρεαλισμού. Ενώ οι κυρίαρχες θεωρίες παρουσιάζονται ως ουδέτερες όσον αφορά το φύλο, ο αναλυτικός φεμινισμός αποκαλύπτει το γεγονός ότι αυτές οι θεωρίες εδράζονται σε ένα κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο στο οποίο οι κυρίαρχες θεωρίες εμφανίζουν μια προκατάληψη υπέρ του ανδρισμού, η οποία απορρέει από τη σκιαγράφηση του αρσενικού και των απόψεών του είτε ως ανώτερων είτε ως αντικειμενικών και ορθολογικών.¹⁶

1.6 Έμφυλος φακός

Τα κείμενα που εισάγουν στην θεωρία του φεμινισμού, επιχειρούν την θεωρητική και μεθοδολογική σύνδεση των φεμινιστικών προσεγγίσεων με το πεδίο των Διεθνών Σχέσεων. Οι φεμινίστριες των Διεθνών Σχέσεων χρησιμοποιούν την έμφυλη ανάλυση για να μπορέσουν να απαντήσουν σε ερωτήματα σχετικά με την παγκόσμια πολιτική.¹⁷ Το ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στα δύο φύλα έχει αποκτήσει ιδιαίτερη

¹⁵ David Marsh & Gerry Stoker, (2002), “*Theory and Methods in Political Science Second Edition*”, Palgrave Macmillan,σελ. 113

¹⁶ Heywood Andrew, (2013), “*Διεθνείς Σχέσεις Και Πολιτική Στην Παγκοσμια Εποχή*”, Εκδόσεις: Κριτική, σελ.676

¹⁷ Λάβδας Κώστας Α., Ξενάκης Δημήτρης Κ., & Χρυσόχου Δημήτρης Ν., (2010), “*Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*”, Αθήνα, Εκδόσεις: Σιδέρης Ι. σελ.330

σημασία κυρίως στους τομείς των κοινωνικών επιστημών. Η εισαγωγή αυτού του ζητήματος στις Διεθνείς Σχέσεις προέκυψε λόγω της ανισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών, και τις συνέπειες αυτής της ανισότητας στη διεθνή πολιτική. Όπως είναι γνωστό, ζούμε σε έναν κόσμο που λειτουργεί δίνοντας έμφαση σε φυλετικά κριτήρια, όπου οι αξίες που έχουν σχέση με τον ανδρισμό (όπως ο ορθολογισμός, η ισχύς, η ενέργεια) είναι ανώτερες από αυτές που σχετίζονται με την θηλυκότητα (όπως ο συναισθηματισμός, η παθητικότητα, η αδυναμία). Το γεγονός αυτό οδηγεί σε μια φυλετική ιεραρχία, δηλαδή σε ένα σύστημα ισχύος στο οποίο οι άνδρες υπερέχουν έναντι των γυναικών. Στατιστικοί δείκτες έχουν αναδείξει την ανισότητα των δυο φύλων και ιδιαίτερα στον τομέα της διεθνούς πολιτικής, όπου αποδεικνύει την δυσμενή θέση των γυναικών έναντι των ανδρών και εξηγεί πώς ο τρόπος λειτουργίας του διεθνούς πολιτικού και οικονομικού συστήματος αναπαράγει αυτή την υποβαθμισμένη θέση των γυναικών. Οι τρεις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις για το ζήτημα των δυο φύλων είναι ο φιλελεύθερος φεμινισμός, ο μαρξιστικός/σοσιαλιστικός φεμινισμός και ο ριζοσπαστικός φεμινισμός. Ο φιλελεύθερος φεμινισμός εστιάζει στη μη ανισότητα των δικαιωμάτων των ανδρών και των γυναικών. Οι φιλελεύθεροι φεμινιστές επισημαίνουν πως τα βασικά δικαιώματα στην ζωή, η ελευθερία, η ιδιοκτησία δεν έχουν αποδοθεί το ίδιο στους άνδρες και στις γυναίκες. Οι σύγχρονοι φιλελεύθεροι φεμινιστές υποστηρίζουν ότι οι γυναίκες πρέπει να είναι πιο δραστήριες στη διεθνή πολιτική σκηνή, να έχουν την ίδια πρόσβαση με τους άνδρες στις οικονομικές ευκαιρίες και στην παιδεία. Επιπροσθέτως, υποστηρίζουν την κατάργηση της άνισης πρόσβασης στην εξουσία και την ισχύ μεταξύ ανδρών και γυναικών με σκοπό να επιτύχουν την εξάλειψη των άνισων δικαιωμάτων των δύο φύλων.¹⁸

Επιπροσθέτως, οι φιλελεύθερες φεμινίστριες υποστηρίζουν ότι η υποταγή των γυναικών έχει διάφορες μορφές, όπως η ανισότητα του εισοδήματος μεταξύ ανδρών και γυναικών, παραβίαση ανθρώπινων δικαιωμάτων σε βάρος κυρίως των γυναικών, βιασμοί σε καιρό πολέμου. Οι φιλελεύθερες φεμινίστριες πιστεύουν πως ο φεμινισμός μπορεί να αποφευχθεί αφαιρώντας τα νομικά εμπόδια που τις αποστερούν ίσων δικαιωμάτων με τους άνδρες. Οι φεμινίστριες των Διεθνών Σχέσεων έρχονται σε αντιπαράθεση με τις φιλελεύθερες φεμινίστριες. Οι μεταφιλελεύθερες

¹⁸ Judith Butler, (2009), “Αναταραχή Φύλου, Ο Φεμινισμός και η Ανατροπή της Ταυτότητας”, Εκδόσεις: Αλεξάνδρεια

φεμινίστριες υποστηρίζουν ότι η ανισότητα των φύλων συνεχίζει να υφίσταται σε κοινωνίες που έχει καθιερωθεί η νομική ισότητα. Ισχυρίζονται ότι πρώτα πρέπει να εξεταστούν οι έμφυλες ιεραρχίες ώστε να υπάρξει μια εξήγηση του προβλήματος της ανισότητας. Οι μεταφιλελεύθερες φεμινίστριες αντλούν ιδέες από την κριτική θεωρία, τον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό και τον μεταδομισμό. Κοινό χαρακτηριστικό αυτών των φεμινιστικών προσεγγίσεων είναι ότι χρησιμοποιούν το φύλο ως μια κατηγορία ανάλυσης.

Η φεμινιστική κριτική θεωρία έχει τις ρίζες της στον γκραμισιανό Μαρξισμό. Ερευνά τις ιδεαστικές και υλικές εκδηλώσεις των έμφυλων ταυτοτήτων και της έμφυλης εξουσίας στην παγκόσμια πολιτική.¹⁹ Ο κριτικός φεμινισμός στηρίζεται εν μέρη στις απόψεις του ριζοσπαστικού και μαρξιστικού φεμινισμού, καθώς επίσης δίνει έμφαση στο φύλο υποστηρίζοντας ότι το φύλο διαιωνίζει την κοινωνική ανισότητα. Οι φεμινίστριες που ασπάζονται τον κριτικό φεμινισμό θεωρούν ότι το φύλο χρησιμοποιείται για να δικαιολογήσει την διαφορετική αντιμετώπιση μεταξύ ανδρών και γυναικών, για το οποίο έχει μερίδιο ευθύνης η ίδια η κοινωνία. Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να πούμε ότι υπάρχει μια μείξη της προσωπικής ζωής και των κοινωνικών δομών, αφού το φύλο συνιστά μια όψη της ατομικής ταυτότητας συνδεδεμένο με ένα σύνολο κοινωνικών θεσμών και πρακτικών. Συνεπώς, ο κριτικός φεμινισμός εστιάζει στην κατασκευή του φύλου και στις σχέσεις μεταξύ τους.²⁰ Η φεμινιστική κριτική θεωρία δίνει μια ευρύτερη μαρξιστική έμφαση στη σχέση ανάμεσα στον καπιταλισμό και στην πατριαρχία, που γίνονται κατανοητές ως διασυνδεδεμένες ηγεμονικές δομές.²¹ Από πολιτικής άποψης, ο κριτικός φεμινισμός έχει ως στόχο να εξυπηρετήσει το συμφέρον της χειραφέτησης των γυναικών, απελευθερώνοντάς τες από τις σχέσεις καταπίεσης, λειτουργώντας ως δύναμη αντίστασης ενάντια στην ανάπτυξη του παγκόσμιου καπιταλισμού και των πολυεθνικών επιχειρήσεων.²²

Ο φεμινιστικός Κονστρουκτιβισμός βασίζεται στον Κοινωνικό Κονστρουκτιβισμό. Ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός είχε σημαντική επίδραση σε πρώιμες ριζοσπαστικές φεμινιστικές αντιλήψεις για το ρόλο του φύλου, οι οποίες έδιναν ιδιαίτερη έμφαση

¹⁹ Baylis John, Smith Steve, Owens Patricia, (2013), “*Η Παγκοσμιοποίηση Της Διεθνούς Πολιτικής, Μια Εισαγωγή Στις Διεθνείς Σχέσεις*”, Εκδόσεις: Επίκεντρο, σελ.372

²⁰ Steans Jill & Pettiford Lloyd with Diez Thomas, (2005), “*Εισαγωγή στη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων*”, Αθήνα, Εκδόσεις: Τουρίκη, σελ.242

²¹ Heywood Andrew, (2013), “*Διεθνείς Σχέσεις Και Πολιτική Στην Παγκόσμια Εποχή*”, Εκδόσεις: Κριτική, σελ.204

²² Steans Jill & Pettiford Lloyd with Diez Thomas, (2005), “*Εισαγωγή στη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων*”, Αθήνα, Εκδόσεις: Τουρίκη, σελ: 242

στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης που συντελείται στο εσωτερικό της οικογένειας. Το φύλο αποτελεί κοινωνική κατασκευή , που διαφέρει εμφανώς από την βιολογική έννοια του φύλου.²³ Οι φεμινίστριες υπέρμαχοι του Κονστρουκτιβισμού μελετούν τις διαδικασίες με τις οποίες οι ιδέες σχετικά με το φύλο επηρεάζουν την παγκόσμια πολιτική, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους η παγκόσμια πολιτική διαμορφώνει ιδέες σχετικά με το φύλο. Οι υπέρμαχοι του κονστρουκτιβισμού υποστηρίζουν ότι υπάρχουν διάφοροι τρόποι με τους οποίους οι ιδέες για το φύλο διαμορφώνουν και διαμορφώνονται από την παγκόσμια πολιτική.

Οι φεμινίστριες υπέρμαχοι του μεταδομισμού ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για την σχέση γνώσης και εξουσίας. Υποστηρίζουν ότι η χρήση της γλώσσας είναι απαραίτητη για την κατανόηση της πραγματικότητας. Αυτό σημαίνει ότι αυτοί που κατασκευάζουν την σημασία και δημιουργούν την γνώση αποκτούν μεγάλη εξουσία με αυτόν τον τρόπο. Οι υπέρμαχοι του μεταδομισμού επισημαίνουν ότι οι γυναίκες δεν αποτελούν υποκείμενο γνώσης , σε αντίθεση με τους άνδρες οι οποίοι θεωρούνται γνώστες και πως αυτή η γνώση έχει βασιστεί στον βίο των ανδρών στη δημόσια σφαίρα.²⁴ Οι μεταμοντέρνοι ή οι μεταδομιστές φεμινιστές διαφωνούν με τις μορφές του φεμινισμού που διακηρύσσουν την ύπαρξη θεμελιωδών διαφορών ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες. Οι μεταδομιστές φεμινιστές επικρίνουν τα ευρωκεντρικά, οικουμενιστικά μοντέλα χειραφέτησης των γυναικών για την αποτυχία τους να αναγνωρίζουν ότι οι ταυτότητες των φύλων αναμειγνύονται με φυλετικά, εθνοτικά και πολιτισμικά ζητήματα.²⁵

Οι μεταμοντέρνες ιδέες χρησιμοποιούνται με πολλούς τρόπους. Πρώτα, επιβεβαιώνουν την αύξηση της ελευθερίας στις γυναίκες χωρίς να εμπλέκεται κάποια προκατειλημμένη ταυτότητα του φύλου άνδρα ή γυναίκα. Με αυτόν τον τρόπο , δεν υπάρχει μια ενιαία και γενική “γυναίκα” μιας συγκεκριμένης κατηγορίας, φυλής και σεξουαλικού προσανατολισμού, αλλά η δυνατότητα πολλών γυναικών να έχουν κοινά σημεία και διαφορετικά. Δεύτερον και πολύ σημαντικό, οι μεταμοντέρνοι ξεκινούν να θεωρούν την κατασκευή της ταυτότητας του φύλου, επισημαίνοντας τους τρόπους ότι είναι απρόοπτες και κοινωνικά κατασκευασμένες. Οι τρόποι με τους οποίους η γνώση , σχετικά με τις σχέσεις των φύλων, είναι οργανωμένη γίνεται το

²³ Heywood Andrew, (2013), “*Διεθνείς Σχέσεις Και Πολιτική Στην Παγκοσμια Εποχή*”, Εκδόσεις: Κριτική, σελ.676

²⁴ Baylis John, Smith Steve, Owens Patricia, (2013), “*Η Παγκοσμιοποίηση Της Διεθνούς Πολιτικής, Μια Εισαγωγή Στις Διεθνείς Σχέσεις*”, Εκδόσεις: Επίκεντρο, σελ. 372

²⁵ Heywood Andrew, (2013), “*Διεθνείς Σχέσεις Και Πολιτική Στην Παγκοσμια Εποχή*”, Εκδόσεις: Κριτική, σελ.675

επίκεντρο γι' αυτού του είδους την ανάλυση. Αυτό δίνει την πιθανότητα , να εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο η γνώση είναι οργανωμένη από διεθνείς οργανισμούς και από την πειθαρχία του ίδιου του πολιτικού συστήματος.

Ο μαρξιστικός φεμινισμός εστιάζει στην υποδεέστερη θέση των γυναικών στο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό στερέωμα της καπιταλιστικής κοινωνίας. Το καπιταλιστικό σύστημα καθιέρωσε μια διάκριση στην παραγωγική εργασία ανάμεσα στα δύο φύλα. Οι άνδρες είχαν την ευθύνη για παραγωγική και έμμισθη εργασία στο εργοστάσιο, σε αντίθεση με τις γυναίκες οι οποίες αναλάμβαναν την φροντίδα στο σπίτι η οποία ήταν άμισθη και μη παραγωγική. Η υποταγή των γυναικών στην αγορά εργασίας καθιστούσε τις γυναίκες σε πολίτες δεύτερης κατηγορίας. Επίσης, οι μαρξιστές φεμινιστές σημειώνουν πως οι γυναίκες απασχολούνταν σε χαμηλόμισθες θέσεις εργασίας και πως αυτή η ανισότητα θα πρέπει να εξαλειφθεί. Υποστηρίζουν πως ο μόνος τρόπος για να εξασφαλισθεί αυτή η ανισότητα των δύο φύλων είναι η ανατροπή του καπιταλιστικού συστήματος.

Ο σοσιαλιστικός φεμινισμός συνδυάζει τις σκέψεις του με το μαρξιστικό φεμινισμό. Ο σοσιαλιστικός φεμινισμός σημειώνει πως η καταπίεση και η υποταγή των γυναικών είναι αναπόφευκτο αποτέλεσμα της συνύπαρξης ανδροκρατούμενης οικογένειας και καπιταλιστικού συστήματος. Ο καπιταλισμός αποτελεί την καταπιεστική μέθοδο παραγωγής, η δε πατριαρχία την καταπιεστική μέθοδο αναπαραγωγής. Συνεπώς, ο μαρξιστικός και ο σοσιαλιστικός φεμινισμός εστιάζουν στους τρόπους με τους οποίους η πατριαρχία και ο καπιταλισμός τοποθετούν τις γυναίκες σε μειονεκτικές θέσεις.²⁶

Κύριες προκλήσεις για τη φεμινιστική θεωρία σήμερα παραμένουν η κατανόηση της διαφορετικότητας και η αντίληψη του διαρκώς μεταβαλλόμενου κόσμου, ο οποίος διακρίνεται από αβεβαιότητα. Οι τοπικές διαφορετικότητες σε παγκόσμιο πλαίσιο όπως, οι εμφύλιοι πόλεμοι, τα θεοκρατικά καθεστώτα , οι μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ φτώχειας και πλούτου, συνδιαμορφώνουν τις ζωές των γυναικών και αυτές είναι που αποτελούν αντικείμενο μελέτης των φεμινιστών.²⁷

1.7 Ισότητα και Διαφορά

²⁶ Robert Jackson & Georg Sorensen, (2006), *“Θεωρία Και Μεθοδολογία Των Διεθνών Σχέσεων”*, Αθήνα, Εκδόσεις: Gutenberg, σελ.406

²⁷ Λάβδας Κώστας Α., Ξενάκης Δημήτρης Κ., & Χρυσοχού Δημήτρης Ν., (2010), *“Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων”*, Αθήνα, Εκδόσεις: Σιδέρης Ι. σελ.333

Παρόλο που στόχος του φεμινισμού είναι η ανατροπή της πατριαρχίας και η εξάλειψη της καταπίεσης και της υποταγής, οι φεμινιστές παραμένουν πολλές φορές αβέβαιοι σχετικά με το αποτέλεσμα αυτής της ανατροπής. Ο φεμινισμός έχει χαρακτηριστεί ως ένα κίνημα για την επίτευξη της ισότητας. Ωστόσο το θέμα της ισότητας θεωρήθηκε μεγάλο πλήγμα για τον φεμινισμό. Οι φεμινιστές έχουν συμπεριλάβει διάφορες έννοιες της «ισότητας» και μερικοί έχουν απορρίψει εξ'ολοκλήρου την ισότητα για χάρη της ιδέας της «διαφοράς». Οι φιλελεύθεροι φεμινιστές υποστήριξαν την νομική και πολιτική ισότητα με τους άνδρες. Ισότητα σημαίνει η ίση πρόσβαση στην δημόσια σφαίρα. Οι σοσιαλιστές φεμινιστές αντιθέτως υποστηρίζουν ότι τα ίσα δικαιώματα είναι ασήμαντα, αν οι γυναίκες δεν απολαμβάνουν την κοινωνική ισότητα. Η ισότητα με αυτήν την έννοια πρέπει να ισχύει σε ότι αφορά την οικονομική δύναμη και την διοίκηση των θεμάτων. Οι ριζοσπαστικοί φεμινιστές από την πλευρά τους, ενδιαφέρονται για την ισότητα στην οικογένεια και στην προσωπική ζωή. Η ισότητα πρέπει να λειτουργεί για παράδειγμα, όσον αφορά για την φροντίδα των παιδιών και τα οικιακά.

Παρά τις εντάσεις μεταξύ τους, αυτοί οι προσδιορισμοί που αφορούν την ισότητα είναι ενωμένοι στο να προβάλλουν τις διαφορές των φύλων με μια αρνητική πλευρά. Οι ισότιμες μορφές του φεμινισμού συνδέουν την «διαφορά» με την πατριαρχία, βλέποντας το ως μια έκφραση καταπίεσης και υποταγής. Από αυτήν την πλευρά, το φεμινιστικό έργο προσδιορίζεται από την επιθυμία να ελευθερώσει τις γυναίκες από την «διαφορά». Ωστόσο, άλλοι φεμινιστές υπερασπίζονται την «διαφορά» από την «ισότητα». Οι φεμινιστές της «διαφοράς», θεωρούν την έννοια της «ισότητας» ως λανθασμένη ή απλά ανεπιθύμητη. Το γεγονός ότι οι γυναίκες θέλουν να υπάρχει ισότητα με τους άνδρες, ερμηνεύει ότι οι γυναίκες θέλουν να ταυτοποιηθούν με το ανδρικό πρότυπο, με την έννοια ότι στόχος τους είναι να προσδιορίσουν τι είναι οι άνδρες και τι είναι αυτό που κατέχουν. Η απαίτηση για ισότητα αντιπροσωπεύει την επιθυμία να είναι όπως οι άνδρες. Παρόλο που οι φεμινίστριες προσπαθούν να ανατρέψουν την πατριαρχία, πολλοί προειδοποιούν ότι υπάρχει κίνδυνος να υιοθετήσουν πρότυπα με ανταγωνιστική και επιθετική συμπεριφορά που χαρακτηρίζει μία ανδρική κοινωνία. Για πολλούς φεμινιστές, φιλελευθερισμός σημαίνει η επιθυμία να αναπτυχθεί και να προσδιοριστεί το γυναικείο φύλο.²⁸

²⁸ Andrew Heywood, (2003), *Political Ideologies (An Introduction, Third Edition)*, Palgrave Macmillan, σελ.249

2.Η Φεμινιστική Θεώρηση Του Κράτους : Η Προνοιακή διάσταση

2.1 Τι είναι κράτος

Κεντρική έννοια του πολιτικού λόγου και της πολιτικής ανάλυσης είναι το κράτος. Η έννοια του κράτους είναι ένα αντικείμενο έντονης αντιπαράθεσης και σημαίνει ποικίλα διαφορετικά πράγματα γι' αυτό θα πρέπει να προσδιοριστεί τι είναι το κράτος και πώς εξελίσσεται. Η έννοια του κράτους έχει πρωταρχική σημασία στους τομείς της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ανάλυσης. Το σύγχρονο κράτος το οποίο προέρχεται από τη Δυτική Ευρώπη είναι ένα θεσμικό πολυσύνθετο σύστημα που διεκδικεί ως ανώτατη πολιτική αρχή την κυριαρχία σε μια καθορισμένη περιοχή για τη διακυβέρνηση της οποίας είναι υπεύθυνο. Σε πρώιμο στάδιο της ανάπτυξής του, το κράτος χαρακτηρίζεται από καταπιεστικό τρόπο άσκησης εξουσίας, καθώς σε αυτό το πλαίσιο ο αποφασιστικός παράγοντας που αποκτά σημαντικό ρόλο είναι η θρησκεία. Οι παράγοντες που κατέκτησαν εφικτή την ανάπτυξη μιας θεσμικής μορφής στη Δυτική Ευρώπη είναι πολυσύνθετοι και στενά συνυφασμένοι με τον ρόλο της θρησκευτικής εξουσίας. Η θεώρηση του κράτους που μέχρι στιγμής κυριαρχεί στην σύγχρονη θεωρία είναι εκείνος ο ορισμός του Weber, ο οποίος όρισε το κράτος με κριτήριο όχι τη λειτουργία του αλλά το *modus operandi*. Πιο συγκεκριμένα, προσέγγισε το κράτος στη βάση της οργάνωσης και της ανάπτυξης των μέσων άσκησης εξαναγκασμού και φυσικής βίας. Ο ίδιος εξηγεί : «Μια δεσμευτική πολιτική οργάνωση με διαρκείς λειτουργίες θα ονομαστεί "κράτος" όταν κατά τη θέσπιση της εξουσίας της το διοικητικό της δυναμικό διατηρεί με επιτυχία το δικαίωμα στο μονοπώλιο νόμιμης χρήσης φυσικής βίας για την επιβολή της τάξης».

Στον παραπάνω ορισμό δύο είναι οι αξιοσημείωτες διαστάσεις για τις σύγχρονες θεωρήσεις του κράτους. Πρώτον, σχετικά με τον Weber το κράτος είναι ένα συγκροτημένο σύνολο θεσμικών μηχανισμών και ιδρυμάτων που απαρτίζονται από αφοσιωμένο προσωπικό. Συγκεκριμένα, επικεντρώνονται στη δυνατότητα των διευθυντικών στελεχών του κράτους να ασκούν εξουσία αυτόνομα και ανεξάρτητα

από μη κρατικές δυνάμεις. Δεύτερον, ο Weber θεωρεί ότι το σύγχρονο κράτος διαχειρίζεται το μονοπώλιο της αποκλειστικής θέσπισης κανόνων στα όρια μιας εδαφικά καθορισμένης περιοχής, δηλαδή εστιάζει στο ζήτημα της πολιτικής νομιμότητας του κράτους, στους μηχανισμούς μέσω των οποίων η πολιτική νομιμότητα κατασκευάζεται και εδραιώνεται. Όσον αφορά την έννοια του κράτους, διακρίνονται δύο κύρια στοιχεία αναλυτικής χρησιμότητας. Το πρώτο σχετίζεται με τη δομική και/ή θεσμική συνάφεια των πολιτικών δρώντων και το δεύτερο με την ιστορική συνάφεια της πολιτικής δυναμικής και συμπεριφοράς. Οι θεωρητικοί προσανατολισμοί δέχονται ότι η έννοια του κράτους μπορεί να ιδωθεί με δομικούς και/ή θεσμικούς όρους. Το κράτος λοιπόν λογίζεται είτε ως ένα σύνολο λειτουργιών που καθιστούν αναγκαίο έναν θεσμικό οργανισμό είτε ως ο ίδιος ο θεσμικός οργανισμός. Το κράτος, λοιπόν, παρέχει το θεσμικό περιβάλλον με το οποίο οι πολιτικοί δρώντες καλούνται να διαπραγματευτούν. Το κράτος συνιστά ένα στρατηγικό έδαφος όπου οι πολιτικοί δρώντες καλούνται στην προσπάθεια να υλοποιήσουν τους στόχους τους. Οι θεωρητικοί του κράτους πιστεύουν ότι η ικανότητα των δρώντων υποκειμένων να υλοποιούν τις επιδιώξεις τους εξαρτάται από περίπλοκα συστήματα στρατηγικών επιλογών, που διαμορφώνονται σε πυκνά δομημένα πλαίσια, τα οποία επιβάλλουν τη δική τους στρατηγική επιλεκτικότητα. Η έννοια του κράτους οδηγεί τους πολιτικούς αναλυτές στην ανάγκη να θέτουν τους πολιτικούς φορείς στη θεσμική τους συνάφεια καθώς επίσης να θέτουν και το παρόν στην ιστορική του συνάφεια. Το ενδιαφέρον του πολιτικού επιστήμονα για τις κυβερνήσεις και τους κατόχους υψηλών διοικητικών θέσεων έχει την τάση να συνδέεται με το παρόν. Οι κυβερνήσεις διαδέχονται η μία την άλλη, το κράτος όμως, ως θεσμική σύνθεση, διατηρείται καθώς εξελίσσεται μέσα στον χρόνο. Η εξέλιξη αυτή διαμορφώνεται από τις συνέπειες των κυβερνητικών στρατηγικών και πολιτικών πρακτικών. Το στρατηγικό πλαίσιο εντός του οποίου τοποθετούνται οι κυβερνήσεις αποτελεί μια αντανάκλαση των στρατηγικών δυνατοτήτων και δεξιοτήτων των θεσμών του κράτους. Συνεπώς, η κατανόηση της κυβερνητικής αυτονομίας εξαρτάται από την θεσμική, δομική και στρατηγική κληρονομιά του παρελθόντος. Πρόκειται για μια δυναμική σχέση μεταξύ κράτους και κυβερνητικής εξουσίας.

2.2 Φεμινιστική Θεωρία Περί Κράτους

Συχνά αναφέρεται ότι ο φεμινισμός δεν έχει κάποια θεωρία για το κράτος. Οι πρόσφατες μελέτες σ' αυτόν τον τομέα έχουν δείξει ακριβώς το αντίθετο. Ο φεμινισμός τα τελευταία χρόνια ξεκίνησε να διαμορφώνει τη βάση για επαρκείς και διακριτά φεμινιστικές θεωρίες του κράτους. Ενδιαφέρουσες εξελίξεις στη σύγχρονη θεωρία προέρχονται από θεωρητικούς του φεμινισμού οι οποίοι προβάλλουν ορισμένες παρατηρήσεις: αν το κράτος μπορεί να θεωρηθεί καπιταλιστικό τότε μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί και πατριαρχικό, με την έννοια ότι μπορεί να θεωρηθεί ως καθοριστικός παράγοντας για την ενίσχυση της πατριαρχικής κυριαρχίας μέσα σε μια κοινωνία. Δεύτερον, όσο αυξάνονται τα ποσοστά φτώχειας όλο και περισσότερες γυναίκες εξαρτούν την επιβίωσή τους από το κράτος, το οποίο αποκτά έναν κυρίαρχο ρόλο στη ζωή τους καθώς επίσης, το κράτος στηρίζεται όλο και περισσότερο στην απλήρωτη εργασία των γυναικών. Συνεπώς, οι καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις είναι άρρηκτα δεμένες με την αναπαραγωγή των πατριαρχικών σχέσεων.

Στα κείμενα του φεμινισμού διακρίνονται οι δυσκολίες που υπάρχουν ανάμεσα στις φεμινιστικές προσεγγίσεις και στην πολιτική επιστήμη. Τα διλήμματα του φεμινισμού γίνονται ορατά αν μελετήσουμε τις βασικές έννοιες του κράτους. Η συνάντηση της φεμινιστικής θεωρίας με την έννοια του κράτους είτε υπόσχονταν σημαντικά οφέλη για την ισότητα των δυο φύλων είτε προκαλούσε τον φόβο της ενσωμάτωσης και του συμβιβασμού. Το φεμινιστικό κίνημα για το κράτος σταμάτησε να εξελίσσεται λόγω του διλήμματος που επικρατούσε «μέσα» ή «έξω» από αυτό. Στις φεμινιστικές θεωρίες περί κράτους, οι φιλελεύθερες φεμινίστριες εκπροσωπούσαν τη θέση «μέσα» στο κράτος. Στόχος τους ήταν η μεταρρύθμιση του από τα «μέσα». Οι επικριτές της ισχυρίστηκαν ότι στις εσωτερικές προσεγγίσεις ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος της ενσωμάτωσης στις πατριαρχικές δομές του κράτους. Σε αντίθεση, με τις ριζοσπάστριες φεμινίστριες οι οποίες εκπροσωπούσαν τις θέσεις «έξω» από το κράτος, απομακρύνθηκαν από αυτό και ζητούσαν εναλλακτικούς τρόπους δραστηριοποίησης με στόχο να αναπτύξουν μια «εξωκρατική» μορφή πολιτικής. Οι φεμινιστικές στρατηγικές χωρίστηκαν στα δύο με βασικό κριτήριο τη θέση απέναντι στο κράτος, δηλαδή είτε η ενσωμάτωση με τη θέση «εντός» του κράτους, είτε η αυτονομία με τη θέση «εκτός» του κράτους. Η φεμινιστική θεωρία αποτέλεσε μια βασική συνεισφορά ώστε να αναδειχθεί ο πατριαρχικός και έμφυλος χαρακτήρας των θεσμών, των πρακτικών και των πολιτικών του κράτους. Στις φεμινιστικές απόψεις περί κράτους περιλαμβάνονται οι φιλελεύθερες, οι ριζοσπαστικές, οι μαρξιστικές και οι σοσιαλιστικές, οι σκανδιναβικές και οι μεταδομιστικές φεμινιστικές θεωρίες οι

οποίες αντίστοιχα εκλαμβάνουν το κράτος ως ουδέτερο, πατριαρχικό, καπιταλιστικό, φιλικό προς τις γυναίκες και μεταδομιστικό.

Όσον αφορά τον φιλελεύθερο φεμινισμό, το κράτος θεωρείται ως ένας επιδιαιτητής ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες συμφερόντων. Ο φιλελεύθερος φεμινισμός έρχεται πολύ κοντά στην πλουραλιστική θεωρία περί κράτους. Ο πλουραλισμός εμφανίστηκε ως αντίδραση στην ιδέα του απολυταρχικού κράτους και περιγράφει το πώς θα πρέπει να οργανωθούν οι κοινωνικές σχέσεις προκειμένου να επιτευχθεί μια δίκαιη, φιλελεύθερη, σοσιαλιστική κοινωνία. Υποστηρίζει επίσης ότι η εξουσία θα πρέπει να διαχυθεί και να μην επιτραπεί να διαχυθεί στο κράτος. Στο φιλελεύθερο φεμινισμό, οι θεσμοί του κράτους κυριαρχούνται δυναμικά από τους άνδρες, υιοθετώντας πολιτικές που αντανάκλουν τα συμφέροντα των ανδρών, παράλληλα όμως ισχυρίζεται ότι είναι δυνατή η «ανάκτηση» του κράτους από τις γυναίκες. Το μεγαλύτερο μέρος της φεμινιστικής θεωρίας υποστηρίζει ότι η ένταξη των γυναικών εντός του κράτους σημαίνει περισσότερες πολιτικές υπέρ των γυναικών στις οποίες περιλαμβάνονται νομοθετικές πρωτοβουλίες και νομοσχέδια που προάγουν την ισότητα των φύλων και ικανοποιούν τα αιτήματα των γυναικών. Θεωρεί ότι το κράτος πρέπει να αντιμετωπίζει τους άνδρες και τις γυναίκες με ίσους όρους ως πολίτες και τονίζει την ίση μεταχείριση απέναντι στο νόμο. Σύμφωνα με την φιλελεύθερη φεμινίστρια Σούζαν Μόλερ Όκιν, πίστευε ότι η οικογένεια ήταν η κύρια αιτία ανισότητας των δύο φύλων και των άνισων ευκαιριών. Τα φιλελεύθερα κράτη ρύθμιζαν και έλεγχαν την οικογένεια παρά την απογόρευση της κρατικής παρέμβασης στην ιδιωτική σφαίρα. Ο φιλελεύθερος φεμινισμός άσκησε σημαντική επιρροή κυρίως στις χώρες της Δύσης, όπου η έννοια της καθολικότητας και της ισότητας παρέμεναν κεντρικές στο δημόσιο διάλογο γύρω από την ισότητα των μισθών και την ιδιότητα του πολίτη, ενώ αποτελούν ισχυρά εργαλεία στην συμμετοχή των γυναικών στους ανδροκρατούμενους θεσμούς του κράτους.

Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός ορίζει το κράτος με βάση την πατριαρχική του φύση. Η έννοια της πατριαρχίας υποδηλώνει ότι η καταπίεση των γυναικών δεν είναι τυχαία, αλλά οι διάφορες μορφές καταπίεσης που βίωναν οι γυναίκες ήταν πάντοτε υποστηριζόμενες. Το κράτος είναι ανδρικό με τη φεμινιστική έννοια: ο νόμος προσλαμβάνει και μεταχειρίζεται τις γυναίκες με τον τρόπο που οι άνδρες προσλαμβάνουν και μεταχειρίζονται τις γυναίκες. Η ριζοσπαστική φύση αυτής της ανάλυσης απέρρευε από το επιχείρημα ότι το κράτος ήταν ουσιαστικά πατριαρχικό. Ο φιλελεύθερος φεμινισμός αντιλαμβανόταν το κράτος με βάση τους πολιτικούς

θεσμούς, ενώ ο ριζοσπαστικός φεμινισμός έδινε ιδιαίτερη προσοχή στη δομή του κράτους και της κοινωνίας. Το φεμινιστικό κίνημα δεν μπορεί να προσδοκά ότι το κράτος θα απελευθερώσει τις γυναίκες, διότι είναι αδύνατο να διαχωριστεί η κρατική από την ανδρική εξουσία. Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός αποδίδει αξία στις διαφορές των φύλων και δίνει έμφαση στην πατριαρχική φύση του κράτους.

Το κράτος για τον μαρξιστικό φεμινισμό εθεωρείτο πρωταρχικά καπιταλιστικό. Το κράτος στον μαρξιστικό φεμινισμό γίνεται αντιληπτό ως μία μορφή κοινωνικών σχέσεων. Η υποταγή των γυναικών έπαιξε ρόλο στη διατήρηση του καπιταλισμού μέσω της αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης εντός της οικογένειας. Το κράτος βοηθά στην αναπαραγωγή και στη διατήρηση της ιδεολογίας της οικογένειας μέσω των πολιτικών κοινωνικής πρόνοιας σε αντίθεση με τον ριζοσπαστικό φεμινισμό, ο οποίος ισχυρίζεται ότι οι γυναίκες παίζουν σημαντικό ρόλο στον αγώνα κατά του καπιταλισμού ως εργαζόμενες και όχι ως γυναίκες. Ο σοσιαλιστικός φεμινισμός προσπάθησε να συνδυάσει τις ιδέες του μαρξιστικού και του ριζοσπαστικού φεμινισμού. Από τον ριζοσπαστικό φεμινισμό άντλησε την αντίληψη του πατριαρχικού συστήματος καταπίεσης και από τον μαρξιστικό φεμινισμό τη σημασία της ταξικής καταπίεσης που προσδιόριζε την κατάσταση όλων των εργατών. Συνεπώς, οι δύο προσεγγίσεις λειτούργησαν συνδυαστικά σε αναλύσεις του «δυαδικού συστήματος» καπιταλισμού και πατριαρχίας. Η έννοια της καπιταλιστικής πατριαρχίας συνέβαλε στην «αμοιβαία σχέση ανάμεσα στην καπιταλιστική ταξική δομή και στη δόμηση του κοινωνικού φύλου». Εν κατακλείδι, η συνεισφορά του μαρξιστικού και του σοσιαλιστικού φεμινισμού έγκειται στο ότι το κράτος προσδιορίστηκε εννοιολογικά ως κοινωνική σχέση και στο ότι δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην κατανόηση των καπιταλιστικών σχέσεων.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 η φιλελεύθερη, η μαρξιστική, η ριζοσπαστική και η σοσιαλιστική φεμινιστική θεωρία για το κράτος αμφισβητήθηκαν από χώρους εκτός του αγγλοαμερικανικού πυρήνα. Οι θεωρητικοί του κοινωνικού φύλου, οι σκανδιναβές φεμινίστριες και «φεμινοκράτες» συμφώνησαν ως προς την ανάγκη να ξεπεραστεί η αγγλοαμερικανική αντίληψη του κράτους. Ο όρος «φεμινικράτης» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην Αυστραλία προκειμένου να βοηθήσει στην ανάλυση του έργου των φεμινιστριών που εργάζονται στην κρατική γραφειοκρατία επιδιώκοντας την επίτευξη θετικής κοινωνικής αλλαγής. Η θεωρία αυτή επικεντρώθηκε στην εξέταση των διαδικασιών και λειτουργιών των θεσμών του

κράτους που ασκούν εξουσία σε διάφορους τομείς της δημόσιας και της ιδιωτικής ζωής των γυναικών, καθώς και στην αντίσταση των γυναικών σε αυτές τις εισβολές. Ο μεταδομισμός είχε διπλή επίδραση στην φεμινιστική θεωρία για το κράτος. Αρχικά, η μεταδομιστική αποδόμηση του κράτους κατέληξε στην απόρριψη της ίδιας της κατηγορίας του κράτους. Σύμφωνα με την Τζούντιθ Άλεν, ο φεμινισμός δεν μπορεί να κατηγορηθεί για αμέλεια επειδή ανέπτυξε μια διακριτή θεωρία για το κράτος. Το κράτος είναι μια αφαιρετική κατηγορία, τόσο συγκεντρωτική, τόσο ενιαία και τόσο αόριστη για να χρησιμοποιηθεί από διαφοροποιημένες συνθήκες οι οποίες θα πρέπει να απασχολούν κατά το μέγιστο τις φεμινίστριες. Η Άλεν δεν επικεντρώθηκε στην προβληματική έννοια του κράτους, αλλά θεώρησε σημαντικότερη την αναζήτηση διαφορετικών προτεραιοτήτων την πολιτική ανάλυση. Δεύτερον, για κάποιους ο μεταδομισμός θεωρούνταν μια τεκμηριωμένη θεωρητική συγκρότηση του κράτους. Οι μεταδομιστικές θεωρητικές προσεγγίσεις υπογράμμιζαν τις διαφορές μεταξύ των κρατών και εντός αυτών. Ισχυρίζονταν ότι το κράτος συγκροτούνταν από ένα σύνολο πεδίων τα οποία δεν είχαν συνοχή. Το κράτος, δηλαδή αποτελούσε ένα διαφοροποιημένο σύνολο θεσμών, διαμεσολαβήσεων και λόγων, το οποίο έπρεπε να μελετηθεί. Το κράτος περιγραφόταν ως μια διαλογική διαδικασία, και η πολιτική και το κράτος προσδιοριζόταν εννοιολογικά με ευρύτερους όρους. Το πατριαρχικό κράτος μπορούσε να θεωρηθεί το επίκεντρο σχέσεων εξουσίας και πολιτικών διαδικασιών στις οποίες η πατριαρχία μπορούσε να κατασκευαστεί αλλά και να αμφισβητηθεί. Τέλος, ο ρόλος των μεταφεμινιστικών προσεγγίσεων για το κράτος ήταν ότι επισήμαναν τη διαφοροποιημένη φύση του κράτους και αμφισβήτησαν τον ενιαίο τρόπο αντίδρασής του. Αναγνώρισαν ότι το κράτος μπορεί να αποτελέσει αρνητική αλλά και θετική πηγή για το φεμινισμό και ευαισθητοποίησαν τις φεμινίστριες σε ζητήματα όπως η ποικιλότητα του φύλου, η ρευστότητα και η κατασκευασμένη φύση της κατηγορίας των γυναικών.²⁹

2.3 Κράτος Και Ισχύς

Όπως είναι φανερό, οι φιλελεύθερες φεμινίστριες ενδιαφέρονται για την ενίσχυση της θέσης των γυναικών, την συμμετοχή τους στην δημόσια σφαίρα και την πρόσβαση

²⁹ Colin Hay, Michael Lister, David Marsh, (2011), *“Το Κράτος (Θεωρίες και Προσεγγίσεις)*, Εκδόσεις: Σαββάλας, σελ.197

τους στην εξουσία. Υιοθετώντας μια φιλελεύθερη φεμινιστική «ματιά», μπορούμε να καταλάβουμε ότι ο κόσμος των διεθνών σχέσεων κυριαρχείται κυρίως από άνδρες, εφόσον οι αντιπρόσωποι του κράτους είναι άνδρες πολιτικοί, στρατιώτες, κατάσκοποι. Οι φιλελεύθεροι αντιλαμβάνονται το κράτος ως ουδέτερο διαιτητή ανάμεσα σε ανταγωνιστικά συμφέροντα στο πλαίσιο μιας ανοιχτής και πλουραλιστικής κοινωνίας. Το βασικό δόγμα του πλουραλισμού απορρέει από τη φιλελεύθερη σκέψη. Οι υποστηρικτές του φιλελεύθερου φεμινισμού, αναγνωρίζουν ότι το κράτος δεν αντιμετώπισε ισότιμα και αμερόληπτα τις γυναίκες, καθώς επίσης δεν δόθηκε στις γυναίκες η ευκαιρία να αποδείξουν ότι είναι ίσες με τους άνδρες. Σύμφωνα με τους φιλελεύθερους, το όχημα για την απελευθέρωση των γυναικών αποτέλεσε το δικαίωμα της ψήφου και οι ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση, στους κοινωνικούς θεσμούς και στον χώρο εργασίας. Το κράτος μπορεί να προάγει την θέση των γυναικών, εφαρμόζοντας την νομοθεσία υπέρ των γυναικών και καταργώντας τις πολιτικές διακρίσεις.

Η κυριαρχία των ανδρών στην δημόσια ζωή έχει επιπτώσεις στη θέση των γυναικών ως πολίτες. Η ανδρική κυριαρχία στη διεθνή ζωή και οι ευθύνες των γυναικών στην «ιδιωτική σφαίρα» του σπιτιού και της οικογένειας, αποτέλεσε την ανάγκη να καταδειχθεί η σπουδαιότητα της διάκρισης ανάμεσα στο δημόσιο- ιδιωτικό σε ένα πρώτο επίπεδο. Σε ένα δεύτερο στάδιο, στην ανάπτυξη μιας φεμινιστικής άποψης για το κράτος πρέπει να αποκαλυφθούν οι έμφυλες σχέσεις ισχύος που έχουν παρεισφρήσει σε όλες τις εκφάνσεις του κράτους, οι οποίες δεν είναι ορατές λόγω της ανισότητας των δυο φύλων.

Σύμφωνα με τις φεμινίστριες του κριτικού φεμινισμού το σημείο αφετηρίας είναι η έννοια του πατριαρχικού κράτους. Ένα κράτος μπορεί να θεωρηθεί πατριαρχικό στο βαθμό που υποστηρίζει κοινωνικούς θεσμούς όπως τον γάμο, την οικογένεια, οι οποίοι στηρίζουν και αντανακλούν μια κοινωνική τάξη πραγμάτων που βασίζεται στην ανδρική κυριαρχία. Επιπλέον, το κράτος συμμετέχει με πολύπλοκους και ποικίλους τρόπους στην θεσμοθέτηση των έμφυλων σχέσεων καθώς επίσης και ότι μπορεί να παραβλέπει τις διαφορές μεταξύ των δύο φύλων, αυξάνοντας με αυτόν τον τρόπο την ανισότητα ανάμεσα στα δύο φύλα. Οι φεμινίστριες του κριτικού ρεύματος βλέπουν το κράτος τόσο ως σύνολο σχέσεων ισχύος όσο και πολιτικών διαδικασιών εντός των οποίων κατασκευάζεται, αλλά και αμφισβητείται, η πατριαρχία.³⁰

³⁰ Steans Jill & Pettiford Lloyd with Diez Thomas, (2005), *“Εισαγωγή στη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων”*, Αθήνα, Εκδόσεις: Τουρική, σελ.243

Όπως έχω αναφερθεί παραπάνω, η φεμινιστική θεωρία άρχισε να στρέφεται όλο και περισσότερο προς το κράτος επισημαίνοντας ότι η πολιτική επιστήμη τείνει να συγχέει διαφορετικές χρήσεις του όρου «δημόσιου» και «ιδιωτικού». Αρχικά, αναφέρεται στη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία και κατά δεύτερον, ανάμεσα στην οικιακή και μη οικιακή σφαίρα. Η πρώτη διάκριση ανάμεσα στο κράτος και στην οικογένεια είναι ιδιαίτερα δύσκολη. Αυτή η διχοτομία, όπου η οικογένεια θεωρείται στην ιδιωτική σφαίρα, οδηγεί στον αποκλεισμό εννοιολογικών πεδίων της πολιτικής επιστήμης που είναι μια ολόκληρη σειρά θεμάτων όπως το πρόβλημα της δικαιοσύνης στην καθημερινότητα και οι ανισότητες μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Το σύγχρονο φεμινιστικό κίνημα το 1970 αμφισβήτησε τον παραδοσιακό διαχωρισμό της ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας εκπροσωπώντας το σύνθημα ότι το «ιδιωτικό είναι και πολιτικό». Αρχικά, απευθύνονται κυρίως, σε σοσιαλιστές και ριζοσπάστες ακτιβιστές υπενθυμίζοντάς τους ότι η θεωρητική εστίαση στο κεφάλαιο, την εργασία και η επέκταση της έννοιας της πολιτικής αγνοούσε τις ανισότητες μεταξύ των φύλων στην ιδιωτική σφαίρα. Ταυτόχρονα, για κάποιους φεμινιστές αναφέρεται η επιθυμία της ελευθερίας των γυναικών από τον έλεγχο της οικογένειας. Ωστόσο, η λύση δεν είναι να καταργηθεί η οικογένεια, αλλά να την εκδημοκρατήσουν. Όπως αναφέρει η πολιτική φιλόσοφος Susan Moller Okin, η ανισότητα στις σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών μέσα στην οικογένεια προέκυψε εξαιτίας του κράτους. Η αγορά εργασίας και η οικονομική αγορά λαμβάνουν υπόψη το φύλο, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη την ανδρική κυριαρχία και την γυναικεία ευθύνη στην ιδιωτική σφαίρα. Συνεπώς, δεν είναι δυνατόν να υπάρχει ο εκδημοκρατισμός στην δημόσια σφαίρα, χωρίς πρώτα να υπάρχει εκδημοκρατισμός στην ιδιωτική σφαίρα. Προκειμένου, να αποδοθεί ο εκδημοκρατισμός στην ιδιωτική σφαίρα, πρέπει να υπάρξει καλύτερη αντίληψη στις μεθόδους με τις οποίες η ιδιωτική σφαίρα διαμορφώνεται από την δημόσια. Σύμφωνα με την Okin, είναι σημαντικό να διατηρηθεί η διαφορά ανάμεσα στο ιδιωτικό και δημόσιο, παρά τις κριτικές που ασκήθηκαν. Αυτό που υποστηρίζει η Okin είναι ότι θα πρέπει να υπάρχει ο σεβασμός στην ιδιωτική σφαίρα μέσα στην οποία το άτομο έχει το δικαίωμα να αποφασίζει ελεύθερα. Η Anne Phillips καθηγήτρια της πολιτικής θεωρίας, αντιλαμβάνεται την δημόσια και την ιδιωτική σφαίρα ως αλληλοεξαρτώμενες. Αρχικά, κατά την Anne Phillips « το ιδιωτικό είναι και πολιτικό » σημαίνει ότι είναι απαραίτητο να αναπτυχθεί η ιδέα για το "πολιτικό".

Στην πολιτική επιστήμη συγκεκριμένα, είναι απαραίτητο να ενσωματωθεί η ιδιωτική σφαίρα στην ανάλυση παρά να περιοριστεί η ανάλυση στη δημόσια σφαίρα.

Πολλές φεμινιστικές θεωρίες σήμερα έχουν παρόμοια επιχειρήματα για να διατηρηθεί η δημοκρατία ανάμεσα στις δυο σφαίρες καθώς αναγνωρίζουν ότι τα όρια αφορούν την διαδικασία αποκλεισμού των γυναικών από την πολιτική ,και ότι οι πολιτικές θεωρίες μπορούν να θέτουν ζητήματα ελευθερίας και δικαιοσύνης στην ιδιωτική σφαίρα.

Για μεγάλο διάστημα η φεμινιστική θεωρία έδωσε λιγότερη σημασία στο ρόλο του κράτους ανάμεσα στις σχέσεις των δύο φύλων. Υπάρχουν προφανείς ιστορικοί λόγοι για την κατάσταση του ζητήματος των έμφυλων σχέσεων. Στις αρχές του 1970, το νέο γυναικείο κίνημα ήταν καχύποπτο για την πολιτική κυριαρχία και το ρόλο του κράτους, τα οποία φαινόταν να έχουν πατριαρχικό χαρακτήρα. Στα μέσα του 1980, υπήρξε μέθοδος αναπροσαρμογής στην δόμηση του κράτους και στην θεσμοθέτηση των σχέσεων μεταξύ ανδρών και γυναικών, καθώς επίσης και στη δημιουργία ανάμεσα στην δημόσια και ιδιωτική σφαίρα. Αρχικά, οι θεωρητικοί της έμφυλης θεωρίας τείνουν να βλέπουν το κράτος με αρνητική πλευρά. Οι σοσιαλιστές φεμινιστές ενσωμάτωσαν την καταπίεση των γυναικών στις μαρξιστικές απόψεις. Συνεπώς, έβλεπαν το κράτος ως ένα όργανο κυριαρχίας στα χέρια της άρχουσας τάξης, και τόνισαν την σημασία του ρόλου των γυναικών στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης μέσα στην οικογένεια , για την ανάπτυξη του καπιταλισμού. Οι σοσιαλιστές και οι ριζοσπαστικοί φεμινιστές αντιλήφθηκαν το φιλελεύθερο κράτος ως μια οντότητα που θεσμοθετεί τα συμφέροντα των κυρίαρχων ομάδων και κυρίως των ανδρών πολιτών. Το φιλελεύθερο σύστημα, η κυρίαρχη πολιτική και το κράτος θεωρούνταν όργανα υποταγής των γυναικών στους άνδρες, και η νομιμοποίηση των ανδρικών συμφερόντων παρουσιαζόταν ως γενικό συμφέρον. Τα ερωτήματα που προκύπτουν είναι, αν πρώτον η επίδραση του κράτους στις έμφυλες σχέσεις προάγει μια αρνητική πλευρά και δεύτερον, αν το κράτος θεωρείται ομοιογενές δρων. Όσον αφορά το πρώτο ερώτημα, μια σειρά αναλύσεων του κράτους πρόνοιας προάγει μια θετική πλευρά του κράτους. Σκανδιναβοί συγγραφείς, υποστηρίζουν ότι το κράτος πρόνοιας έχει θετική επίδραση στις έμφυλες σχέσεις, που σημαίνει ότι η οικονομική εξάρτηση των γυναικών από τους άνδρες γίνεται όλο και λιγότερη. Οι φιλελεύθεροι συγγραφείς υποστηρίζουν μια παρόμοια πιο ήπια άποψη, με την έννοια ότι αντιλαμβάνονται το φιλελεύθερο κράτος ως ένα ουδέτερο διαιτητή μεταξύ ομάδων παρά ως ένα όργανο ανδρικής κυριαρχίας. Άλλες αναλύσεις που αναπτύχθηκαν στο

σκανδιναβικό μοντέλο υποστήριξαν ότι το κράτος δίνει την ευκαιρία να ανατραπούν οι έμφυλες σχέσεις ισχύος. Δίνουν έμφαση στις δυνατότητες θεσμοθέτησης των συμφερόντων των γυναικών εντός του κράτους, είτε μέσω της δράσης των φεμινιστικών γραφειοκρατειών “femocrats” που εργάζονται μέσα στο κρατικό σύστημα για την χειραφέτηση των γυναικών, είτε όταν το ίδιο το κράτος ενεργεί κατα τέτοιο τρόπο ώστε να προωθήσει τη θέση των γυναικών. Στο πλαίσιο αυτό, ένα σημαντικό εργαλείο της πολιτικής ήταν η ενσωμάτωση της ισότητας των φύλων στην πολιτική. Το δεύτερο ζήτημα είναι αν το κράτος θεωρείται ένας ομοιογενής δρών. Οι μεταδομιστές έχουν αμφισβητήσει αυτήν την άποψη, υποστηρίζουν ότι είναι δύσκολο να εξετάσουν την κατάσταση του κράτους ως μία ομοιογενή και ενιαία οντότητα που επιδιώκει συγκεκριμένα συμφέροντα. Θεωρούν το κράτος ως ένα πεδίο μάχης παρά ως έναν ενοποιημένο παράγοντα. Συνεπώς, στην μεταστρουκτουραλιστική ανάλυση εισάγουν λιγότερο τις διχοτομικές προοπτικές καθώς λαμβάνονται υπόψη οι διάφορες, ποικιλόμορφες θέσεις έμφυλων σχέσεων εξουσίας. Εξετάζουν την φεμινιστική προσπάθεια να καθορίσουν τα συμφέροντα των γυναικών, δεδομένου ότι λαμβάνουν υπόψη το κράτος και τα συμφέροντα.

Οι φεμινιστικές αναλύσεις για το κράτος, επηρεασμένες από τους μεταστρουκτουραλιστές και μεταμοντέρνους, αμφισβήτησαν την α priori υπόθεση ότι το κράτος ενεργεί ως αντιπρόσωπος της ανδρικής κυριαρχίας. Αποστασιοποιήθηκαν από την έμφυλη θεωρία και επικεντρώθηκαν στην δομή των φύλων με κρατικές συζητήσεις και πρακτικές. Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι οι σχέσεις μεταξύ του κράτους και των δύο φύλων δεν είναι εγγενώς θετικές ή αρνητικές. Οι φεμινιστικές αναλύσεις για το κράτος λαμβάνουν υπόψη τους την ιστορική πολυπλοκότητα και την αλλαγή διαφορετικών πολιτικών πλαισίων. Είναι σημαντικό στην φεμινιστική ανάλυση να αναπτυχθούν απαιτητικά μοντέλα στα οποία θα υπάρχουν πολύπλοκες, πολυδιάστατες και διαφοροποιημένες σχέσεις ανάμεσα στο κράτος και στα δυο φύλα. Αυτά τα μοντέλα αναγνωρίζουν ότι το κράτος μπορεί να είναι μια θετική καθώς επίσης και μια αρνητική πηγή για τους φεμινιστές, και ότι πρέπει να τονιστεί η έννοια της διάστασης του φύλου, σε ένα κράτος πρόνοιας, της ιδιότητας του πολίτη.³¹ Κύριες προκλήσεις για την φεμινιστική θεωρία σήμερα παραμένουν αφενώς, η κατανόηση της διαφορετικότητας ανάμεσα στις γυναίκες και η ταυτόχρονη κατανόηση του πολύπλοκου και διαρκώς μεταβαλλόμενου κόσμου, της

³¹ Gerald F. Gaus and Chandran Kukathas, (2004), “*Handbook Of Political Theory*”, Sage Publications, σελ.279

αβεβαιότητας που τον διακρίνει, της παγκοσμιοποίησης και, αφετέρου, των διαφορετικών τοπικών πραγματικοτήτων, με εμφύλιους πολέμους, θεοκρατικά καθεστώτα και μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ φτώχειας και πλούτου. Αυτές οι τοπικές διαφορετικότητες στο παγκόσμιο πλαίσιο που συνδιαμορφώνουν τις ζωές των γυναικών είναι και θα εξακολουθήσουν να αποτελούν το αντικείμενο φεμινιστικών μελετών.³²

2.4 Δημοκρατία Και Πολιτειότητα

Οι φεμινιστές εστιάζουν στην απουσία των γυναικών από την πολιτική. Η πρωτοποριακή τους εργασία απέδειξε ότι η σύγχρονη πολιτική θεωρία αδυνατεί να διευθύνει την υποδεέστερη θέση των γυναικών, αποδίδοντάς το στην κλασική θεωρία της δημοκρατίας. Η κύρια πολιτική θεωρία συνεπώς θεωρεί την πολιτειότητα ως μια παγκόσμια έννοια. Οι θεωρητικοί φεμινιστές έχουν συμβάλλει στο να καταδείξουν την λεπτομερή, παρά την καθολική φύση της ιδιότητας του πολίτη. Ακαλύπτουν ότι η φιλελεύθερη δημοκρατική θεωρία βασίζεται στην υπονοούμενη υπόθεση, ότι η πολιτική δράση και η ανδρική κυριαρχία ήταν σύμφωνες, ενώ η πολιτική δράση και η γυναικεία εκπροσώπηση ήταν αντίθετες.³³ Το ζήτημα της δημοκρατίας συναρτάται σε μεγάλο βαθμό με το ζήτημα της πολιτειότητας. Το ζήτημα της πολιτειότητας, μέσα από το γυναικείο ζήτημα καλείται να διαμορφώσει το πεδίο μιας δημοκρατίας χωρίς έμφυλα σύνορα και γενικότερα χωρίς αποκλεισμούς φύλου, θρησκείας ή εθνότητας.³⁴ Η Chantal Mouffe ερευνά τις σχέσεις ανάμεσα στις φιλελεύθερες και φεμινιστικές αντιλήψεις της ιδιότητας του πολίτη. Οι φιλελεύθερες θεωρήσεις της ιδιότητας του πολίτη στην πολιτική και ο εκδημοκρατισμός της δημόσιας σφαίρας κυριαρχείται κατά συνέπεια, από την αντιπαράθεση ανάμεσα στις φιλελεύθερες φεμινίστριες και στους επικριτές της. Οι ματερναλιστικές και μαρξιστικές απόψεις είναι ιδιαίτερα εμφανείς τη δεκαετία του 1980, το επίκεντρο όμως της συζήτησης έχει μεταφερθεί προς τις μεταδομιστικές και μεταμοντέρνες κριτικές της φιλελεύθερης αντίληψης της ιδιότητας του πολίτη.³⁵

Η Chantal Mouffe έχει συναρθρώσει αγώνες ενάντια σε διάφορες μορφές καταπίεσης ώστε να διαμορφώσει ένα νέο όραμα της ιδιότητας του πολίτη. Οικοδομεί το

³² Λάβδας Κώστας Α., Ξενάκης Δημήτρης Κ., & Χρυσόχου Δημήτρης Ν., (2010), “Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων”, Αθήνα, Εκδόσεις: Σιδέρης Ι. σελ.333

³³ Gerald F. Gaus and Chandran Kukathas, (2004), “*Handbook Of Political Theory*”, Sage Publications, σελ.281

³⁴ Σπύρος Μακρής, (2015), “*Φεμινισμός και Δημοκρατία (Από τη Mary Wollstonecraft στην Judith Butler)*”, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις: Ένεκεν Θεωρίας, σελ.57

³⁵ Gerald F. Gaus and Chandran Kukathas, (2004), “*Handbook Of Political Theory*”, Sage Publications,σελ.281

επιχείρημά της πάνω στη φεμινιστική ουσιοκρατία, την οποία θεωρεί εμπόδιο για τη συγκρότηση ενός αγωνιστικού μοντέλου δημοκρατίας, δημιουργώντας ένα ηγεμονικό μπλοκ εξουσίας απέναντι στις βασικές δομές υποταγής της πατριαρχίας και του καπιταλισμού. Το ζητούμενο για τη Chantal Mouffe έγκειται στο γεγονός της συγκρότησης μιας αλυσίδας ισοδυναμίας ανάμεσα σε διάφορους δημοκρατικούς αγώνες, έτσι ώστε τα αιτήματα των καταπιεσμένων ομάδων να μπορέσουν να αρθρώθουν ως ένα ηγεμονικό πρόταγμα στο πολιτικό επίπεδο. Η εν λόγω προσέγγιση προϋποθέτει την αποδόμηση των ουσιολογικών ταυτοτήτων, της παραδοσιακής γυναικείας ταυτότητας και την αναγνώριση ότι η έμφυλη διαφορά κατασκευάζεται κοινωνικά με διαφορετικούς τρόπους.

Η δημοκρατική πολιτειότητα στη Chantal Mouffe είναι μια ελευσόμενη πολιτική υποκειμενικότητα, δηλαδή μια θέση πολιτικού υποκειμένου που αλλάζει συνεχώς, που διέπεται οντολογικά από μια κατάσταση μη αποφασισιμότητας, που την καθιστά πάντα, όπως και την ίδια τη δημοκρατία, μια ανοιχτή υπόσχεση, ένα αγωνιστικό αίτημα: το δημοκρατικό παράδοξο. Η Chantal Mouffe διατυπώνει τη θέση ότι η έμφυλη διαφορά, στο πεδίο της πολιτικής και σε ότι αφορά την πολιτειότητα και την ιδιότητα του πολίτη, δεν μπορεί να αποτελεί κρίσιμη διάκριση. Πιστεύει, πως αυτό που απαιτείται σε μια ριζοσπαστική και πλουραλιστική δημοκρατία είναι μια πραγματικά διαφορετική αντίληψη για το τι σημαίνει να είναι κανείς πολίτης και να δρα ως μέλος μιας δημοκρατικής πολιτικής κοινότητας. Αντιλαμβάνεται την έννοια του πολίτη ως μια μορφή πολιτικής ταυτότητας η οποία συνίσταται στην αναγνώριση των πολιτικών αρχών της νεωτερικής πλουραλιστικής δημοκρατίας, δηλαδή στην αποδοχή της ιδέας της ελευθερίας και της ισότητας για όλους. Είναι μια αρχή συνάρθρωσης, η οποία επηρεάζει τις διαφορετικές υποκειμενικές θέσεις των φορέων της κοινωνικής δράσης, ενώ παράλληλα επιτρέπει πολλαπλές ειδικότερες συμμαχίες και σέβεται την ατομική ελευθερία. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, η διάκριση ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό δεν εγκαταλείπεται, αλλά συγκροτείται με διαφορετικό τρόπο. Σκοπός είναι να συγκροτήσουμε μια συλλογική πολιτική ταυτότητα η οποία να συναρθρώνεται σύμφωνα με την αρχή της δημοκρατικής ισοδυναμίας, η οποία να μην αναιρεί τη διαφορά.

Η φεμινιστική πολιτειότητα για τη Chantal Mouffe γίνεται αντιληπτή μόνο ως ένα επιμέρους αίτημα της κοινής πολιτικής ταυτότητας στα πλαίσια μιας ριζοσπαστικής δημοκρατικής αντίληψης του πολίτη, όπου στόχος είναι μια δημοκρατική ηγεμονική συνάρθρωση και η οποία είναι πάντα ελευσόμενη. Η φεμινιστική πολιτειότητα

οφείλει να αποτελέσει μια κοινή πολιτική δημοκρατική ταυτότητα, μια δημοκρατική πολιτική που έχει στόχο τη συνάρθρωση πολλών και διαφορετικών αγώνων ενάντια στην καταπίεση. Συμπερασματικά, η φεμινιστική πολιτειότητα ή η ιδιότητα του πολίτη εντάσσεται συναρθρωτικά σε ένα ηγεμονικό σύστημα ισοδυναμίας συναφών δημοκρατικών αιτημάτων όπου η υποτέλεια και η καταπίεση δεν περιορίζονται μόνο στα έμφυλα χαρακτηριστικά τους.³⁶

2.5 Ηθικά Όρια Και Πολιτική

Η δημοκρατία, με την ριζοσπαστική μορφή της ενσωμάτωσης, αποτελεί ένα πολύ σημαντικό μέρος που επιτρέπει να περιγράψουμε τη θεωρία της επαρκούς μέριμνας στον σύγχρονο κόσμο. Η αντιμετώπιση της διαφοράς, η απόδοση της αξιοπρέπειας και των δικαιωμάτων σε κάθε άτομο, η διαχείριση των πραγματικών υλικών ανισοτήτων, η προστασία του περιβάλλοντος σε παγκόσμιο επίπεδο, όλα αυτά είναι προβλήματα τα οποία μπορούν να αντιμετωπιστούν επιτυχώς, με τη βοήθεια μιας δημοκρατικής θεωρίας για τη φροντίδα. Η δημοκρατική φροντίδα απαιτεί από τους πολίτες να νοιάζονται για την δημοκρατία. Δεν αρκεί όμως να νοιάζονται για τη δημοκρατία, πρέπει να νοιάζονται με δημοκρατικό τρόπο. Η μέριμνα εμπεριέχει σχέσεις εξουσίας φροντίζοντας τον ενδεή αποδέκτη της. Γι' αυτό λοιπόν για κάποιους η μέριμνα δεν είναι τίποτα άλλο παρά «η προστασία των αδύναμων». Η φτώχεια και η αβεβαιότητα εξαπλώνονται και ο ρόλος του Κράτους Πρόνοιας αποδυναμώνεται και αμφισβητείται. Η Τζόαν Τρόντο υποστηρίζει ότι η έννοια της μέριμνας, που αναπτύχθηκε από την φεμινιστική θεωρία, ως εγγενής ιδιότητα στις γυναίκες, είναι ιδιαίτερα χρήσιμη. Η συγγραφέας ξεκινά από την φεμινιστική θεωρία και επεκτείνει τη χρήση της έννοιας της care στη σφαίρα της πολιτικής και ηθικής, θεωρώντας ότι μπορεί να δώσει καιρικές απαντήσεις στα σύγχρονα προβλήματα. Η Τρόντο υποστηρίζει την αναγκαία σύζευξη της πολιτικής με την ηθική, του λογικού με το συναίσθημα, της δημόσιας ζωής με την ιδιωτική σφαίρα.

Σε ένα ξεκάθαρα πολιτικό επίπεδο, το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι φεμινίστριες είναι πως πρέπει να απορρίψουν τους όρους της συζήτησης που τίθενται. Τα υπάρχοντα όρια της ηθικής και της πολιτικής ζωής είναι έτσι σχεδιασμένα ώστε τα προβλήματα και οι δραστηριότητες των σχετικά αδύναμων δεν ανήκουν στα κεντρικά

³⁶ Σπύρος Μακρής, (2015), *Φεμινισμός και Δημοκρατία (Από τη Mary Wollstonecraft στην Judith Butler)*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ένεκεν Θεωρίας,σελ.52

ζητήματα της κοινωνίας. Αρχικά, η Τρόντο αποδεικνύει ότι τα ηθικά όρια υπάρχουν και λειτουργούν για τη διατήρηση θέσης των ισχυρών. Η συγγραφέας εστιάζει σε τρία ηθικά όρια. Το πρώτο όριο που εξετάζει είναι το όριο μεταξύ ηθικότητας και πολιτικής. Οι δύο αυτές έννοιες είναι δύσκολο να περιγραφούν διότι η έννοια της ηθικότητας και της πολιτικής, αποτελούν «ουσιαστικά αμφισβητήσιμες» ιδέες. Η ηθικότητα αναφέρεται «στα ζητήματα που κανείς θεωρεί σημαντικό να πραγματοποιήσει και στους τρόπους που επιλέγει για να τα πραγματοποιήσει, στη διαχείριση των διαπροσωπικών σχέσεων και στην ετοιμότητα να κατανοεί αλλά και να ασκεί κριτική σε ότι εγκρίνει ή αποδοκιμάζει.

Η πολιτική από την άλλη προσλαμβάνεται ως ένας τρόπος όπου κατανέμεται ο πλούτος, διατηρείται η δημόσια τάξη και επιλύονται οι διαφορές. Παρόλο που η ηθικότητα και η πολιτική μοιάζουν δύο τελείως διαφορετικές πλευρές, στην πραγματικότητα η πολιτική και η ηθικότητα αλληλοσυνδέονται. Από την άλλη, πολλοί σύγχρονοι πολιτικοί στοχαστές ευνοούν τη μία από τις δύο έννοιες. Στην πρώτη περίπτωση που βρίσκεται η απόψη «πρώτα η ηθικότητα», οι θεωρητικοί ξεκινούν από την υπόθεση της πρωταρχικότητας των ηθικών αξιών. Αφού σταθεροποιηθούν οι ηθικές αξίες, τα ορθώς σκεπτόμενα άτομα θα προτείνουν στο κράτος τον τρόπο με τον οποίο η πολιτική πρέπει να είναι σύμφωνη με τις ηθικές αρχές. Στη δεύτερη περίπτωση «πρώτα η πολιτική», οι πολιτικοί στοχαστές προϋποθέτουν την πρωτοκαθεδρία των πολιτικών αξιών, όπως είναι η απόκτηση και η διατήρηση εξουσίας με ισχύ και δύναμη. Εδώ, οι ηθικές αξίες εισάγονται στην πολιτική ανάλογα με τις απαιτήσεις των πολιτικών προβλημάτων. Συνεπώς, αν αντιμετωπίσουμε την πολιτική και την ηθικότητα ως διαφορετικά πεδία της ζωής, γίνεται εξαιρετικά δύσκολο για τα ηθικά επιχειρήματα να αποκτήσουν την πολιτική ισχύ.

Το δεύτερο ηθικό όριο είναι το όριο « από την ηθική οπτική», σύμφωνα με το οποίο η ηθική κρίση γίνεται από μια οπτική αποστασιοποιημένη και αμερόληπτη. Από τον δέκατο όγδοο αιώνα και μετά, η οπτική του Ιμμάνουελ Καντ γίνεται αποδεκτή. Ο Ιμμάνουελ Καντ υποστήριξε ότι η ηθική θεωρία δεν πρέπει να προκύπτει από τις συγκεκριμένες καταστάσεις μιας κοινωνίας αλλά από τις επιταγές της λογικής. Η ηθική θεωρία προκύπτει «από την ηθική οπτική», δηλαδή από τις προσωπικές απόψεις αμερόληπτων και αδέσμευτων ηθικών δρώντων.

Η έννοια της ηθικότητας έχει πολλές συνέπειες. Η ηθικότητα μετατρέπεται σε έναν χώρο πέρα από τα συναισθήματα και αναφέρεται μόνο στη λογική. Επιπλέον,

ηθικότητα εμφανίζεται ως καθολική και δεν διαμορφώνεται από τα τοπικά ήθη και έθιμα καθώς επίσης, οι ηθικοί φιλόσοφοι επικεντρώνονται στη φύση της ηθικής σκέψης. Συνεπώς, οι ηθικοί δρώντες θα πρέπει να είναι αμερόληπτοι και αυτόνομοι, πρόθυμοι να θυσιάσουν ειδικές σχέσεις και καταστάσεις ώστε να επιτευχθεί μια ορθολογικά εύλογη κατάσταση ηθικότητας. Παρόλο που η ηθικότητα μοιάζει σχετική με την πολιτική, η γυναικεία ηθικότητα δεν μπορεί να ιδωθεί ως τέτοια. Η ηθική της μέριμνας απαιτεί να εκλάβουμε διαφορετικά αυτό το όριο. Η «γυναικεία ηθικότητα δεν αφορά μόνο τις γυναίκες γι' αυτό θα πρέπει να σταματήσουμε να μιλάμε για «γυναικεία ηθικότητα» και να αρχίσουμε να ενδιαφερόμαστε για την ηθική της μέριμνας που περιλαμβάνει αξίες οι οποίες παραδοσιακά συνδέονται με τις γυναίκες. Συνεπώς, το πέρασμα από την «γυναικεία ηθικότητα» στην ηθική της μέριμνας είναι απαραίτητο.

Το τρίτο όριο ενισχύει το φρούριο των ηθικών ορίων ακόμα περισσότερο και το προφυλάσσει από την εισβολή των γυναικών. Το όριο αυτό είναι μεταξύ της δημόσιας και της ιδιωτικής σφαίρας. Οι διανοούμενοι του φεμινισμού έχουν επισημάνει ότι παρά τις αλλαγές που έχουν επέλθει κατά καιρούς ο διαχωρισμός του ιδιωτικού και του δημόσιου επιμένει περιορίζοντας τις γυναίκες στην ιδιωτική σφαίρα της οικογένειας. Συμπερασματικά, και τα τρία αυτά ηθικά όρια -το όριο μεταξύ ηθικότητας και πολιτικής, το όριο «από την ηθική οπτική» και το δημόσιο και ιδιωτικό όριο -αποκλείουν την αποτελεσματικότητα των επιχειρημάτων της γυναικείας ηθικότητας. Στόχος δεν είναι να καταργηθούν τα όρια, αλλά να αναδιαμορφωθούν ώστε να συμπεριλάβουν την δυνατότητα των γυναικών να συμμετέχουν στη δημόσια ζωή.

2.6 Γυναικεία Ηθικότητα Και Σύγχρονα Ηθικά Όρια Κατά Τον 18^ο Αιώνα

Η «γυναικεία ηθικότητα» παρουσιάζει εκπληκτική ομοιότητα με την ηθική σκέψη του σκωτικού διαφωτισμού. Με αυτό το επιχείρημα υποβιβάζεται κάθε απλοϊκή άποψη που θεωρεί ότι η ηθική συμπάθεια ανήκει αποκλειστικά στη «γυναικεία σφαίρα» και αποδεικνύεται πως τα ηθικά όρια διαμορφώθηκαν κατά τον δέκατο όγδοο αιώνα. Η συγγραφέας Τζόαν Τρόντο έχει ως σκοπό να καταρρίψει την άποψη που υποστηρίζουν ότι υπάρχει κάτι έμφυτο στις γυναίκες, το οποίο σχετίζεται με τα ηθικά συναισθήματα παρά με την λογική, με το επιμέρους παρά με το καθολικό.

Επιπλέον, αποδεικνύει ότι ο δέκατος όγδοος αιώνας υπήρξε μια περίοδος κρίσιμων κοινωνικών μετασχηματισμών. Οι τροποποιημένες μορφές ζωής επηρέασαν τον τρόπο σκέψης των ανθρώπων όσον αφορά την ηθικότητα. Με το πέρασμα του δέκατου όγδοου αιώνα, η ηθικότητα που είχε αναπτυχθεί σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο αποδείχθηκε ξεκάθαρα ανεπαρκής, ενώ αυξήθηκε η επιρροή της ηθικότητας που στηριζόταν στη βάση του καθολικού. Η ηθική σκέψη τριών μεγάλων Σκώτων διαφωτιστών: του Φράνσις Χάτσεσον, του Ντέιβιντ Χιουμ και του Άνταμ Σμίθ καλύπτει όλο τον δέκατο όγδοο αιώνα και βοηθά στη μελέτη της σταδιακής εξέλιξης της σκέψης. Τα επιχειρήματα των ηθικών συναισθημάτων του σκωτικού διαφωτισμού αντιπροσωπεύουν την «ηττημένη» πλευρά της ηθικής σκέψης του δέκατου όγδοου αιώνα. Επίσης, οι ιστορικές συνθήκες του δέκατου όγδοου αιώνα οδήγησαν στη δημιουργία ενός επιχειρήματος που περιόριζε στον οικιακό χώρο τόσο τις γυναίκες όσο και τα ηθικά συναισθήματα. Η εμφάνιση των ηθικών ορίων που κατέστησαν την «γυναικεία ηθικότητα» έναν σχετικά αναποτελεσματικό τρόπο προώθησης πολιτικών συμφερόντων των γυναικών. Παρόλο που τα ηθικά όρια είχαν διαμορφωθεί μέχρι το τέλος του δέκατου όγδοου αιώνα, η δυνατότητα σοβαρής αντιμετώπισης του ζητήματος της ηθικής μέριμνας άρχισε να απομακρύνεται.

Ο Καντ θέτει τα όρια γύρω από την ηθικότητα ως αυτόνομη σφαίρα της ανθρώπινης ζωής. Τα όρια αυτά θέλουν την ηθικότητα να προκύπτει από την λογική με την μορφή καθολικών αρχών, αφηρημένων και τυπικών. Απαιτούν οι κοινωνικοί και πολιτικοί συσχετισμοί της ηθικότητας να μην έχουν κεντρικό ρόλο στην ίδια την ηθικότητα. Θέλουν την ηθικότητα διαχωρισμένη από τα προσωπικά συμφέροντα και να αντανακλά αυτό που οι ηθικοί στοχαστές αποκαλούν «ηθική οπτική». Η ηθικότητα αποτελείται από ένα σύνολο αρχών που μπορούν να εφαρμοστούν καθολικά, που είναι αμερόληπτες και περιγράφουν το σωστό. Ένας δεύτερος τύπος της ηθικής θεωρίας είναι η πλαισιοκρατική ηθικότητα. Οι πλαισιοκρατικές ηθικές θεωρίες μπορεί να είναι τελεολογικές ή αρετολογικές. Οι πλαισιοκρατικές θεωρίες αποδέχονται ότι για την περιγραφή της ηθικότητας χρειάζεται ο σχηματισμός ηθικών κανόνων και η αξίωση ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τη λογική για την κατανόηση και εφαρμογή των κανόνων. Οι πλαισιοκρατικές θεωρίες χρησιμοποιούν τις ηθικές ιδιότητες όπως η αρετή, η διαπαιδαγώγηση και υποθέτουν ότι εκτός από την λογική και αυτά τα ηθικά χαρακτηριστικά είναι έμφυτα ή εγγενή ή ότι αποκτώνται εντός της κοινωνίας. Ο τρόπος της καθημερινής ζωής καθιστά δυνατό έναν από τους δύο τύπους της ηθικότητας: την οικουμενική και την πλαισιοκρατική. Η οικουμενική

θεωρία δεν είναι απαραίτητα ασύνδετη με το πλαίσιο και οι θεωρίες που στηρίζονται στα ηθικά συναισθήματα μπορεί να αξιολογούν την καθολική ισχύ. Η οικουμενική ηθικότητα θεωρεί ότι οι κανόνες της ηθικής διαγωγής είναι προσβάσιμοι σε όλους όσοι επιθυμούν να τους υιοθετήσουν. Οι ηθικοί κανόνες οφείλουν να έχουν καθολική βάση: τη λογική. Η οικουμενική ηθικότητα δεν απαιτεί ιδιαίτερη οικειότητα μεταξύ των μελών της ίδιας της ηθικής κοινότητας. Τα μέλη μπορεί να χωρίζονται από μεγάλες αποστάσεις εφόσον δεσμεύονται από κοινούς κανόνες ηθικής συμπεριφοράς, δεν χρειάζεται να φοβούνται κάποια ανήθικη συμπεριφορά από τους υπόλοιπους.

Μια ευρεία σύνθεση πρόσφατων ερευνών για τον δέκατο όγδοο αιώνα υποδεικνύει ότι ο τρόπος ζωής στη δυτική Ευρώπη μετασχηματίστηκε από τα μέσα του δέκατου όγδου αιώνα και ύστερα, καθώς η ζωή έγινε πιο προγραμματισμένη, ελεγχόμενη και πιο κατανοητή. Οι πιο αξιοσημείωτες αλλαγές του δέκατου όγδου αιώνα είναι οικονομικής φύσης, ενώ ακολουθούν οι κοινωνικές μεταβολές που οφείλονται στην ανάπτυξη του εμπορίου και την καθιέρωση μιας πιο σταθερής και εκτεταμένης αγοράς. Σύμφωνα με τον Φουκώ, κατά τον δέκατο όγδοο αιώνα αναπτύχθηκε και τελειοποιήθηκε η ειδίκευση αυτού που το καθήκον του ήταν η βελτίωση και η επιτήρηση των άλλων. Ο αιώνας αυτός ήταν γεμάτος από προσπάθειες για την αναβάθμιση της γεωργίας, της επιστήμης, των τεχνών και των γραμμάτων. Ήταν επίσης η εποχή που εμφανίστηκαν ειδικοί για τη ρύθμιση της τρέλας, της σεξουαλικότητας και των άλλων τομέων της ζωής.

Η σκέψη των Σκώτων διαφωτιστών ακολούθησε για να επαναπροσδιορίσει τα ηθικά όρια που προέκυψαν κατά τον δέκατο όγδοο αιώνα. Οι απόψεις αυτών των διαφωτιστών είναι εποικοδομητικές σχετικά με το κεντρικό θέμα, την ηθική μέριμνα. Για την ηθική της μέριμνας απαιτείται η επανεξέταση του μεταηθικού γύρω από την «ηθική οπτική».

Ο Φράνσις Χάτσεσον, καθηγητής της ηθικής φιλοσοφίας, ήταν ο πρώτος διαπρεπής υπέρμαχος της σκωτικής θεωρίας των ηθικών συναισθημάτων. Ο Χάτσεσον αντιμετώπισε δύο κυρίως στόχους της ηθικής φιλοσοφίας: την ιδέα της ηθικότητας ως ενσάρκωσης της λογικής που πρέσβευε ο Κλαρκ και την προκλητική θέση του Μάντεβιλ ο οποίος υποστήριζε ότι τα άτομα μιας κοινωνίας κινητοποιούνται από τον εγωισμό, το σύνολο των ατομικών τους συμφερόντων εξασφαλίζει το συλλογικό ηθικό καλό. Ο Χάτσεσον απάντησε και στους δύο υποστηρίζοντας την ύπαρξη της φυσικής ηθικής αίσθησης (την ευμένεια), και των φυσικών ηθικών συναισθημάτων. Ο Χάτσεσον περιγράφει την ηθική αίσθηση ως έναν τρόπο που μπορούμε να

αντιληφθούμε τον κόσμο που είναι ανεξάρτητος από την βούλησή μας. Σύμφωνα με τον Χάτσεσον, η ηθική αίσθηση δεν είναι προϊόν της κοινωνικοποίησης ενός συγκεκριμένου πολιτισμικού πλαισίου. Γι' αυτόν, το ότι αντιλαμβανόμαστε ηθικές σχέσεις σε μεγάλες χρονικές και χωρικές αποστάσεις αποδεικνύει την ύπαρξη της ηθικής αίσθησης. Η τελική θεμελίωση του Χάτσεσον για την ηθική αίσθηση βρίσκεται στον Θεό. Ο Χάτσεσον διακρίνει την ηθική αίσθηση από τα ηθικά συναισθήματα ή τη συμπάθεια. Η ηθική αίσθηση του Χάτσεσον είναι μια ικανότητα και ως τέτοια είναι παθητική και λειτουργεί όπως η λογική. Η συμπάθεια, από την άλλη, είναι μέρος της βούλησης και χρησιμοποιείται από τα άτομα προς επιμέρους αντικείμενα. Συνεπώς, ο Χάτσεσον εξήγησε τόσο την ύπαρξη μιας καθολικής και ηθικής έμπνευσης που παρέχεται από τον Θεό όσο και με τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι νιώθουν αγάπη, στοργή ή μίσος για άλλους ανθρώπους ή πράγματα. Ο Χάτσεσον υποστήριξε ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν την λογική ακόμα και αν καμιά φορά κάνουν λάθη στους συλλογισμούς τους. Άλλαξε την ιδέα της παθητικής ηθικής αίσθησης της έδωσε μεγαλύτερο κύρος, και το αποκάλεσε ευμένεια. Υποστήριξε ότι η ευμένεια είναι έμφυτη ικανότητα και εξαρτάται από την κατάσταση που βρίσκονται τα άτομα. Ο Χάτσεσον προσφέρει επιχειρήματα για τον τρόπο που λειτουργεί η ηθική αίσθηση στην κοινωνία, όπου η πολιτική τάξη αντιμετωπίζεται ως το πλαίσιο ηθικών κρίσεων. Υποστήριξε πως οι άνθρωποι έχουν ανάγκη από κάποια δέσμευση με τα προβλήματα άλλων ανθρώπων που βρίσκονται μακριά αλλά επικεντρώθηκε στα τοπικά στοιχεία που διαμορφώνουν την ηθική αίσθηση. Η δυνατότητα μιας ορθά ενάρετης πολιτικής τάξης απομακρύνονταν και η ανάγκη της αντιμετώπισης μεγαλύτερων αποστάσεων γινόταν επιτακτική. Ο αισιόδοξος συμβιβασμός του Χάτσεσον δεν λειτουργούσε πια καλά.

Ο Ντέιβιντ Χιουμ εστιάζει στη σοβαρότητα του προβλήματος της κοινωνικής απόστασης σχετικά με την λειτουργία των ηθικών συναισθημάτων και της συμπάθειας και δεν είναι τόσο αισιόδοξος, όπως ο Χάντεσον. Πίστευε πως η πολιτική τάξη δεν θα μπορούσε να προσφέρει κάποια σπουδαία καθοδήγηση για την προώθηση των ηθικών θεμάτων της κοινωνίας. Ο Χιουμ, προϋποθέτει την ύπαρξη μιας ηθικής αίσθησης που για πολλούς λόγους μοιάζει να κινείται παράλληλα με τις πέντε αισθήσεις. Ο Χιουμ γράφει «οι νόες όλων των ανθρώπων είναι όμοιοι στα αισθήματα και τις λειτουργίες τους». Παρόλα αυτά θεωρούσε ότι τα ερεθίσματα από εξωτερικές πηγές επηρεάζουν τους ανθρώπους με τον ίδιο τρόπο, η μετάδοση των παθών δεν είναι αυτόματη, αλλά στηρίζεται σε μια συναγωγή, απ' όπου αναδύεται η

συμπάθεια. Το πρόβλημα του Χιουμ είναι ότι ενώ ήθελε να διατηρήσει την έννοια του ηθικού συναισθήματος που σε γενικές γραμμές είναι αυτόματο, την ίδια στιγμή συνειδητοποιούσε ότι αυτές οι έννοιες δεν αρκούν για να οδηγήσουν τους ανθρώπους σε ευμενείς πράξεις. Το πρόβλημα της απόστασης για τον Χιουμ είναι τόσο κρίσιμο που τον οδηγεί σε μια από τις πιο σημαντικές συμβολές του στην πολιτική και την ηθική θεωρία: τη θέση του για τη φύση της δικαιοσύνης και τη σχέση της με την ευμένεια. Ο Χιουμ υποστηρίζει ότι ενώ η ευμένεια συνδέεται με την δικαιοσύνη, δεν μπορεί από μόνη της να επεκταθεί σε τέτοιο βαθμό που να δημιουργήσει δικαιοσύνη. Έτσι καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η δικαιοσύνη είναι μια τεχνητή αρετή που στηρίζεται στη φυσική ιδέα της ευμένειας, αλλά ενισχύεται και υποστηρίζεται από τις ανθρώπινες συμβάσεις και τους νόμους. Ο Χιουμ θεωρεί ότι οι κοινωνίες είναι αυτές που δημιουργούν συστήματα δικαιοσύνης για την επίτευξη αυτής της ισορροπίας των δραστηριοτήτων προς τον εαυτό μας ή προς τους άλλους.

Η ιδέα του Σμιθ για την συμπάθεια είναι ακόμη πιο περίπλοκη. Για τον Σμιθ η συμπάθεια είναι το αποτέλεσμα της τοποθέτησης του εαυτού μας στη θέση του άλλου. Η απάντηση του Σμιθ προέκυψε από την αίσθηση της ευπρέπειας. Η ευπρέπεια αναφέρεται στο συναίσθημα που μοιραζόμαστε ότι είμαστε από την φύση μας κοινωνικά ευγενικοί, και μας δημιουργεί την επιθυμία οι άλλοι να μας θεωρούν ευπρεπείς. Παρόλα αυτά, υπάρχουν σοβαρά προβλήματα με την τοποθέτηση της ευπρέπειας ως βάση για την ηθική συμπάθεια. Το πρόβλημα της κοινωνικής απόστασης είναι σοβαρό γι' αυτήν την θεωρία που απαιτεί την ενεργό υιοθέτηση της θέσης του άλλου. Οι άνθρωποι είναι πιθανότερο να ανταποκρίνονται και να ενδιαφέρονται για όσους βρίσκονται κοντά τους και έτσι να διαιωνίζουν τις διακρίσεις της τάξης, της κοινωνικής θέσης και του οικογενειακού περιβάλλοντος. Η λύση που προτείνει ο Σμιθ στο πρόβλημα της κοινωνικής απόστασης είναι η αναθεώρηση της «Θεωρίας των ηθικών συναισθημάτων» και αφορά στην εύρεση ενός τρόπου σύμφωνα με τον οποίο η λογική μετριάξει το πρόβλημα της συμπάθειας, ρυθμίζοντας τις αντιδράσεις της συμπάθειας του «ανθρώπου εκ των έσω». Ο Σμιθ δεν υπερασπιζόταν πια την θεωρία ηθικών συναισθημάτων, εκτιμούσε ότι τα συναισθήματα ρυθμίζονται από την αρχή της αυτοκυριαρχίας, η οποία εν μέρει ξεκινά από την λογική. Ο Σμιθ γινόταν όλο και πιο σκεπτικιστής σχετικά με τις πιθανότητες οι άνθρωποι να πράττουν με ηθικό τρόπο. Η ανάπτυξη του ηθικού σκεπτικισμού του Σμιθ ταιριάζει με τον πολιτικό σκεπτικισμό. Δεν μπορούσε να πιστέψει ότι η κοινωνία αντανάκλα ένα τύπο αστικής αρετής, η οποία διαμορφώνει

την ηθική των πολιτών. Συμφιλιώθηκε με την πολιτική τάξη που ταίριαζε στη διευρυνόμενη κοσμοπολίτικη εμπορική κοινωνία. Στόχος της πολιτικής ηγεσίας ήταν οι νόμοι κάθε κράτους να αποτυπώνουν τις αρχές του «συστήματος της φυσικής ελευθερίας». Ο Σμιθ αναγνώριζε ότι κανένα κράτος δεν θα επιβίωνε χωρίς παρεμβάσεις και επέκτεινε την έννοια του ανεξάρτητου κράτους με έναν αρκετά μεγάλο αριθμό αρμοδιοτήτων για την παροχή άμυνας, δικαιοσύνης και κάποιων μορφών δημόσιων έργων. Τον απασχολούσε ιδιαίτερα η εκπαίδευση των λιγότερο προνομιούχων της κοινωνίας ώστε να παραμείνουν ενάρετοι πολίτες και να αποφευχθούν οι χειρότερες συνέπειες της εξάρτησης. Ο Σμιθ εστιάζει στις αναδυόμενες οικονομικές δραστηριότητες και αυτό τον οδηγεί σε μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση της πολιτικής και της ηθικής σε σύγκριση με τους σύγχρονούς του οι οποίοι συντελούσαν στην ανάπτυξη της εμπορικής πλευράς με όρους διαφθοράς και πολυτέλειας. Ωστόσο η αρετή παρέμεινε γι' αυτούς. Οι πολυτελείς απολαύσεις, η άνεση στα ταξίδια απομάκρυνε τους ανθρώπους από την αρετή. Για τον Άνταμ Σμιθ, η Θεωρία των ηθικών συναισθημάτων αφορούσε την αλλαγή στην ίδια την φύση της αρετής. Καθώς η αρετή ακολουθεί το εμπόριο και τις απαιτήσεις του, γίνεται πιο υπολογιστική και βασίζεται περισσότερο στα προσωπικά συμφέροντα. Από την στιγμή που η αρετή γίνεται υπολογιστική, ταυτόχρονα γίνεται σχεδόν αδύνατος και ο διαχωρισμός αυτής της νέας αρετής από το ελάττωμα της επιείκειας απέναντι στο προσωπικό συμφέρον. Ο Σμιθ λέει, συμπεριφερόμαστε ηθικά, σύμφωνα με τις ιδέες των θεωρητικών ηθικών συναισθημάτων, γιατί έτσι εξασφαλίζουμε την εκτίμηση και την επιδοκιμασία των ανθρώπων που βρίσκονται κοντά μας. Στην Θεωρία γίνεται σαφές για τον Σμιθ ότι όσο αυξάνεται η απόσταση, τα θεμέλια της ηθικότητας μεταβάλλουν τη σταθερή και άμεση επιδοκιμασία όσων βρίσκονται γύρω μας σε μια λιγότερο έντονη αλλά ίσως πιο αξιόπιστη ιδέα, σύμφωνα με την οποία, εφόσον είναι προς το συμφέρον όλων, καθένας θα συμπεριφέρεται εξίσου καλά.

Με το πέρασμα του δέκατου όγδοου αιώνα, αφέθηκε στις γυναίκες η αυτόματη εκδήλωση των συναισθημάτων της συμπάθειας, της ευμένειας και του ανθρωπισμού. Οι Σκώτοι ηθικολόγοι άρχισαν να αντιλαμβάνονται τον οικιακό χώρο ως αντίδοτο στη ματαιοδοξία, τη διαφθορά και τα προσωπικά συμφέροντα του δημόσιου χώρου. Οι γυναικές αυστηρά περιορισμένες στον οικιακό χώρο, έμοιαζαν προστάτιδες ενάντια στις υπέρπουσες αξίες της αγοράς που διαφθείρει και της φαυλότητας της δημόσιας σφαίρας. Το συναίσθημα βρήκε καταφύγιο στην εστία. Η χρησιμότητα των Σκώτων

στοχαστών σχετικά με την ηθική της μέριμνας είναι ότι η ηθική φιλοσοφία του σκωτικού διαφωτισμού αντιπροσωπεύει μια διαφορετική άποψη για τη σχέση πολιτικής και ηθικής ζωής, για το ηθικά ακέραιο πρόσωπο, τη δημόσια και ιδιωτική ζωή, από αυτή της καντιανής ηθικής θεωρίας. Η ηθική της μέριμνας μοιάζει κάπως με τη σκέψη των Σκώτων, αλλά υπάρχουν ζητήματα που οι Σκώτοι αγνοούσαν, τα οποία βρίσκονται στην καρδιά της σύγχρονης ηθικής θεωρίας.

2.7 Ηθικότητα Και Φύλο

Πολλοί στοχαστές έχουν υποστηρίξει την ιδέα ότι η ηθικότητα έχει φύλο, που σημαίνει ότι οι άνδρες και οι γυναίκες έχουν διαφορετικές ηθικές ικανότητες. Το θέμα για το φύλο και την ηθικότητα έχει τεθεί ως το πλαίσιο μιας σημαντικής διαμάχης για την ψυχολογία της ηθικής ανάπτυξης που ξεκίνησε από το έργο του Λώρενς Κόλμπεργκ και συνέχισε με την κριτική της Κάρολ Γκίλλιγκαν.³⁷ Το βιβλίο της Γκίλλιγκαν που οριοθετεί τη νέα φεμινιστική προσέγγιση θέτει τη ριζική ανατροπή της αντίληψης του δασκάλου της Κόλμπεργκ, σχετικά με τη δήθεν βιολογική αδυναμία των γυναικών να αναπτυχθούν ηθικά και ως εκ τούτου κοινωνικά και πολιτικά όπως οι άνδρες. Σύμφωνα με την Γκίλλιγκαν, «η ηθική αισθαντικότητα των γυναικών» τείνει πράγματι να αναπτύσσεται διαφορετικά. Οι γυναίκες τείνει να σκέφτονται «με διαφορετική φωνή». Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, το πρόβλημα της ηθικής πηγάζει από συγκρουόμενες ευθύνες παρά από ανταγωνιστικά δικαιώματα. Αυτή η αντίληψη περί ηθικής που αφορά στις δραστηριότητες της φροντίδας, εστιάζει στην ηθική ανάπτυξη του προσώπου γύρω από την κατανόηση των ευθυνών και των σχέσεων στις οποίες βρίσκεται. Η ηθική της μέριμνας τίθεται ως το αντίπαλο δέος της ηθικής της δικαιοσύνης, που εκλαμβάνεται ως φορμαλιστική και αφηρημένη.³⁸ Το φεμινιστικό επιχείρημα υπέρ της ηθικής της μέριμνας έγκειται στο γεγονός ότι αν και αποτελεί μια ηθική οπτική γωνία που αφορμάται από τον οίκο και την ιδιωτική σφαίρα, επειδή εστιάζει την προσοχή του στα συγκεκριμένα πρόσωπα και τις ευθύνες πρέπει να επεκταθεί και στα δημόσια πράγματα. Η ηθική της μέριμνας εδράζεται στην αποδοχή των αναγκών και

³⁷ Joan C. Trodo, (2011), “Για Μια Πολιτική Της Μέριμνας (care) σ’ έναν ενάλωτο κόσμο”, Αθήνα, Εκδόσεις: Πόλις,σελ.145

³⁸ Carol Gilligan, 1983, “In a Different Voice”, Harvard University Press

των επιθυμιών του άλλων. Η δικαιοσύνη ως ψυχρός λογισμός παύει πλέον να θεωρείται ως το κρίσιμο διακύβευμα της ηθικής και της πολιτικής ζωής. Αντίθετα, η φροντίδα η οποία προσφέρεται από το θηλυκό υποκείμενο αντιμετωπίζεται ως ένας καλύτερος και ορθότερος οδηγός ηθικής και πολιτικής συμπεριφοράς, που πέρα από τους άκαμπτους και φορμαλιστικούς κανόνες προσεγγίζει τα προβλήματα πρακτικά, επιδιώκοντας να επιλύσει πραγματικά ζητήματα συγκεκριμένων προσώπων. Η φροντίδα των ευπαθών ατόμων τοποθετείται έτσι στο επίκεντρο του φεμινιστικού κράτους πρόνοιας.³⁹

Σκοπός του Κόλμπεργκ ήταν να εξηγήσει τη φύση των ηθικών συλλογισμών, και όχι απαραίτητα το περιεχόμενο των ηθικών κρίσεων. Ο Κόλμπεργκ χώρισε την ηθική ανάπτυξη σε έξι στάδια: δύο στο προ-συμβατικό, δύο στο δυμβατικό και δυο στο μετα-συμβατικό. Το πρώτο στάδιο είναι το στάδιο χωρίς ηθική, το δεύτερο αναφέρεται στο ότι κάποιος πράττει και αναμένει μια αντίστοιχη αντίδραση, το τρίτο στάδιο είναι οι ηθικές κρίσεις κάποιου που κατευθύνονται από την ανάγκη λήψης έγκρισης από το κοντινό περιβάλλον και το τέταρτο στάδιο είναι το στάδιο της ανάγκης να μένει κάποιος πιστός στους κανόνες και τις κρίσεις των άλλων. Το πέμπτο και έκτο στάδιο είναι μετα-συμβατικά, καθώς ο ηθικός δρών αντιμετωπίζει το ρόλο του σε σχέση με την εξέλιξη των ηθικών κανόνων. Συνεπώς, το πέμπτο στάδιο είναι όταν τα άτομα κατανοούν ότι πρέπει να υπακούουν σε κανόνες, και το έκτο στάδιο στο οποίο το ίδιο το άτομο φτάνει στην υποχρέωση της τιμιότητας. Η θεωρία του Κόλμπεργκ βελτιώθηκε μετά από καιρό. Ο Κόλμπεργκ ανακάλυψε αυτό που χρειαζόταν εξετάζοντας την ηθική ζωή: την ύπαρξη μιας ελίτ, που η πίστη στον εαυτό της υπερέβαινε τις συμβάσεις της και που μπορούσε να διατηρήσει μια ηθική αίσθηση, αφού κατευθυνόταν από ένα πραγματικό αίσθημα της δικαιοσύνης. Ο Κόλμπεργκ δεν υποστήριξε ότι όσοι είναι πιο μορφωμένοι είναι πιο ηθικοί, αλλά με τον τρόπο του περιγράφει την ηθικότητα, να είναι κανείς ευκατάστατος και να έχει λάβει καλή εκπαίδευση μοιάζουν απαραίτητοι όροι για την επίτευξη των υψηλότερων μορφών της ηθικότητας.⁴⁰

Η Γκίλλιγκαν άσκησε κριτική στο έργο του Κόλμπεργκ. Η Γκίλλιγκαν αναφέρεται στην άποψη της ηθικής μιας «διαφορετικής φωνής», η οποία, αν και δεν έχει συγκεκριμένο φύλο, θεωρήθηκε ότι πρόκειται για τη γυναικεία φωνή της ηθικής.

³⁹ Σπύρος Μακρής, (2015), *“Φεμινισμός και Δημοκρατία (Από τη Mary Wollstonecraft στην Judith Butler)*,

Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις: Ένεκεν Θεωρίας, σελ.44

⁴⁰ Lawrence Kohlberg, (1981), *“The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice”*, Harper & Row

Τρία σημαντικά χαρακτηριστικά διαχωρίζουν την ηθική της μέριμνας της Γκίλλιγκαν από την ηθική της δικαιοσύνης. Πρώτον, η ηθικής της μέριμνας στρέφεται γύρω από το καθήκον και τις σχέσεις και όχι γύρω από τα δικαιώματα και τους κανόνες, όπως στην ηθική της δικαιοσύνης του Κόλμπεργκ. Δεύτερον, η ηθικότητα συνδέεται περισσότερο με συγκεκριμένες συγκυρίες και τρίτον, αυτή η ηθικότητα εκφράζεται ως δραστηριότητα της μέριμνας και όχι ως σύνολο αρχών. Στη διαφορετική φωνή της Γκίλλιγκαν, η ηθικότητα στηρίζεται στις καθημερινές εμπειρίες και στα ηθικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι στην καθημερινή τους ζωή. Η Γκίλλιγκαν θεώρησε, ότι η ηθική της μέριμνας έχει σχέση με το φύλο, αφού οι άνδρες εκφράζονται με μόνο με την φωνή της δικαιοσύνης, ενώ οι γυναίκες και με τα δυο, την δικαιοσύνη και την μέριμνα. Υποδεικνύει ότι οι γυναίκες που βρίσκονται κοντά στους ισχυρούς θεωρούνται πιο ηθικές, αφού η ηθική συνδέεται με τις γυναίκες που είναι ήδη προνομιούχες, με κριτήρια όπως η εκπαίδευση, η φυλή, η τάξη, η θρησκεία. Συμπερασματικά, η θεωρία του Κόλμπεργκ ενισχύει τις θέσεις των ισχυρών και η θεωρία της Γκίλλιγκαν δρα με στόχο την απόκτηση μερικών προνομίων για τις γυναίκες. Η διαμάχη μεταξύ Κόλμπεργκ και Γκίλλιγκαν δεν αφορά τελικά τη διαφορά των φύλων αλλά η ανάλυση απέδειξε ότι και οι δυο θεωρίες υπηρετούν τη διατήρηση των θέσεων των σχετικά προνομιούχων.

2.8 Η Έννοια Της Μέριμνας

Η έννοια της μέριμνας θεωρείται μια βάση για τον αναπροσδιορισμό των ηθικών ορίων, και κατ' επέκταση, του πεδίου της σύγχρονης ηθικής και πολιτικής ζωής. Η μέριμνα έχει δύο όψεις: αρχικά, υποδηλώνει μια κίνηση προς κάτι που βρίσκεται πέρα από τον εαυτό και καταλήγει σε κάποιο τύπο δράσης. Η μέριμνα συνδέεται σημασιολογικά, με την ιδέα του φορτίου των καθηκόντων. Η Μπερνίς Φίσερ προτείνει, η μέριμνα να ιδωθεί ως μια δραστηριότητα που συμπεραλβάνει όλα όσα κάνουμε για τη διατήρηση, τη συνέχιση και την επανόρθωση του κόσμου μας, ώστε να ζούμε σ' αυτόν όσο καλύτερα γίνεται.

Η μέριμνα αποτελείται από τέσσερις αλληλοσυνδεόμενες φάσεις. Αυτές είναι: «Νοιάζομαι για...», «αναλαμβάνω φροντίδα», «παρέχω φροντίδα», «αποδέχομαι φροντίδα». Το ότι νοιάζομαι για κάτι προϋποθέτει ότι κάποιος αντιλαμβάνεται την ανάγκη κάποιου ατόμου. Η ανάληψη της φροντίδας περιλαμβάνει την κατανόηση ότι

μπορούμε να δράσουμε προς την κάλυψη των ανεκπλήρωτων ως τώρα αναγκών. Η παροχή φροντίδας σημαίνει την άμεση αντιμετώπιση της ανάγκης προς μέριμνα. Περιλαμβάνει κανονική εργασία και απαιτεί αυτούς που παρέχουν φροντίδα να έρχονται σε επαφή με τα αντικείμενα της μέριμνας. Η τελική φάση της φροντίδας προκύπτει όταν το αντικείμενο της μέριμνας ανταποκρίνεται στη μέριμνα που δέχεται. Είναι σημαντικό να ξέρουμε ότι οι ανάγκες για φροντίδα εκπληρώθηκαν. Η μέριμνα καταλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος της καθημερινότητας μας, ωστόσο όμως τη διαχειριζόμαστε ως ένα περιθωριακό κομμάτι. Παραβλέποντας πόσο διάχυτη και σημαντική είναι η μέριμνα στη ζωή, όσοι βρίσκονται σε θέσεις εξουσίας και έχουν προνόμια εξακολουθούν να αδιαφορούν και να υποβαθμίζουν τις δραστηριότητες της μέριμνας και όσους προσφέρουν φροντίδα. Η ενασχόληση με τη μέριμνα είναι εξ αρχής σημάδι αδυναμίας αφού η μέριμνα συνάπτει σχέσεις με τον ιδιωτικό χώρο, με τον συναισθηματικό κόσμο και την ένδεια. Η μέριμνα θα είναι χρήσιμη μόνο όταν αλλάξουμε το πλαίσιο με τον οποίο την προσεγγίζουμε.

2.9 Η Ηθική Της Μέριμνας

Για να είναι μια κοινωνία ηθικά αξιόλογη, πρέπει μεταξύ άλλων υπηρεσιών, να παρέχει επαρκή μέριμνα σε όλα τα μέρη της. Η επαρκής μέριμνα αποτελεί χαρακτηριστική ιδιότητα των ηθικά καλών ατόμων και της δίκαιης κοινωνίας. Η ηθική της μέριμνας είναι περισσότερο πρακτική παρά ένα σύνολο κανόνων ή αρχών. Η πρακτική της ηθικής της μέριμνας είναι περίπλοκη και απαιτεί συγκεκριμένες ιδιότητες.

Τα τέσσερα στοιχεία της μέριμνας είναι μια καλή αφετηρία για την περιγραφή κάποιων στοιχείων της μέριμνας. Όπως έχω αναφέρει και παραπάνω τα τέσσερα στοιχεία της μέριμνας είναι: νοιάζομαι για, αναλαμβάνω τη φροντίδα, προσφέρω φροντίδα, αποδέχομαι τη μέριμνα. Από αυτά τα τέσσερα στοιχεία προκύπτουν τέσσερα ηθικά σημεία της μέριμνας: προσοχή, ευθύνη, ικανότητες, και ανταπόκριση. Η ηθική της μέριμνας απαιτεί την αναγνώριση των αναγκών, η πρώτη ηθική όψη της φροντίδας είναι η προσοχή. Αντιμετωπίζει την αδιαφορία για τους άλλους ως μια μορφή ηθικού κακού. Η προσοχή, η απλή αναγνώριση όσων βρίσκονται δίπλα μας είναι ένα δύσκολο βήμα και ένα ηθικό κατόρθωμα.

Η δεύτερη φάση της μέριμνας, η ανάληψη της φροντίδας, καθιστά την ευθύνη κεντρική ηθική κατηγορία. Η ευθύνη της μέριμνας στηρίζεται σε διάφορους

παράγοντες , όπως για κάτι που μας συμβαίνει ή όχι συμβάλλει στην εμφάνιση κάποιας ανάγκης προς μέριμνα και στο εξής οφείλουμε να μεριμνήσουμε γι' αυτή. Η ευθύνη έχει διαφορετικό νόημα ανάλογα με τις αντιλήψεις μας για το ρόλο των φύλων, της κοινωνικής τάξης, της οικογενειακής κατάστασης και του πολιτισμού.

Η τρίτη φάση της μέριμνας η ικανότητα, η οποία δίνει έμφαση στη σημασία των ικανοτήτων ως ηθικής έννοιας στην προσφορά της μέριμνας. Ένας σημαντικός λόγος για τη συμπερίληψη των ικανοτήτων ως μιας ηθικής διάστασης της μέριμνας είναι η αποφυγή των κακών προθέσεων όσων θα «νοιάζονταν για» κάποιο πρόβλημα χωρίς να είναι πρόθυμοι να προσφέρουν οι ίδιοι μέριμνα. Είναι ξεκάθαρο όμως ,ότι αν η ικανοποιητική εκπλήρωση του έργου της μέριμνας αποτελέσει μια ηθική πλευρά της μέριμνας, η επάρκεια της φροντίδας που προσφέρεται θα κρίνεται από την επιτυχία αυτής της προσφοράς.

Η τέταρτη φάση της μέριμνας μας δίνει το ηθικό στοιχείο της ανταπόκρισης αυτού που δέχεται φροντίδα. Η ανταπόκριση αποτελεί ένα σημαντικό ηθικό πρόβλημα για τη μέριμνα: από τη φύση της η μέριμνα ασχολείται με καταστάσεις ευπάθειας και ανισότητας. Η φροντίδα είναι από τη φύση της μια πρόκληση για την ιδέα ότι τα άτομα είναι απολύτως αυτόνομα και αυτάρκη. Κάποιος που χρειάζεται μέριμνα βρίσκεται σε θέση ευπάθειας όπως τα παιδιά, οι ηλικιωμένοι ή οι κληήρεις, οι οποίοι στηρίζονται στη συνδρομή των άλλων για την κάλυψη των βασικών τους αναγκών. Η ευπάθεια έχει σοβαρές ηθικές συνέπειες. Διαψεύδει τον μύθο ότι είμαστε πάντα αυτόνομοι και εν δυνάμει ίσοι πολίτες. Μια πολιτική κατάσταση που προϋποθέτει ανεξαρτησία και αυτονομία ως βασικά στοιχεία της ανθρώπινης ζωής, ενώ στη συνέχεια το συγκαλύπτει με διάφορους τρόπους. Για παράδειγμα, μια πολιτική κατάσταση πρέπει να χωρίζει τη δημόσια από την ιδιωτική ζωή. Η ανισότητα συνεπάγεται άνισες σχέσεις εξουσίας, κυριαρχία και υποτέλεια. Καμία κοινωνία δεν υπάρχει χωρίς αυτές τις σχέσεις, αλλά ούτε και η δημοκρατία ευδοκιμεί όταν υπάρχουν τέτοιες ανισότητες.

Η ηθική οπτική της ανταπόκρισης απαιτεί να είμαστε σε ετοιμότητα για την ενδεχόμενη κακομεταχείριση που συνοδεύει την ευπάθεια. Η ανάπτυξη της ικανότητας της ανταπόκρισης είναι μια σημαντική ιδιότητα της μέριμνας. Υποδεικνύει την ανάγκη της διατήρησης ισορροπίας μεταξύ των αναγκών όσων προσφέρονται και όσων δέχονται μέριμνα. Η επαρκής μέριμνα απαιτεί από τις τέσσερις φάσεις της διαδικασίας της μέριμνας να συντονίζονται σε ένα σύνολο. Η ορθή πράξη απαιτεί τέσσερα στοιχεία της μέριμνας –προσοχή, ευθύνη, ικανότητες

και ανταπόκριση- να ενοποιούνται σε ένα κατάλληλο σύνολο. Αυτή η ενοποίηση των μερών της μέριμνας σε ένα ηθικό όλον είναι σύνθετη υπόθεση. Η μέριμνα περιέχει συγκρούσεις για την επίλυση των οποίων χρειάζεται κάτι περισσότερο από τη σύμπραξη της προσοχής, της ευθύνης, των ικανοτήτων και της ανταπόκρισης. Δεν αρκεί απλώς η διεκδίκηση των ηθικών ιδανικών της φροντίδας για να αρχίσει ο κόσμος να μεριμνά, πρέπει να είμαστε σε θέση να μετατρέπουμε αυτά τα ιδανικά σε πράξη. Με αυτόν τον τρόπο, η ηθικότητα και η πολιτική αλληλοδιαπλέκονται για να φέρουν την αλλαγή. Η αδυναμία της ηθικής θεωρίας είναι, αν οι δρώντες πιστεύουν ότι τα συμφέροντα τους εξυπηρετούνται καλύτερα με την παράβλεψη των ηθικών ζητημάτων, τότε παραβλέπουν την ηθική. Το όριο μεταξύ ηθικότητας και πολιτικής δεν λειτουργεί μόνο για την προστασία της ηθικότητας από τη διαφθορά, αλλά καθιστά την ηθικότητα ανίσχυρη σχετικά με την αλλαγή των πολιτικών πραγμάτων. Η μέριμνα είναι αναγκαία, αν και δεν είναι αρκετή από μόνη της, για την κατανόηση της ηθικής ζωής. Η διόρθωση των προβλημάτων με τη χρήση της μέριμνας, χρειάζεται την έννοια της δικαιοσύνης, τη δημοκρατική και ανοιχτή συζήτηση και πιο ισότιμη πρόσβαση στην εξουσία. Η ηθική της μέριμνας παραμένει ανολοκλήρωτη χωρίς την πολιτική θεωρία της μέριμνας.

2.10 Η Πολιτική Της Μέριμνας

Η μέριμνα είναι μια υποτιμημένη πλευρά της ανθρώπινης ζωής και μόνο αν την κατανοήσουμε ως πολιτική ιδέα θα υπάρξει βελτίωση της θέσης της. Είναι εφικτή ως πολιτικό ιδανικό εντός του πλαισίου των φιλελεύθερων, πλουραλιστικών, δημοκρατικών θεσμών. Η πρακτική της μέριμνας μπορεί να ιδωθεί όχι μόνο ως ηθική αλλά και ως πολιτική έννοια. Περιγράφει τις απαραίτητες ιδιότητες των πολιτών της δημοκρατίας ώστε να συμβιώνουν αρμονικά σε μια πλουραλιστική κοινωνία, όπως και το ότι μόνο σε μια δίκαιη, πλουραλιστική, δημοκρατική κοινωνία μπορεί να ακμάσει η μέριμνα.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, οι άνθρωποι δεν είναι απολύτως αυτόνομοι, αλλά πρέπει να τους βλέπουμε σε κατάσταση αλληλεξάρτησης. Αποτελεί μέρος της ανθρώπινης κατάστασης ότι η αυτονομία έρχεται μετά από μια μεγάλη περίοδο εξάρτησης και με διάφορους τρόπους παραμένουμε εξαρτημένοι από όλους καθ'όλη τη διάρκεια της ζωής μας. Την ίδια στιγμή υπάρχει η έκκληση για βοήθεια και φροντίδα άλλων. Οι

άνθρωποι άλλες φορές είναι αυτόνομοι άλλες εξαρτημένοι, κάποιες φορές προσφέρουν μέριμνα σε όσους χρειάζονται, ο κατάλληλος προσδιορισμός είναι ότι αλληλοεξαρτώνται. Το γεγονός ότι όλοι οι άνθρωποι χρειάζονται μέριμνα γίνεται δύσκολα αποδεκτό εντός του πλαισίου του πολιτικού φιλελευθερισμού και της ηθικής σκέψης, επειδή το φιλελεύθερο μοντέλο αποδέχεται μόνο τις επιλογές της αυτονομίας ή των σχέσεων εξάρτησης. Οι θεωρητικοί της πολιτικής δίνουν έμφαση στην εξάρτηση ως καταστροφική συνθήκη για την προσωπικότητα. Γι'αυτούς η εξάρτηση σημαίνει απουσία αυτονομίας. Ένας από τους στόχους της μέριμνας είναι η αποδυσμευση από την εξάρτηση. Οι σοβαροί κίνδυνοι της εξάρτησης μπορούν να επηρεάσουν την πολιτική ζωή. Αν κάποιος είναι υπερβολικά εξαρτημένος τότε δεν μπορεί να συμμετέχει ως πολίτης. Μόνο αν η μέριμνα τοποθετηθεί εντός του πλαισίου μιας δημοκρατικής κοινωνικής κατάστασης μπορεί η εξάρτηση να αναγνωριστεί τόσο ως ανάγκη όσο και ως συθήκη προς υπέρβαση.

Η δεύτερη αλλαγή στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την ανθρώπινη φύση εμφανίζεται όταν συνδέουμε την ιδέα των «συμφερόντων» με την ευρύτερη πολιτισμική έννοια των «αναγκών». Οι ηθικοί και πολιτικοί στοχαστές αντιλαμβάνονται την ανθρώπινη δραστηριότητα με όρους είτε λογικά είτε πολιτισμικά ατομικιστικούς. Αντίθετα, η έννοια των «αναγκών» είναι απαραίτητως διωποκειμενική, διότι ο τρόπος που καταλήγει κανείς σε μια ανάγκη είναι ζήτημα κοινωνικού ενδιαφέροντος, κάτι που δεν ισχύει για τον τρόπο που προκύπτουν τα συμφέροντα.

Από την πλευρά της μέριμνας, τα άτομα θεωρείται ότι βρίσκονται σε κατάσταση ηθικής δέσμευσης και όχι σε κατάσταση αδιαφορίας. Η οπτική της μέριμνας μας προκαλεί να θέσουμε την ισότητα ως πολιτικό στόχο. Θεωρούμε ότι οι άνθρωποι είναι ίσοι αν και ξέρουμε ότι δεν είναι. Αν επιχειρήσουμε να κατακτήσουμε κάποια μορφή ισότητας ως πολιτικό στόχο, θα φαινόταν ξεκάθαρα τα πραγματικά προβλήματα της ανισότητας.

Η μέριμνα χρησιμοποιείται ως εργαλείο πολιτικής ανάλυσης όταν τη χρησιμοποιούμε για να αποκαλύψουμε σχέσεις ισχύος. Η προσέγγιση της μέριμνας με συστηματικούς όρους προϋποθέτει ότι οι αλληλοσυνδέσεις διαφορετικών πεδίων πολιτικής και οι συνέπειες της καπιταλιστικής ανάπτυξης θα κριθούν από την άποψη της επάρκειας της μέριμνας στην κοινωνία. Οι ανάγκες για φροντίδα εκπληρώνονται μέσω μιας διαδικασίας που διαστρέφει την πραγματικότητα και καθιστά αόρατη την μέριμνα. Μια τέτοια αόρατη διαδικασία κανείς δεν μπορεί να τη διεκδικήσει τόσο εύκολα.

Ορισμένοι πολιτικοί θεωρητικοί αναγνωρίζουν ότι το βαθύτερο ερώτημα που πρέπει να αντιμετωπιστεί είναι αυτό της διαφορετικότητας. Το πώς δηλαδή να συμβιώσουμε με άλλους που δεν είναι σαν έμας. Η μεταχείριση της μέριμνας ως κατώτερης και ασήμαντης βοηθά στην συντήρηση των θέσεων των ισχυρών όσων τους φροντίζουν. Τέλος, με την ανάλυση των σχέσεων της μέριμνας σε μια κοινωνία εντοπίζουμε ξεκάθαρα τις δομές της εξουσίας και των προνομίων.⁴¹

3. Το Σκανδιναβικό Μοντέλο: Συγκριτική Διάσταση

3.1 Σκανδιναβικό Μοντέλο

Ο φιλελεύθερος φεμινισμός μερικές φορές απέτυχε να κάνει διάκριση ανάμεσα στα κανονιστικά, τα ρυθμιστικά και τα περιγραφικά στοιχεία της θεωρίας περί κράτους. Δεν είναι ξεκάθαρο εάν ο φιλελεύθερος φεμινισμός ανέλυε το κράτος ως αφηρημένη ιδέα ή τα πραγματικά κράτη καθ' εαυτά. Η αντίληψη του φιλελεύθερου φεμινισμού για το κράτος ήταν πολύ στενή και κατανοούσε το κράτος κυρίως μέσα από τους θεσμούς του. Αυτή η στενή έννοια περί κράτους και πολιτικής απορρίφθηκε από άλλες φεμινιστικές θεωρίες. Όσοι άσκησαν κριτική στον φιλελεύθερο φεμινισμό, θεωρούσαν ότι δεν μπόρεσε να κατανοήσει τις δομικές σχέσεις στις οποίες τοποθετούνταν οι ζωές των γυναικών- η οικογένεια, ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας με βάση το φύλο, η σεξουαλική και ταξική καταπίεση- ως μέρος της πολιτικής ζωής της κοινωνίας. Καθώς ο φιλελεύθερος φεμινισμός δεν αμφισβήτησε τις βαθιά εδραιωμένες δομές της ανδρικής κυριαρχίας, μπορούμε να πούμε πως άνοιξε χώρο για μια νέα μορφή πατριαρχίας, πιο εξευγενισμένη και εν δυνάμει πιο σταθερή και ισχυρή από προηγούμενες μορφές. Η νομοθεσία παρείχε τυπική ισότητα, αλλά ταυτόχρονα αποσπούσε την προσοχή από τις εξουσιαστικές οικονομικές κοινωνικές και ψυχολογικές βάσεις της ανισότητας. Όπως ισχυρίστηκε η Ζίλα Άιζενστάϊν, «μείζων στόχος της πατριαρχίας, εκτός από την πραγματοποίηση του δικού της συστήματος εξουσίας, είναι η συσκότιση της βάσης αυτής της εξουσίας, έτσι ώστε να μην μπορεί να αναγνωριστεί ως τέτοια από τους καταπιεζόμενους».

⁴¹ Joan C. Trodo, (2011), *“Για Μια Πολιτική Της Μέριμνας (care) σ’ έναν ευάλωτο κόσμο”*, Αθήνα, Εκδόσεις: Πόλις, σελ.95

Παρόμοια, η Kathy Ferguson θεωρεί πως ο φιλελεύθερος φεμινισμός έχει γίνει πλέον μια φωνή υποτελής στον κυρίαρχο πατριαρχικό λόγο. Επειδή επικέντρωσε αποκλειστικά στην ενσωμάτωση των γυναικών στους θεσμούς του κράτους δημιούργησε μια συνθήκη που διαιώνισε, αντί να αμφισβητήσει, τον κυρίαρχο πατριαρχικό πολιτικό λόγο και τις κυρίαρχες νόρμες.

Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός, αντίθετα, θεωρούσε ως τη μόνη ουσία του κράτους την πατριαρχία. Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός προσπάθησε να προσδιορίσει μία μοναδική αιτία της καταπίεσης των γυναικών που δεν ήταν άλλη από την εκμεταλλευτική δομή της πατριαρχίας. Στο μοντέλο αυτό, το κράτος αποτέλεσε την κύρια πηγή πατριαρχικής εξουσίας και η εξουσία καθαυτή μετατράπηκε σε εξουσία των ανδρών, σε κυριαρχία και δικαιοδοσία επί των γυναικών.

Ο φεμινισμός των σκανδιναβικών χωρών δεν είχε να αντιμετωπίσει μια ισχυρή πατριαρχία και οι αναλύσεις έδειχναν ότι ανάμεσα σε διαφορετικά κράτη επικρατούσαν διαφορετικές συνθήκες για τις γυναίκες. Η σκανδιναβική φεμινιστική κατανόηση του κράτους παραχώρησε περισσότερο έδαφος για την ανάπτυξη του φεμινιστικού έργου μέσα στις ήδη υπάρχουσες κρατικές δομές, σε αντίθεση προς τις ριζοσπαστικές και μαρξιστικές φεμινιστικές θεωρίες.

Η Helga Maria Hernes όρισε τα σκανδιναβικά κράτη ως κοινωνίες δυνάμει φιλικές προς τις γυναίκες. Ένα φιλικό προς τις γυναίκες κράτος πρόνοιας σημαίνει ότι η πολιτική και κοινωνική ενίσχυση της θέσης των γυναικών είναι δυνατή μέσα από το κράτος και με τη στήριξη των κρατικών κοινωνικών πολιτικών. Η σοσιαλδημοκρατική παράδοση της ιδιότητας του πολίτη κατέληξε σε μια πιο αισιόδοξη αποδοχή του κράτους ως εργαλείου για την κοινωνική αλλαγή. Η Hernes αναφέρει: σε κανένα άλλο μέρος του κόσμου δεν χρησιμοποιήθηκε το κράτος τόσο συστηματικά από όλες τις ομάδες, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών και των οργανώσεών τους, προκειμένου να επιλυθούν προβλήματα που είχαν εδραιωθεί στη συλλογική δράση. Η δράση των γυναικών στις σκανδιναβικές χώρες και η στροφή τους προς το κράτος θεωρεί πως αποτελεί στοιχείο της σκανδιναβικής κουλτούρας, ακόμη και στις περιπτώσεις όπου ο στόχος ήταν η οικοδόμηση εναλλακτικών θεσμών.

Οι μελέτες σχετικά με το σκανδιναβικό φιλικό προς τις γυναίκες κράτος πρόνοιας ασχολήθηκαν με τους ρόλους των γυναικών ως πολιτικών δρώντων. Σύμφωνα με αυτό το επιχείρημα, οι γυναίκες στον σκανδιναβικό φεμινισμό απέκτησαν δύναμη ως πολιτικά υποκείμενα μέσω της θεσμοποίησης της ισότητας των φύλων. Αντίθετα,

όταν υπάρχει αποκλειστική επικέντρωση στην πατριαρχία, ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος να αναχθούν οι γυναίκες σε θύματα των πατριαρχικών δομών, πράγμα που σημαίνει ότι η συνεισφορά τους στη διατήρηση ή στην αλλαγή των σχέσεων των φύλων εκμηδενίζεται.⁴²

Ο σκανδιναβικός φεμινισμός ήταν, σε σύγκριση με τον φιλελεύθερο, περισσότερο απαισιόδοξος και λιγότερο απλοϊκός στις αναλύσεις του για το κοινωνικό φύλο και το κράτος. Στα φιλικά προς τις γυναίκες κράτη πρόνοιας, η ατομική εξάρτηση των γυναικών από τους άνδρες μετασηματίστηκε στη δημόσια εξάρτηση από το κράτος. Η επέκταση του δημόσιου τομέα, ακόμη και αν ωφέλησε τις γυναίκες, σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε από το ανδροκρατούμενο κατεστημένο. Οι παράμετροι των πολιτικών διανομής και αναδιανομής καθοριζόταν όλο και πιο πολύ από το πλαίσιο του εταιρικού συστήματος, όπου οι γυναίκες είχαν πολύ μικρό ρόλο, τουλάχιστον σε σύγκριση με το ρόλο τους στο κοινοβουλευτικό σύστημα. Κατά συνέπεια οι γυναίκες ήταν τα αντικείμενα των δημόσιων πολιτικών. Η τάση αυτή γίνεται ακόμη πιο επιβαρυντική αν ληφθεί υπόψη η παρατήρηση ότι σε σύγκριση με τη ζωή των ανδρών η ζωή των γυναικών καθορίζεται και εξαρτάται περισσότερο από τις κρατικές πολιτικές.

Η συνεισφορά της σκανδιναβικής προσέγγισης στις φεμινιστικές συζητήσεις για το κράτος συνίσταται στο ότι κατέδειξε τη σημασία του διαφορετικού κάθε φορά εμπειρικού και γνωστικού πλαισίου των προβλημάτων. Αναγνώρισε τις χρονικές και χωρικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των κρατών και απέφυγε τα α priori συμπεράσματα για το έμφυλο κράτος. Μια από τις συμβολές της σε επίπεδο ανάλυσης ήταν η πρόκληση που απηύθυνε προς τις καθολικές θεωρίες και τις συμπερασματικές υποθέσεις της αγγλοαμερικανικής θεωρίας και έρευνας για τις σχέσεις των γυναικών με το κράτος πρόνοιας. Επιπλέον, συνέβαλε ως προς το ότι ευαισθητοποίησε τους αναλυτές αναφορικά με τη σημασία των γυναικών ως φορέων δράσης κατά τη συγκρότηση της θέσης του κοινωνικού φύλου και του κράτους. Η αναγνώριση των δομικών περιορισμών στην αλληλεπίδραση των γυναικών με το κράτος δεν ακύρωσε την εγκυρότητα των αναλύσεων για τις δυνατότητες δράσης των γυναικών.

Πολλοί κριτικοί υποστήριξαν ότι η σκανδιναβική φεμινιστική θεωρία του φιλικού προς τις γυναίκες κράτους πρόνοιας αποτελεί περισσότερο «συναινετική πολιτική στρατηγική» παρά ένα συνεκτικό αναλυτικό σημείο εκκίνησης για τη συγκρότηση

⁴² Fiona Robison, (1999), *“Globalizing Care: Ethics, feminist theory, and international relations”*, Westview Press

φεμινιστικής θεωρίας του κράτους. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι ο σκανδιναβικός φεμινισμός εστιάζει στους δρώντες και στην ενδυνάμωση του ρόλου τους υποτιμώντας τα διαιωνιζόμενα μοτίβα ιεραρχίας και διαχωρισμού των φύλων τόσο στο κράτος όσο και στην κοινωνία. Ένα άλλο προβληματικό σημείο αποτελεί επίσης και το ότι οι αξίες του φιλικού προς τις γυναίκες κράτους πρόνοιας προωθούνταν κανονιστικά και εκτός του πλαισίου των σκανδιναβικών χωρών.

Επειδή ο όρος «φιλικό προς τις γυναίκες κράτος πρόνοιας» στηρίχθηκε στην ιδέα των κοινών και συλλογικών συμφερόντων τους, η κατηγορία των γυναικών εμφανίστηκε ομογενοποιημένη. Η Hernes σημείωσε ότι οι αξίες ισότητας έχουν τους δικούς τους περιορισμούς όταν χρειάζεται να εισαχθεί μια οποιαδήποτε μορφή πλουραλισμού. Οι ανησυχίες και τα προβλήματα, για παράδειγμα των λεσβιών και των εθνοτικών μειονοτήτων δεν έχουν ακόμη βρει τη θέση τους την ατζέντα του σκανδιναβικού φεμινισμού και έχουν γίνει πολύ λίγες αναλύσεις για την επίδραση του κράτους πρόνοιας στις εθνοτικές μειονότητες ή, αντίστροφα, για την επίδραση των εθνοτικών μειονοτήτων στο κράτος πρόνοιας. Η ισότητα των φύλων δήλωνε, πρωτίστως και πάνω από όλα, ισότητα για την λευκή ετεροφυλόφιλη εργαζόμενη μητέρα στο σκανδιναβικό πλαίσιο. Η ποικιλότητα και η ρευστότητα μέσα στην κατηγορία των γυναικών εξέλιπαν από τις αναλύσεις του σκανδιναβικού φεμινισμού για το φιλικό προς τις γυναίκες κράτος πρόνοιας.

Όπως ακριβώς και ο φιλελεύθερος φεμινισμός έτσι και ο σκανδιναβικός φεμινισμός επέλεξε το δρόμο της ομοιότητας προς την ισότητα. Ο δρόμος αυτός έθεσε την ισότητα των φύλων ως συνθήκη όπου οι ζωές των ανδρών και των γυναικών ήταν ομοιόμορφες. Η κανονιστική θεμελίωση του φιλικού προς τις γυναίκες κράτους πρόνοιας στηρίχθηκε σε ένα δυαδικό μοντέλο βιοπαλαιστών, όπου τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες ήταν πρωτίστως μισθωτοί εργάτες. Με άλλα λόγια, ο φεμινιστικός λόγος για τη «φιλικότητα προς τις γυναίκες» θεμελιώθηκε στην αρχική προϋπόθεση ότι η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας αποτελούσε το κλειδί για την ισότητα των φύλων.⁴³

3.2 Πατριαρχικό Κράτος

⁴³ Colin Hay, Michael Lister, David Marsh, (2011), *“Το Κράτος (Θεωρίες και Προσεγγίσεις)*, Εκδόσεις: Σαββάλας, σελ.205

Η φεμινιστική ριζοσπαστική θεωρία υποστηρίζει ότι το κράτος είναι ένα σύστημα δομών και θεσμών που δημιουργούνται από τους άνδρες για να διατηρήσουν και να δημιουργήσουν την ανδρική εξουσία και την υποταγή των γυναικών. Η ριζοσπάστρια φεμινίστρια Catherine MacKinnon επιδίωξε να χαράξει μια φεμινιστική θεωρία του κράτους ενάντια στη μαρξιστική θεωρία. Εξέφρασε ότι «η σεξουαλικότητα είναι για τον φεμινισμό ότι η εργασία για το μαρξισμό». Παρόλο που και ο μαρξισμός και ο φεμινισμός ασχολήθηκαν με την ανάλυση της εξουσίας, η MacKinnon ισχυρίστηκε ότι ήταν ασυμβίβαστοι. Η θεωρία της για το κράτος περιστρέφεται γύρω από τη σεξουαλική υποταγή των γυναικών, η οποία είναι ενσωματωμένη στον κρατικό μηχανισμό, στις διαδικασίες και στις δομές. Η ριζοσπαστική φεμινιστική θεωρία απέρριψε τον ιδεαλισμό που εμπεριέχεται στην τοποθέτηση της MacKinnon στην οποία οι άνδρες και οι γυναίκες εμφανίζονται ως συγκεκριμένη κατηγορία της κυριαρχίας και της υποταγής. Ωστόσο, δίνει έμφαση στη σεξουαλικότητα, καθώς ο πυρήνας του πατριαρχικού κράτους συνεχίζει να επηρεάζει τις ριζοσπαστικές αναλύσεις για το κράτος και τη διακυβέρνηση μεταξύ φύλων. Η διακυβέρνηση αντλεί την έμπνευσή της από τον Foucault και τη ρυθμιστική λειτουργία του κράτους. Αυτό που παίρνουν από τον Foucault είναι η διατύπωσή του για την διάχυση της εξουσίας, όπου η δύναμη είναι ρευστή και σχεσιακή, υπάρχει σε ιδρύματα που αντικατοπτρίζουν την διάρθρωση των εξουσιών μεταξύ των δυο φύλων. Ωστόσο, οι ορισμοί του Foucault και του Weber για την εξουσία αγνοούν και τα δυο φύλα. Οι Βεμπεριανές έννοιες της εξουσίας αγνοούν την ανθεκτικότητα και τις στρατηγικές για να εξουδετερώσουν την κυριαρχία. Ο Foucault δεν απευθύνεται στις έμφυλες διαστάσεις της εξουσίας ως πληροφόρηση- η εξουσία γνωρίζει την εκπροσώπηση του φύλου. Επιπλέον στην ανάλυση του Foucault, η ρύθμιση της σεξουαλικότητας είναι ουδέτερη ως προς το φύλο, αγνοώντας ακόμη περισσότερο την κυριαρχία του γυναικείου σώματος.

Η ριζοσπαστική φεμινιστική θεώρηση υποθέτει ότι το κράτος είναι ένας σκόπιμος δρών που αναπαράγει την πατριαρχία, τα κράτη είναι ανδροκρατούμενα σχεδιασμένα από άνδρες, ώστε να εξυπηρετούνται τα συμφέροντά τους. Παρόλο που το πλαίσιο της διακυβέρνησης επιδιώκει να διευρύνει την ανάλυση που περιλαμβάνει τη δομή της εξουσίας εξακολουθούν να υπάρχει η δυσπιστία και η απαισιοδοξία στους πιθανούς κρατικούς φορείς που απευθύνονται στη φεμινιστική πολιτική. Υπάρχει επίσης και ο σκεπτικισμός σχετικά με τη χρησιμότητα των θεωριών των θεσμικών κρατών για την αντιμετώπιση των ζητημάτων της σεξουαλικής υποταγής και βίας.

Στην εξέταση της φεμινιστικής έρευνας για το πατριαρχικό κράτος, ο Robert Connell συγγραφέας του «Power And Gender» τόνισε δύο σημαντικές θεωρητικές αδυναμίες. Το κράτος δεν είναι μονολιθικό αλλά αποτελείται από σύνθετες δομές και σύνθετους δρώντες με πεδία αντιδράσεων. Με λίγα λόγια, το κράτος δεν είναι μια κατάσταση αλλά μια διαδικασία. Ο Robert Connell στην εκτίμηση του για τη φεμινιστική θεωρία, το κράτος επιχειρηματολογεί την πολυπλοκότητα καθώς επίσης και την διαδικασία των κρατών. Το κράτος συγκροτείται από έμφυλες σχέσεις καθώς και από την κεντρική θεσμοθέτηση των έμφυλων σχέσεων εξουσίας. Αντιθέτως, η δυναμική των φύλων είναι μια μεγάλη δύναμη που κατασκευάζει το κράτος, τόσο στην ιστορική δημιουργία των κρατικών δομών όσο και στη σύγχρονη πολιτική.

Η Anna Yeatman ξεκινά από την τοποθέτηση, ότι ο φεμινισμός υπήρξε δύναμη για την ανάπτυξη των δημοκρατικών κοινωνικών σχέσεων στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα. Διακρίνει την κρατική κυριαρχία των γυναικών- που συχνά περιλαμβάνει κρατικές παραμβάσεις για την προστασία των γυναικών από τους καταχρηστικούς άνδρες, μια μορφή φιλελεύθερου πατερναλισμού- από την ισχύ στην δυναμικότητα. Η δημοκρατική εξάπλωση της νόμιμης κρατικής κυριαρχίας απέκτησε μέσω των φεμινιστικών απαιτήσεων μια πολιτική των γυναικών , όπου οι συντελεστές και τα υποκείμενα φέρουν δικαιώματα.

Την τελευταία δεκαετία, αναπτύχθηκε μια πλούσια βιβλιογραφία σχετικά με το φύλο και την κοινωνική πρόνοια, υπογραμμίζοντας τη σημασία της γυναικείας εκπροσώπησης που αμφισβητεί η άποψη του πατριαρχικού κράτους. Η διάκριση του Skocpol's ανάμεσα στα πατερναλιστικά και ματερναλιστικά κράτη πρόνοιας υπογραμμίζει τη σημασία της γυναικείας εκπροσώπησης στην ανάπτυξη των αμερικανικών κρατών πρόνοιας σε σχέση με τα ευρωπαϊκά πατερναλιστικά κράτη. Ο Hobson και ο Lindholm αναλύουν την πηγή της εξουσίας των φεμινιστικών παραγόντων κατά τα πρώτα χρόνια της σουηδικής σοσιαλιστικής δημοκρατίας, προτείνοντας την ανάγκη να δοθεί προσοχή στις αλλαγές διαμόρφωσης του ευρωπαϊκού κράτους πρόνοιας.

Οι φεμινιστικοί παράγοντες υπήρξαν σημαντικοί διαμεσολαβητές για τη δημιουργία ενός κράτους πρόνοιας και διαμόρφωσης των έμφυλων διαφορών οσόν αφορά την αμειβόμενη και μη εργασία. Προβάλλοντας το επιχείρημα, ότι οι πολιτικοί θεσμοί και η πολιτική επιστήμη κάνουν τη διαφορά, η φεμινιστική έρευνα των σκανδιναβικών χωρών έχει υπογραμμίσει τη σημασία της κυβέρνησης ως ένα παράγοντα που προωθεί τα γυναικεία συμφέροντα. Στην επισκόπηση των φεμινιστικών συζητήσεων,

η Bryson, έκανε ένα θέμα σχετικά με το “φιλικό προς τις γυναίκες” σκανδιναβικό κράτος: Ο “φαύλος κύκλος” της γυναικείας πολιτικής οικονομικής και κοινωνικής έλλειψης, αντικαθίσταται από έναν “ενάρετο κύκλο” μέσω του οποίου τα οφέλη ενός πεδίου αλληλεπιδρούν με τα οφέλη ενός άλλου, ώστε να παραχθεί μια γενική συνολική προόδο. Οι γυναίκες υπήρξαν καθοριστικοί παράγοντες στην προώθηση μιας σπουδαίας συμμετοχής των γυναικών στον πολιτικό και οικονομικό τομέα. Παρόλο που μπορεί κανείς να διαφωνήσει με την αισιόδοξη πρόγνωση αυτής της αξιολόγησης, δεν μπορεί όμως κανείς να αγνοήσει την αλλαγή της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής θέσης των γυναικών που έχει αποκαλυφθεί στην εμπειρική έρευνα για το φύλο και για το κράτος πρόνοιας.⁴⁴

3.3 Ο Διαχωρισμός Της Ιδιωτικής- Δημόσιας Σφαίρας

Το κεντρικό ζήτημα για τη φεμινιστική θεωρία και το κράτος ήταν εάν το ίδιο το κράτος ήταν υπέρ ή κατά των γυναικών. Υπέβαλαν το ερώτημα, εάν η ιδιωτική πατριαρχία αντικαταστάθηκε από τη δημόσια πατριαρχία, αν η εξάρτηση των γυναικών από τους συζύγους τους έκανε στροφή προς την εξάρτηση της γραφειοκρατίας του κράτους πρόνοιας. Υπήρξε άλλο ένα ζήτημα που προέκυψε στη φεμινιστική θεωρία στα τέλη του 1980, που στράφηκε στην ανάλυση του μηχανισμού αποκλειστικότητας, πιο συγκεκριμένα στην έμφυλη κατασκευή της δημόσιας ή της ιδιωτικής σφαίρας. Αντί να παρουσιάσει μια φεμινιστική θεωρία του κράτους, η Pateman ανέλυσε το μηχανισμό αποκλεισμού στη θεωρία της πολιτειότητας: Ο υποβιβασμός του ρόλου των γυναικών στην ιδιωτική σφαίρα. Στο κλασικό φεμινιστικό κείμενο *The Sexual Contract* (1988), η Pateman επανεξέτασε την τριάδα των κλασικών κοινωνικών θεωριών : της ιδιότητας του πολίτη, του κράτους και του κοινωνικού συμβολαίου: Rousseau, Hobbes, Locke.⁴⁵ Μέσα από αυτό το σχετικό έργο της, άσκησε κριτική στο φιλελεύθερο φεμινισμό, οι εκπρόσωποι του οποίου επικρίθηκαν ότι έκρυψαν τεχνηέντως πίσω από την έμφυλα ουδέτερη ρητορική της τυπικής δημοκρατικής πολιτειότητας του κράτους δικαίους τις πραγματικές κοινωνικές ανισότητες σε βάρος των γυναικών και κυρίως τις σεξιστικές και καταπιεστικές δομές της πατριαρχικής εξουσίας, πάνω στις οποίες εδράζεται κατά

⁴⁴ Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks & Mildred A. Schwartz, (2005), “*The Handbook Of Political Sociology, States, Civil Societies And Globalization*”, Cambridge University Press, σελ.138

⁴⁵ Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks & Mildred A. Schwartz, (2005), “*The Handbook Of Political Sociology, States, Civil Societies And Globalization*”, Cambridge University Press, σελ.138

μείζονα λόγο η γυναικεία υποτέλεια στους άνδρες. Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός μέσα από τις μαρξιστικές και σοσιαλιστικές αναλύσεις του γυναικείου ζητήματος εκ των πραγμάτων συνέδεσε τα ζητήματα του έμφυλου χαρακτήρα του καπιταλιστικού κράτους.⁴⁶ Η Pateman θεώρησε το κοινωνικό συμβόλαιο ως μια μυθοπλασία, μια ερμηνεία που προβλέπει το θεωρητικό υπόβαθρο για τον αποκλεισμό των γυναικών από την ενεργή συμμετοχή στην πολιτική. Στην ουσία, το κοινωνικό συμβόλαιο ήταν η οικοδόμηση της σεξουαλικής διαφοράς. Για παράδειγμα, ο Rousseau θεωρούσε τον πολιτικό εκδημοκρατισμό και την πολιτική ζωή ανδροκρατούμενους τομείς. Η δημόσια σφαίρα της προστασίας των δικαιωμάτων δεν ίσχυε για τις γυναίκες που πίστευε ότι δεν διέθεταν τις ικανότητες της λογικής και δεν ήταν ικανές να ελέγξουν τα πάθη τους και τις δύο προϋποθέσεις για την άσκηση του πολιτικού ρεπουμπλικανισμού. Ο υποβιβασμός των γυναικών στην οικογένεια, μια σφαίρα με έλλειψη δικαιωμάτων σήμαινε ότι οι γυναίκες ήταν πολιτικά νεκρές. Στον ιδιωτικό τομέα υπήρξε μια έμμεση σεξουαλική σύμβαση, στην οποία οι άνδρες μέσα στο γάμο, είχαν πρόσβαση στο γυναικείο σώμα με βάση το νόμο και της οικονομικής εξάρτησης των γυναικών. Ως εκ τούτου, οι γυναίκες ήταν περισσότερο πλησιέστεροι συγγενείς σε δούλους παρά σε εκμεταλλευόμενους εργαζόμενους.⁴⁷

Ιδίως η Pateman οριοθετεί με το συνολικό θεωρητικό έργο της τη ριζοσπαστική μετάβαση από την κριτική του πατριαρχικού/ καπιταλιστικού μοντέλου πολιτειότητας, όπου οι γυναίκες καθίστανται αποδεκτές στη δημόσια σφαίρα ως τυπικά ισότιμοι πολίτες με βάση το ουμανιστικά αφηρημένο αντρικό πρότυπο, στην αποδοχή μητρικού-κοινοτικού μοντέλου πολιτειότητας, όπου για πρώτη φορά η σεξουαλική διαφορά τίθεται ως ιδεολογικό διακύβευμα στην αφετηρία της έμφυλης ιδιότητας του πολίτη, θέτοντας κατά αυτόν τον τρόπο επί τάπητος όχι απλώς το ζήτημα των γυναικείων αξιών ή του γυναικείου τρόπου σκέψης και από ένα σημείο και μετά το ριζοσπαστικό αίτημα της ηθικής της μέριμνας, αλλά κυρίως, μέσα από την ψυχαναλυτική και γλωσσική σχολή του γαλλικού φεμινισμού.⁴⁸

3.4 Το Δίλημμα Της Wollstonecraft

⁴⁶ Σπύρος Μακρής, (2015), *“Φεμινισμός και Δημοκρατία (Από τη Mary Wollstonecraft στην Judith Butler)*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις: Ένεκεν Θεωρίας,σελ.24

⁴⁷ Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks & Mildred A. Schwartz, (2005), *“The Handbook Of Political Sociology, States, Civil Societies And Globalization”*, Cambridge University Press, σελ.138

⁴⁸ Σπύρος Μακρής, (2015), *“Φεμινισμός και Δημοκρατία (Από τη Mary Wollstonecraft στην Judith Butler)*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις: Ένεκεν Θεωρίας, σελ.26

Εάν οι γυναίκες φαινόταν λιγότερο κατάλληλες για ένα εύρος ευθυνών ήταν επειδή , δεν ήταν μορφωμένες και δεν είχαν την ευκαιρία να αναπτύξουν το ταλέντο τους και το χαρακτήρα τους. Μεγάλωναν με την ιδέα ότι είναι εξαρτημένες, υποταγμένες και συναισθηματικές λόγω της λανθασμένης αντίληψης της κοινωνίας για την πραγματική τους φύση. Αν μπορούσαν να έχουν τη σωστή μόρφωση, να απολαμβάνουν πλήρη πολιτικά δικαιώματα, να είναι νομικά ανεξάρτητες από τους συζύγους τους και να εξασκήσουν το ταλέντο τους σε οποιαδήποτε απασχόληση, τότε θα ήταν πλήρη μέλη της κοινωνίας και θα προσαρμόζονταν στην κατηγορία των ανδρών.

Η Wollstonecraft δεν είχε καμία αμφιβολία ότι η μειοψηφία των γυναικών θα ασκούσε ανεξάρτητη επαγγελματική σταδιοδρομία και ότι η πλειοψηφία θα εκπληρώσει το ρόλο της συζύγου και της μητέρας. Παρόλαυτα, η κατάλληλη και αυστηρή εκπαίδευση, το τέλος της νομικής εξάρτησης των ανδρών και η αποδεδειγμένη ικανότητα των γυναικών για απασχόληση, ακόμη και αν δεν το έχουν επιδιώξει, θα έπρεπε να δωθεί στις γυναίκες η ανεξαρτησία και η ικανότητα να είναι αποτελεσματικές ως σύζυγοι και μητέρες και μέσω της άσκησης του λόγου και της αρετής σε αυτό το ρόλο να εκπληρώσουν τη φύση τους ως ανθρώπινα όντα.⁴⁹

Στην ανάλυση του «πατριαρχικού κράτους πρόνοιας» η Pateman αναδιατύπωσε το κλασικό δίλημμα της πολιτειότητας ως θεωρία και πρακτική για τις γυναίκες, το οποίο αποκαλούσε «δίλημμα της Wollstonecraft». Σε μια πατριαρχική αντίληψη, η ιδιότητα του πολίτη βασιζόταν σε μια καθολική ουδετερότητα, όπου οι γυναίκες είχαν κατώτερη θέση σε σχέση με τους άνδρες, καθώς τα πρότυπα βασιζόταν σε ένα ανδρικό μοντέλο, σε ένα πλαίσιο στο οποίο το ειδικό χάρισμα, οι ανάγκες και οι ικανότητες των γυναικών αναγνωρίζονται διαφορετικά από τους άνδρες. Η ιδιότητα του πολίτη στους άνδρες βασίζεται σε δικαιώματα και υποχρεώσεις που συνδέονται με την αμοιβόμενη εργασία, ενώ οι γυναίκες θεωρούνται κατώτεροι πολίτες καθώς υπάρχει η εγγενής έλλειψη σεβασμού για τη συμβολή τους ως μητέρες και ως άτομα που αναλαμβάνουν τη φροντίδα. Αυτές οι δύο κατευθύνσεις της ιδιότητας του πολίτη οδηγούν τις γυναίκες σε ένα αδιέξοδο. Αυτό που είναι προφανές σε αυτήν την ανάλυση είναι ότι ο δημόσιος και ιδιωτικός διαχωρισμός έχει διαδραματίσει ένα σπουδαίο ρόλο ,τόσο ως μια επεξήγηση της υποδεέστερης θέσης των γυναικών όσο

⁴⁹ Ian Adams, (2001), *“Political Ideology Today”*, Manchester University Press, Palgrave, σελ.223

και ως μια ιδεολογική κατασκευή αυτής της θέσης. Αυτή λοιπόν η διχοτόμηση έχει ως αποτέλεσμα την εδραίωση της γυναικείας διαφοράς και υποταγής.

Το δίλημμα της Wollstonecraft έθεσε το ζήτημα της ισότητας και της διαφοράς στο κέντρο της πολιτειότητας. Μπορεί κανείς να εντοπίσει αυτό το θεωρητικό χάσμα στο διαχωρισμό του πρώτου κύματος του φεμινισμού πριν και μετά το δικαίωμα ψήφου. Διάφοροι φεμινιστικοί παράγοντες παροτρύνουν ανταγωνιστικές αρμοδιότητες: εάν για τη χειραφέτηση των γυναικών θα πρέπει να υιοθετηθούν νόμοι και πολιτικές για να βάλουν τις γυναίκες στην ίδια κατηγορία με τους άνδρες ή εάν θα πρέπει να αγωνίζονται για ειδικές προστασίες που αναγνωρίζονται ως μητρικές ευθύνες. Στο πλαίσιο της ιδιότητας του πολίτη και της πολιτικής θεωρίας, η συζήτηση για την ισότητα και την διαφορά είναι το υπόβαθρο στο οποίο αρθρώνονται άλλα φεμινιστικά θεωρητικά ζητήματα – συζητήσεις γύρω από τον ιδιωτικό και δημόσιο διαχωρισμό, ανάγκες και δικαιώματα και μια ηθική της μέριμνας έναντι σε μια ηθική της δικαιοσύνης.⁵⁰

Η μετάβαση από το φιλελεύθερο φεμινισμό (πρώτο κύμα) στο ριζοσπαστικό φεμινισμό (δεύτερο κύμα) ή, με άλλα λόγια, από το «φεμινισμό της ισότητας» στο «φεμινισμό της διαφοράς», που κατά μίαν έννοια πυροδότησε και την εμφάνιση της «private woman» στη δημόσια πατριαρχική ανδροκεντρική σφαίρα, σηματοδοτώντας όχι μόνο την ανάδυση της ξεχωριστής γυναικείας φωνής μέσα από τον οίκο, αλλά αν μη τι άλλο και όλο αυτόν τον θεωρητικό και επιστημολογικό πλουραλισμό της σύγχρονης φεμινιστικής και κυρίως της μεταφεμινιστικής σκέψης.⁵¹ Λαμβάνοντας υπόψη την διαφοροποιημένη πολιτειότητα, οι ματερναλιστές φεμινιστές αξιολογούν την ιδιωτική σφαίρα ως πεδίο της επιρροής των γυναικών. Αντί να δουν την ενσωμάτωση των γυναικών στην ιδιωτική σφαίρα ως ένα μέσο με το οποίο αποκλείστηκαν από την πολιτική διοίκηση και από την συμμετοχική άσκηση της ιδιότητας του πολίτη, οι ματερναλιστές φεμινιστές έβλεπαν την ιδιωτική σφαίρα ως ένα αδιάφθορο τομέα εφαρμογής της δύναμης και της επιρροής των γυναικών. Για τον Jean Bethke Elshtain, η μητρότητα και η σφαίρα της οικογένειας είναι η πιο ηθική βάση, όπου οι ανθρώπινοι δεσμοί είναι πιο σημαντικοί για την αρμονική διαμόρφωση αξιών, σε σχέση με το διεφθαρμένο κόσμο της πολιτικής και του συμφέροντος. Η λογική της μητρικής σκέψης είναι ότι οι εμπειρίες των γυναικών στη

⁵⁰ Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks & Mildred A. Schwartz, (2005), *The Handbook Of Political Sociology, States, Civil Societies And Globalization*, Cambridge University Press, σελ.138

⁵¹ Σπύρος Μακρής, (2015), *Φεμινισμός και Δημοκρατία (Από τη Mary Wollstonecraft στην Judith Butler)*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις: Ένεκεν Θεωρίας, σελ.24

φροντίδα και στην μητρότητα θα δημιουργήσουν μια «πολιτική συμπόνιας», «πολιτική ηθική», που θα οδηγήσει σε έναν πιο δίκαιο και ειρηνικό κόσμο.

Προτείνοντας μια ηθική της μέριμνας η Joan Trudo, επεδίωξε να ξεχωρίσει τη θέση της από την ουσιοκρατική /ματερναλιστική θεωρία της γυναικείας ταυτότητας, καθώς επίσης απέφυγε την επιδείνωση της ρήξης ανάμεσα στο ιδιωτικό και στο δημόσιο. Σκοπός της είναι η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου-ευαισθησίας που αντιτίθεται στην ηθική της δικαιοσύνης, η οποία έχει τις ρίζες της στις καντιανές οικουμενικές μορφές. Ζητά να θεωρήσουμε την φροντίδα ως μια δημόσια ανησυχία και να σκεφτούμε παράλληλα ποιοί κοινωνικοί και πολιτικοί θεσμοί θα πρέπει να στηρίζουν την ηθική της care. Η Diemut Bubeck πιστεύει ότι η ηθική της μέριμνας πηγάζει από την ιδιότητα του πολίτη. Υποστηρίζει ότι οι «ιδιωτικές» ανησυχίες, ικανότητες, αξίες μπορούν να ενισχύσουν τη δημόσια πρακτική της ιδιότητας του πολίτη.

Οι φεμινιστές μελετητές προτείνουν διαφορετικές στρατηγικές για να επιλύσουν το δίλημμα της Wollestonecraft. Επιδιώκει να υπερβεί την ισότητα και την διαφορά με την συνάφεια: όταν η διαφορά κάνει τη διαφορά. Η Carole Bacchi εντοπίζει παραδείγματα για το πώς οι φεμινίστριες έχουν υιοθετήσει διαφορετικές στρατηγικές, δίνοντας έμφαση στη διάκριση και στην ουδετερότητα του φύλου σε διαφορετικές χρονικές στιγμές και κοινωνίες. Η θεωρητικός Martha Minow έχει προσφέρει την πιο ισχυρή ανάλυση του επιχειρήματος της συνάφειας. Ισχυρίζεται ότι δίνοντας έμφαση στην διαφορά, τονίζουμε την αμέλεια και τον στιγματισμό, αλλά αγνοώντας το αφήνουμε στην άκρη όλα τα προβλήματα που προέκυψαν από την λάθος ουδετερότητα. Αντί να θεωρούμε την διάκριση της ισότητας και της διαφοράς ως αντίθετες, προτείνει να τις θεωρούμε ως πρακτικές και ως ομάδες σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων και των θεσμών.

3.5 Η Μεταμοντέρνα στροφή: Μεταφεμινιστικές Προσεγγίσεις Της Έμφυλης Ταυτότητας Και Της Ιδιότητας Του Πολίτη

Οι αντιπαραθέσεις για την ένταξη των γυναικών ως πολίτες με πλήρη δικαιώματα που βασιζόνταν στην ισότητα ή τη διαφορά υπήρξε μια μάχη όσον αφορά τις σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα, οι οποίες επηρέασαν τη συλλογική ταυτότητα και τα κοινά συμφέροντα. Οι αντιπαραθέσεις ενισχύθηκαν έχοντας ως αποτέλεσμα την παρέμβαση του μεταμοντερνισμού και του μεταστρουκτουραλισμού, την αναγνώριση της

διαφοράς των γυναικών και την ετερογένεια του φεμινισμού.⁵² Η εντεινόμενη ευαισθησία σχετικά με το φύλο, την κουλτούρα και την ετερότητα υποδηλώνει ότι από τη δεκαετία του 1980, ο μεταστρουκτουραλισμός άσκησε σημαντική επιρροή στο φεμινισμό. Ο μεταστρουκτουραλισμός μπορεί να θεωρηθεί συστατικό στοιχείο μιας ριζοσπαστικής κριτικής όλων των μετααφηγήσεων της ανθρώπινης προόδου και χειραφέτησης, οι οποίες στην πραγματικότητα είναι βασισμένες σε μια συγκεκριμένη δυτική εμπειρία. Οι μεταστρουκτουραλιστές, αντί να υιοθετούν σχέδια για τη γυναικεία απελευθέρωση και χειραφέτηση με βάση το δυτικό μοντέλο, επικεντρώνονται στις αυξανόμενες αλλαγές και τις κοινωνικά διαμορφωμένες δραστηριότητες που ασκούν οι γυναίκες, ώστε να βελτιώσουν την κοινωνική τους θέση. Οι μεταστρουκτουραλιστές μελετητές του φεμινισμού εστιάζουν στις καθημερινές πρακτικές και στο πώς αυτές επιτρέπουν ή αποκλείουν την πρόσβαση στις διαμορφωτικές δυνάμεις μιας υφιστάμενης κατάστασης ή της κοινωνίας. Οι μεταστρουκτουραλιστές αποφεύγουν τις ισχυρές επιστημολογικές και οντολογικές αξιώσεις που προβάλλονται στο όνομα των «γυναικών», υποστηρίζοντας ότι δεν υπάρχει αυθεντική «γυναικεία εμπειρία» βάσει της οποίας μπορεί να δομηθεί μια αντίληψη για τον κοινωνικό και πολιτικό κόσμο, επειδή οι ζωές των γυναικών είναι βαθιά ριζωμένες σε συγκεκριμένες κοινωνικές και πολιτιστικές σχέσεις. Η αντίληψη κάποιου για τον «ανδρισμό» ή τη «θηλυκότητα» κατασκευάζεται μέσω της γλώσσας, των συμβόλων και των ιστοριών που είναι συνυφασμένες με την καθημερινότητα διαφορετικών κοινωνιών. Οι μεταστρουκτουραλιστές ισχυρίζονται ότι το φύλο κατασκευάζεται μέσω του λόγου. Δεν μπορούμε να μιλάμε για τις γυναίκες ως καθορισμένη οντολογική ύπαρξη, ούτε να θεωρούμε το φύλο σταθερή παράμετρο ανάλυσης. Η έννοια του φύλου εξαρτάται από τα ιστορικά, κοινωνικά, πολιτισμικά και θεσμικά πλαίσια μέσα στα οποία κατασκευάζεται ο λόγος αυτής της έννοιας.⁵³

Το δίλημμα της Pateman έγινε περίπλοκο όταν βρέθηκε αντιμέτωπη με τις θεωρίες του μεταμοντερνισμού/ μεταστρουκτουραλισμού. Η μεταμοντέρνα στροφή βελτίωσε το δημόσιο διάλογο της ισότητας και της διαφοράς με την αποσταθεροποίηση της κατηγορίας των γυναικών και της φεμινιστικής πολιτικής, η οποία θεώρησε τις έμφυλες ταυτότητες και τα συμφέροντα βασισμένα στην υποταγή και τον αποκλεισμό. Οι μεταμοντερνιστές απέρριψαν όχι μόνο τις διττές αντιθέσεις άνδρας/

⁵² Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks & Mildred A. Schwartz, (2005), *The Handbook Of Political Sociology, States, Civil Societies And Globalization*, Cambridge University Press, σελ.140

⁵³ Steans Jill & Pettiford Lloyd with Diez Thomas, (2005), *Εισαγωγή στη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων*, Αθήνα, Εκδόσεις: Τουρίκη, σελ.244

γυναίκα, αλλά και την ενότητα/ διαφορετικότητα, καθολικότητα/ διακριτικότητα. Αυτή η μετατροπή βασίζεται στις έμφυλες ταυτότητες και θεωρείται ότι αποκαθιστά τα άτομα σε αφηρημένες κατηγορίες, αγνοώντας τη διαφορετικότητα και την εμπειρία. Οι αγώνες για δικαιοσύνη ανάμεσα στα δύο φύλα απορρίπτονται με δύο τρόπους. Ο πρώτος μπορεί να ερμηνευτεί ως μια αμφισβήτηση της καθιέρωσης του ενιαίου, στο οποίο οι γυναίκες μπορούν να διαμορφώσουν απαιτήσεις για την απόκτηση δικαιωμάτων, και το δεύτερο ως μια απόρριψη της οικουμενικότητας ως νόμιμη βάση για τέτοιου είδους ισχυρισμούς. Η πρώτη ήταν προβληματική για τους κριτικούς φεμινιστές, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι υπονομεύει τις δυνατότητες της συλλογικής φεμινιστικής δράσης. Υπάρχει μια διαφοροποίηση στη μεταμοντέρνα και μεταστρουκτουραλιστική θεωρία. Πράγματι, ο μεταμοντερνισμός είναι μια σειρά ιδεών δεσμευόμενος με μια εννοιολογική βάση στην οποία οι έννοιες της γλώσσας, της εξουσίας, της ταυτότητας και της αντίστασης είναι κεντρικές. Μπορούμε να βρούμε παραδείγματα μεταστρουκτουραλιστικής ανάλυσης του εξουσιαστικού λόγου, όπου η ιδέα κοινωνικών πρακτικών είναι εξίσου σημαντική για τη δόμηση της έμφυλης ταυτότητας. Από αυτό το σημείο προτείνουν μια πολιτική μεταρρύθμιση.

Η φεμινιστική θεωρία είναι βασισμένη στην εμπειρία των γυναικών της Δύσης της μεσαίας τάξης, όπου η εμπειρία των δύο φύλων συνδέεται με το περιβάλλον: πολιτισμικά, δομικά και ατομικά, όπου μπορεί κανείς να πει ότι η μεταμοντέρνα και μεταστρουκτουραλιστική κριτική έχει αλλάξει την έμφυλη θεωρία. Επιπλέον, η μεταμοντέρνα εκφραστικότητα στη σπουδαιότητα του καθεστωτικού λόγου και της γλώσσας υποδηλώνει ότι η εξουσία έχει ενσωματωθεί σε ένα μεγάλο μέρος της φεμινιστικής θεωρίας: σε ότι αφορά τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται τα πολιτικά θέματα και γενικότερα το πώς λειτουργεί ο διάλογος σε διαφορετικούς θεσμικούς τομείς για την κατασκευή ενός κοινωνικού περιεχομένου. Η ένταξη του εξουσιαστικού λόγου (discourse) ως μια ιδιότητα της ισχύος είναι ορατή στις αναλύσεις της πολιτικής σκοπιμότητας των φεμινιστικών παραγόντων και έχει επίσης ενσωματωθεί στη θεωρία του κοινωνικού κινήματος και της πολιτικής αναγνώρισης, όπου το φύλο είναι η βασική ιδιότητα.

Ενώ η κριτική των δύο φύλων ως μια κατηγορία ανάλυσης στο μεταμοντερνισμό είναι το εγχείρημα της αποδόσμησης, η φυλετική θεωρία και η έμφυλη θεωρία είναι μια προσπάθεια ανακατασκευής που αναπτύσσει αναλυτικά πλαίσια λαμβάνοντας υπόψη τον έμφυλο πολυδιάστατο χαρακτήρα και τον φεμινισμό. Ο μαύρος φεμινισμός έχει σημαντικές επιπτώσεις στη φεμινιστική θεωρία. Ο μαύρος

φεμινισμός αμφισβήτησε θεωρητικά και εμπειρικά τις φεμινιστικές αναλύσεις για τις μορφές καταπίεσης και την έννοια της έμφυλης συλλογικής μορφής που βασίζεται στις κοινές ταυτότητες και στα συμφέροντα. Μιλώντας για διαφορετικές εμπειρίες, ιστορίες, πολιτικές και οικονομικές θέσεις, ο μαύρος φεμινισμός τόνισε όχι μόνο την εκμετάλλευση των έγχρωμων γυναικών και του Τρίτου Κόσμου από τις λευκές γυναίκες της μεσαίας τάξης αλλά αμφισβήτησε τα βασικά πλαίσια της φεμινιστικής θεωρίας. Ο τρόπος με τον οποίο το φύλο ενσωματώθηκε στη διαμόρφωση του κράτους πρόνοιας και της πολιτειότητας, συνδέθηκε με την δόμηση του έθνους και της φυλής σε ένα διαφορετικό κοινωνικό πλαίσιο.⁵⁴ Ο μαύρος φεμινισμός ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικός από την άποψη αυτή, καθώς αμφισβητεί την τάση των συντηρητικών μορφών του φεμινισμού να αγνοούν τις φυλετικές διαφορές και υποδηλώνει ότι οι γυναίκες υφίστανται μια κοινή καταπίεση λόγω του βιολογικού φύλου τους. Ιδιαίτερα, ισχυρός στις ΗΠΑ, ο μαύρος φεμινισμός περιγράφει τον σεξισμό και τον φυλετισμό ως συνδεδεμένα συστήματα καταπίεσης, και αναδεικνύει το συγκεκριμένο και σύνθετο φάσμα έμφυλων, φυλετικών και οικονομικών διακρίσεων που αντιμετωπίζουν οι έγχρωμες γυναίκες.⁵⁵

Το ορθότερο ίσως παράδειγμα διατύπωσης μίας μεταφεμινιστικής πολιτειότητας στα πλαίσια ενός ριζοσπαστικού δημοκρατικού εγχειρήματος, που κινείται στα πεδία του μεταμοντέρνου, του μεταμαρξισμού και του μεταστρουκτουραλισμού είναι το εγχείρημα της Chantal Mouffe για την εκπόνηση μιας δημοκρατικής πρότασης, ο σκοπός της οποίας θα ήταν να συναρθρώσει μεταξύ τους τους αγώνες ενάντια σε διάφορες μορφές καταπίεσης, να διαμορφώσουν ένα νέο όραμα της ιδιότητας του πολίτη.⁵⁶ Η Chantal Mouffe οικοδομεί το επιχειρήμά της πάνω στη ρητή κριτική της φεμινιστικής ουσιοκρατίας, την οποία θεωρεί εμπόδιο για τη συγκρότηση ενός αφωνιστικού μοντέλου δημοκρατίας, όπου μέσα από μια αλυσίδα ισοδυναμιών συναρθρώνει τη γυναικεία καταπίεση, δημιουργώντας ένα ηγεμονικό μπλοκ εξουσίας απέναντι σε όλες τις βασικές δομές υποταγής της πατριαρχίας και του καπιταλισμού. Το ζητούμενο για τη Chantale Mouffe, έγκειται στο γεγονός της συγκρότησης μιας αλυσίδας ισοδυναμίας ανάμεσα σε διάφορους δημοκρατικούς αγώνες, έτσι ώστε τα αιτήματα των γυναικών, των μαύρων, των εργατών, των ομοφυλόφιλων και των άλλων καταπιεσμένων ομάδων να μπορέσουν να αρθρωθούν

⁵⁴ Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks & Mildred A. Schwartz, (2005), *“The Handbook Of Political Sociology, States, Civil Societies And Globalization”*, Cambridge University Press,σελ:141

⁵⁵ Andrew Heywood, (2003), *“Political Ideologies (An Introduction , Third Edition)”*, Palgrave Macmillan

⁵⁶ Chantal Mouffe, (2000), *“The democratic Paradox”*, Verso Books

ως ένα ηγεμονικό πρόταγμα στο πολιτικό πεδίο. Η εν λόγω προσέγγιση προϋποθέτει την αναγνώριση ότι η έμφυλη διαφορά κατασκευάζεται κοινωνικά με διαφορετικούς τρόπους και την αποδόμηση των ουσιολογικών ταυτοτήτων. Η έννοια μιας ομοιογενούς οντότητας παύει να υπάρχει στις μεταφεμινιστικές και μεταμοντέρνες προσεγγίσεις της πολιτικής και αντικαθίσταται από μια αγωνιστική δημόσια σφαίρα μέσα στην οποία λαμβάνουν χώρα διάφορες εγκλείσεις υποκειμενικότητας και πολιτικές μορφές ταύτισης γύρω από διαφοροποιημένα δημοκρατικά αιτήματα. Η δημοκρατική πολιτειότητα στη Chantal Mouffe είναι μια ελευσόμενη πολιτική υποκειμενικότητα, δηλαδή μια θέση πολιτικού υποκειμένου που συνεχώς αλλάζει, που διέπεται οντολογικά από μία κατάσταση μη αποφασισιμότητας που την καθιστά μία αγωνιστική υπόσχεση, ένα αγωνιστικό αίτημα. Η Chantal Mouffe θεωρεί πως ο φιλελεύθερος φεμινισμός της τυπικής ισότητας και ο φεμινισμός της ηθικής της μέριμνας δεν μπορούν να επιλύσουν αποτελεσματικά τα γυναικεία ζητήματα. Γράφει χαρακτηριστικά: «Υποστηρίζω ότι για να ξεπεραστούν οι περιορισμοί της νεωτερικής έννοιας του πολίτη η λύση δεν είναι να εντάξουμε στον ίδιο τον ορισμό της έννοιας την έμφυλη διαφορά, καθιστώντας την πολιτικά σημαντική. Είναι αντίθετα προτιμότερο να συγκροτήσουμε μια καινούργια εννόηση της ιδιότητας του πολίτη, στο πλαίσιο της οποίας η έμφυλη διαφορά να μην έχει καμία σημασία. Αυτό βέβαια προϋποθέτει, μια αντίληψη για τον/την φορέα της κοινωνικής δράσης που να τον/την αντιμετωπίζει ως συνάρθρωση πολλαπλών υποκειμενικών θέσεων, αντίστοιχων με την πολλαπλότητα των κοινωνικών σχέσεων στις οποίες εγγράφεται. Αυτή η πολλαπλότητα συγκροτείται μέσα σε συγκεκριμένους λόγους οι οποίοι δεν έχουν αναγκαστικές σχέσεις μεταξύ τους, αλλά μονάχα συγκυριακές και προσωρινές συναρθρώσεις. Δεν υπάρχει λόγος, η έμφυλη διαφορά να αφορά όλες τις κοινωνικές σχέσεις. Η Chantal Mouffe δεν υποστηρίζει την ολική εξάλειψη της έμφυλης διαφοράς ως κρίσιμης διάκρισης, αλλά διατυπώνει τη θέση ότι η έμφυλη διαφορά στο πεδίο της πολιτικής και ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά στην πολιτειότητα και την ιδιότητα του δημοκρατικού πολίτη δεν μπορεί να αποτελεί κρίσιμη διάκριση. Συνοψίζοντας τη μεταμοντέρνα και μεταφεμινιστική θέση της γράφει: «πιστεύω πως αυτό που απαιτείται για ένα πρόγραμμα ριζοσπαστικής και πλουραλιστικής δημοκρατίας δεν είναι ένα έμφυλα διαφοροποιημένο πρότυπο της ιδιότητας του πολίτη στο πλαίσιο του οποίου οι ειδικές ενασχολήσεις ανδρών και γυναικών θα αξιολογούνται ισότιμα, αλλά μια πραγματικά διαφορετική αντίληψη για το τι σημαίνει να είναι κανείς πολίτης και να δρα ως μέλος μια δημοκρατικής πολιτικής κοινότητας. Κατά συνέπεια

για την Chantal Mouffe, η ιδιότητα του πολίτη “είναι μια αρχή συνάρθρωσης, η οποία επηρεάζει τις διαφορετικές υποκειμενικές θέσεις των φορέων της κοινωνικής δράσης, ενώ παράλληλα επιτρέπει πολλαπλές ειδικότερες συμμαχίες και σέβεται την ατομική ελευθερία. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, η διάκριση ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο δεν εγκαταλείπεται, αλλά συγκροτείται με διαφορετικό τρόπο. Αυτό πρέπει να οδηγήσει στη συνάρθρωση των δημοκρατικών αιτημάτων που ενυπάρχουν σε μια σειρά κινημάτων: των γυναικών, των εργατών, των μαύρων, των ομοφυλόφιλων, των οικολόγων, καθώς και άλλων νέων κοινωνικών κινημάτων. Ο σκοπός είναι να συγκροτήσουμε ένα “εμείς” ως ριζοσπαστικοί δημοκρατικοί πολίτες, μια συλλογική πολιτική ταυτότητα η οποία να συναρθρώνεται σύμφωνα με την αρχή της δημοκρατικής ισοδυναμίας. Πρέπει να τονιστεί ότι αυτή η σχέση ισοδυναμίας δεν αναιρεί τη διαφορά”, δηλαδή την πολλαπλότητα.⁵⁷

Η Judith Butler η οποία αποτελεί και αυτή κεντρική φυσιογνωμία της σύγχρονης φεμινιστικής θεωρίας, υποστηρίζει ότι δεν υφίσταται απαραίτητα σχέση ανάμεσα στο υλικό-βιολογικό φύλο κάποιου και το φύλο που κατασκευάζεται από ένα εννοιολογικό πλαίσιο. Μπορεί κάποιος να έχει ένα ανδρικό σώμα αλλά όχι συμπεριφορά που να είναι γενικά αποδεκτή ως ανδρική. Η Judith Butler δεν αρνείται την ύπαρξη του πραγματικού ή υλικού σώματος, αλλά ισχυρίζεται ότι μπορούμε να κατανοήσουμε την έννοια του υλικού σώματος μόνο μέσα από ένα κοινωνικό πλαίσιο εννοιών. Μέσω αυτού του πλαισίου, το έμφυλο σώμα αποκτά κοινωνική σημασία.

Η Judith Butler βασίζεται στη διεισδυτική φράση της Simone de Beauvoir που αναφέρει πως «δεν γεννιέται κάποιος γυναίκα, αλλά γίνεται», για να καταδείξει με ποιο τρόπο το φύλο δεν είναι αυτό που είμαστε, αλλά αυτό που κάνουμε, το φύλο είναι δραστηριότητα. Η γλώσσα που χρησιμοποιούμε για να περιγράψουμε το σώμα, στην πραγματικότητα δημιουργεί το σώμα αυτό. Το να είναι, λοιπόν, κανείς άνδρας ή γυναίκα είναι μια δραστηριότητα.⁵⁸

Η θεωρία της επιτελεστικής πράξης της Judith Butler διαμορφώνει μια νέα δημοκρατική πολιτική συμμαχία μέσα από την αποδόμηση του βιολογικού φύλου και την αναδόμηση του κοινωνικού φύλου με προοδευτικό και ριζοσπαστικό πρόσημο. Η οικουμενικότητα για την Judith Butler αποτελεί έναν όρο αμφισβητούμενο, κυρίως στα ανθρώπινα δικαιώματα υποτελών και καταπιεσμένων κοινωνικών ομάδων.

⁵⁷ Σπύρος Μακρής, (2015), “Φεμινισμός και Δημοκρατία (Από τη Mary Wollstonecraft στην Judith Butler)”, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις: Ένεκεν Θεωρίας,σελ.54

⁵⁸ Steans Jill & Pettiford Lloyd with Diez Thomas, (2005), “Εισαγωγή στη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων”, Αθήνα, Εκδόσεις: Τουρίκη, σελ.244

Επισημαίνει ότι η διεκδίκηση της οικουμενικότητας δεν έχει διατυπωθεί ακόμη πλήρως και οριστικώς και ότι απομένει να δούμε αν και πώς θα διατυπωθεί περαιτέρω. Η Judith Butler ριζοσπαστικοποίησε εκ νέου τον φεμινισμό μέσω της queer theory, αναδεικνύοντας τις πολιτικές αντιστάσεις της σεξουαλικότητας στα πολιτισμικά, κοινωνικά, συμβολικά και γλωσσικά προσδιορισμένα έμφυλα όρια, αποδομώντας έτσι τις παραδοσιακές έμφυλες ταυτότητες και δείχνοντας με ευκρινή τρόπο, ότι στόχος της φεμινιστικής πολιτικής είναι το τέλος του κοινωνικού φύλου και η δημιουργία καινούργιων ανθρώπινων όντων που είναι αυτοκαθοριζόμενα και συμμετέχουν πλήρως στην ανάπτυξη της συνεχώς εξελισσόμενης υποκειμενικότητάς τους. Ο μεταμοντέρνος φεμινισμός και η αποδόμηση μπορούν να αποδυναμώσουν πολιτικά το γυναικείο κίνημα. Η πολιτικοποίηση του σώματος οδήγησε την Judith Butler να υποστηρίξει ότι δεν υπάρχει ένα σώμα προσδιορισμένο σεξουαλικά από την υποτιθέμενη φύση του. Το βιολογικό φύλο αποδεσμεύεται από το σώμα και καθίσταται όπως και το κοινωνικό φύλο ένα προϊόν των καθεστώτων του λόγου που εκλαμβάνονται ως καθεστάτα αλήθειας. Η Judith Butler υποστηρίζει ότι το κοινωνικό φύλο είναι μία μορφή ενσώματης σήμανσης. Το κοινωνικό φύλο που υιοθετούμε επιδρά δραστικά στη σεξουαλική ταυτοποίηση του σώματός μας. Το κοινωνικό φύλο λοιπόν, είναι μία επιτελεστική πράξη, που θεμελιώνεται μέσα από γλωσσικά σύμβολα που δρουν και πράττουν. Η τοποθέτηση της Judith Butler είναι απολύτως ριζοσπαστική και αναδεικνύει την τομή που επέφερε η μεταμοντέρνα θεώρηση της πολιτικής και του Πολιτικού εν γένει στις σύγχρονες και κριτικές θεωρήσεις. Το φύλο ως επιτέλεση, σημαίνει για την Judith Butler ότι κανένας δεν γεννιέται άντρας ή γυναίκα, συνεπώς η γυναικεία ταυτότητα είναι ένας ρόλος, μία διαντιδραστική δραστηριότητα, κάτι που υποδύμαστε ενίοτε καταναγκαστικά και βίαια, χωρίς τη δυνατότητα πραγματικά ελεύθερης επιλογής, ένα κοινωνικό και πολιτισμικό παράγωγο των πατριαρχικών λογοθετικών δομών και όχι αμιγώς βουλευσιαρχική δράση. Τα σώματα καθίστανται διανοητά με τη μεσολάβηση του φύλου και αποκτούν κάποιο φύλο μέσω της ακατάπαυστης επιτελεστικότητας. Ο μεταμοντέρνος φεμινισμός διαχωρίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το βιολογικό από το κοινωνικό φύλο έδειξε ότι το βιολογικό φύλο δεν αποτελεί το θεμέλιο για την συγκρότηση του φύλου, αλλά δημιουργείται από αυτήν, η οποία προσδίδει ιδιαίτερο νόημα στις άρρητες σωματικές και βιολογικές εμπειρίες μας.

Η Judith Butler προτάσσοντας το queer κίνημα, προωθεί μια δημοκρατική πολιτική συμμαχία, η οποία είναι ενάντια στις μορφές μίσους, βίας, διακρίσεων που δέχονται

πιέσεις του ρατσισμού και του κοινωνικού αποκλεισμού. Το ζητούμενο για την Judith Butler είναι η διαμόρφωση μίας νέας κριτικής θεωρίας, που θα διερευνά γενεαλογικά τους σχηματισμούς λόγου, μέσω των οποίων η καταπίεση και η υποτέλεια οργανώνονται σε δήθεν αληθείς οντολογικές κατηγορίες, δια των οποίων αναδεικνύεται ως πολιτικό εργαλείο με μεταφυσική αξιοπιστία και η ταυτότητα «γυναίκα».⁵⁹

3.6 Το Δικαίωμα Του Λόγου (Discourse)

Σε ολόκληρη την ιστορία του φεμινισμού το δικαίωμα του λόγου στην πολιτειότητα είχε τον κεντρικό ρόλο στις διεκδικήσεις των γυναικών συμπεριλαμβανομένα και τα δικαιώματα όπως η εκπαίδευση, η κατοχή ιδιοκτησίας, η επιμέλεια των παιδιών και η ψηφοφορία. Ο φιλελευθερισμός και το δικαίωμα του λόγου έχουν αποτελέσει αντικείμενο έντονων συζητήσεων και προκλήσεων των φεμινιστικών θεωριών. Στο φεμινιστικό διάλογο τα δικαιώματα θα μπορούσαν να διαχωριστούν σε δύο σκέλη: σε αυτούς που ασχολούνται με την δόμηση του κλασικού φιλελευθερισμού ή νεοφιλελευθερισμού των αρνητικών και αφηρημένων δικαιωμάτων και σε αυτούς που βρίσκονται σε διάλογο με τον κλασικό κοινωνικό φιλελευθερισμό όπως ερμηνεύει ο Marshall. Το τελευταίο συνθέτει μια συλλογική έννοια των δικαιωμάτων με φιλελεύθερες ιδέες της ατομικής ελευθερίας. Ορισμένες ισχυρές κριτικές για το δικαίωμα της κλασικής φιλελεύθερης δημοκρατίας προέρχονται από Αμερικανούς πολιτικούς φεμινιστές. Η Mary Gledon κάνει μια αυστηρή κριτική για το δικαίωμα του λόγου στις ΗΠΑ όπου το δικαίωμα του λόγου μεταφράζεται σε αρνητικά δικαιώματα και σε παθητικότητα. Σύμφωνα με την Gledon, είναι χτισμένο πάνω στο μύθο του Lockean, το οποίο προϋποθέτει ότι οι άνδρες διαθέτουν την δική τους ιδιοκτησία σε μια φυσική κατάσταση και εγκαταλείπουν το μέρος της φυσικής ελευθερίας που είναι τελείως αναγκαία. Αυτό που προκύπτει από την θεωρία των δικαιωμάτων είναι μια άκρως ατομικιστική θεώρηση των δικαιωμάτων του πολίτη, που υποθέτει ότι ο ορθολογικός άνθρωπος θα πρέπει να ακολουθήσει τα συμφέροντά του χωρίς άσκοπες παρεμβολές. Αυτή η διαμόρφωση των αρνητικών δικαιωμάτων τείνει να δημιουργήσει την διχοτομία ανάμεσα στο δημόσιο- ιδιωτικό, ενεργό-

⁵⁹Σπύρος Μακρής, (2015), *“Φεμινισμός και Δημοκρατία (Από τη Mary Wollstonecraft στην Judith Butler)*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ένεκεν Θεωρίας,σελ.62

παθητικό πολίτη, στους μεμονωμένους οργανισμούς – συλλογικές υπηρεσίες. Η Mary Dietz αναγνωρίζει ότι οι φιλελεύθερες αρχές για την ίση μεταχείριση απέναντι στο νόμο, έχουν ανατρέψει πολλούς περιορισμούς που αφορούν τα δικαιώματα των γυναικών ως άτομα, αλλά παραμένει η άποψη ότι δεν αναφέρουν την γλώσσα ή τις έννοιες για να εκφράσουν ένα φεμινιστικό όραμα της ιδιότητας του πολίτη. Τονίζει τους περιορισμούς στα ατομικά δικαιώματα που υπερισχύουν σε μια κοινωνία ευμάρειας. Αντιδρώντας στην έλλειψη της συλλογικής ευθύνης στις συζητήσεις για τα φιλελεύθερα δικαιώματα, ορισμένοι θεωρητικοί φεμινιστές έχουν βρει ένα άλλο τρόπο έκφρασης για τις ανάγκες των συζητήσεων.

Ο Will Kimlicka ισχυρίζεται ότι οι θεωρητικές κριτικές του φιλελευθερισμού προάγοντας την υπερβολική ατομικότητα και ατομικιστική θεωρία δεν εξετάζουν το ποικίλο θεωρητικό έδαφος του φιλελευθερισμού. Αναφερόμενος στις θεωρίες της δικαιοσύνης ισχυρίζεται ότι τα συμφέροντα είναι κοινωνικά ενσωματωμένα και εμφανίζονται από τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις που βρίσκονται πάντα υπό αναθεώρηση. Οι φεμινιστές θεωρητικοί, που έχουν υιοθετήσει ένα πλαίσιο βασισμένο στα δικαιώματα, έχουν καταλάβει ότι πρέπει να αναθεωρήσουν τις θεωρίες της δικαιοσύνης που έχουν επικεντρωθεί στην κοινωνική τάξη παρά στις ανισότητες του φύλου και αγνοούν τα δικαιώματα που ενσωματώνονται στην ιδιωτική σφαίρα.⁶⁰ Η Susan Moller Okin παίρνει τη θεωρία του John Rawls για την κοινωνική δικαιοσύνη και την προσαρμόζει στην οικογένεια. Κατασκευάζει ένα σύστημα δικαιωμάτων χρησιμοποιώντας τις έννοιες του Rawls της άγνοιας ή της αρχικής θέσης, με άλλα λόγια, τα άτομα δεν θα είχαν την γνώση του φύλου τους. Στην πραγματικότητα μας ζητά να κάνουμε ένα πείραμα σκέψης: να υποθέσουμε ότι δεν γνωρίζαμε την κοινωνική μας θέση πριν την γέννηση, κατά συνέπεια το να είμαστε ορθολογικά δρώντες θα δημιουργούσαμε πιο δίκαιους θεσμούς.⁶¹

Η Nancy Fraser αιτιολογεί την σύνθεση των αναγκών και των δικαιωμάτων η οποία μας επιτρέπει «να μεταφράσουμε τους δικαιολογημένους αναγκαίους ισχυρισμούς σε κοινωνικά δικαιώματα». Αυτή η προσέγγιση μας ενθαρρύνει να πλαισιώσουμε τις συζητήσεις μας, να αναγνωρίσουμε ότι το ζήτημα των αναγκών θα πρέπει να καλυφθεί σε ένα πολύ αμφισβητήσιμο πεδίο, με τη συνεχόμενη αλλαγή από το οικιακό ή προσωπικό στο πολιτικό. Έτσι «η ανάγκη να μιλήσουμε» μπορεί να δρα έτσι ώστε να πολιτικοποιήσουμε τις ανάγκες και να τις φέρουμε στη δημόσια σφαίρα

⁶⁰ Will Kymlicka, (1996), “*Multicultural Citizenship*”, Clarendon Press

⁶¹ Susan Moller Okin, (1991) “*Justice Gender, and the Family*”, Basic books

ή η «ανάγκη για συζήτηση» μπορεί να οδηγήσει στην ιδιωτικοποίηση τους, ορίζοντας δηλαδή, τις ανάγκες ως ιδιωτικές ανησυχίες. Οι αγώνες για τα δικαιώματα της ιδιότητας του πολίτη είναι εμφανείς στην διαφωνία των ατομικών αποφάσεων έναντι των ομαδικών δικαιωμάτων. Αυτό φυσικά εξαρτάται από πολλά άλλα ελαττώματα της φεμινιστικής θεωρίας γύρω από το φύλο, την ταυτότητα, τους οργανισμούς και την ισχύ.⁶²

4. Η Φεμινιστική Ηθική Της Μέριμνας Σήμερα. Οι Διεθνείς Όψεις Του Ζητήματος.

4.1 Ο Φεμινισμός Στις Διεθνείς Σχέσεις

Οι πρώτες φεμινιστικές μελέτες στις διεθνείς σχέσεις αποκάλυψαν περισσότερο πολύπλοκες όψεις των ζητημάτων των διεθνών σχέσεων δίνοντας περισσότερη έμφαση στην «έμφυλη» και «φυλετική» διάσταση. Η Cynthia Enloe εστίασε τις μελέτες της σε κεντρικά ζητήματα των διεθνών σχέσεων, όπως ο «πόλεμος», ο «μιλιταρισμός» και η «ασφάλεια», τονίζοντας την εξάρτηση των ζητημάτων αυτών από τις κοινωνικο-οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές δομές και τις δομές εξουσίας, οι οποίες εν γένει σχετίζονται με το φύλο.⁶³

Οι ρίζες της έμφυλης διάστασης βρίσκονται στις προσπάθειες των γυναικών, ακτιβιστριών και επιχειρηματιών να ενισχύσουν τη σημασία του φύλου για το σχεδιασμό και την εφαρμογή πολιτικής και προγραμμάτων παρέμβασης των διεθνών οργανώσεων για την ανάπτυξη. Η έμφυλη διάσταση αφορά στην αναδιοργάνωση, στη βελτίωση, στην ανάπτυξη και στην αξιολόγηση των διαδικασιών πολιτικής, ώστε να υιοθετηθεί μια οπτική ισότητας των δύο φύλων, σε όλα τα επίπεδα και σε όλα τα στάδια από όσους εμπλέκονται στη διαμόρφωση της πολιτικής.⁶⁴

Η Hafner- Burton και ο Pollack υποστήριξαν ότι η προώθηση και η υιοθέτηση πολιτικών ένταξης της έμφυλης διάστασης στις διεθνείς σχέσεις, οφείλεται στις ευκαιρίες που παρέχονται από τις «συνήγορους» των διεθνών δικαιωμάτων των

⁶² Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks & Mildred A. Schwartz, (2005), *"The Handbook Of Political Sociology, States, Civil Societies And Globalization"*, Cambridge University Press, σελ.139

⁶³ Τριανταφύλλου Δ., Υφαντής Κ., & Χατζηβασιλείου Ε., (2008), *"Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία Και Προσεγγίσεις"*, Αθήνα, Εκδόσεις: Παπαζήση, σελ.516

⁶⁴ Λάβδας Κώστας Α., Ξενάκης Δημήτρης Κ., & Χρυσοχόου Δημήτρης Ν., (2010), *"Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων"*, Αθήνα, Εκδόσεις: Σιδέρης Ι. σελ.331

γυναικών της δεκαετίας του 1980 και του 1990. Επρόκειτο για ένα δίκτυο υπεράσπισης των δικαιωμάτων των γυναικών, που αναπτύχθηκε από τις γυναικείες ελίτ σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο στο πλαίσιο αναπτυξιακών οργανισμών των Ηνωμένων Εθνών.⁶⁵

Πριν το 1970, η διάσταση του φύλου είχε έναν πολύ περιθωριακό ρόλο στη διεθνή διακυβέρνηση, που περιοριζόταν στη μικρή αναφορά της διακήρυξης των Ηνωμένων Εθνών του 1948. Επιβεβαιώνονταν στο κείμενο, τα ίσα δικαιώματα, μεταξύ ανδρών και γυναικών, ενώ σποραδικά σχολιαζόταν η συμβολή των γυναικών στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Η ανακήρυξη του 1975 ως Διεθνούς Έτους της Γυναίκας και της δεκαετίας 1975-1985, που ακολούθησε, ως Δεκαετίας των Ηνωμένων Εθνών για τις Γυναίκες, σηματοδότησε την ανάπτυξη των γυναικείων κινημάτων. Το κύριο σύνθημα της δεκαετίας αυτής αφορά την ειρήνη, την ισότητα και την ανάπτυξη. Στην πράξη, οι δραστηριότητες του διεθνούς γυναικείου κινήματος εστίαζαν στα θέματα της οικονομικής ανάπτυξης, κυρίως «στον ρόλο που οι γυναίκες είναι σε θέση να διαδραματίσουν για την ανάπτυξη». Ταυτόχρονα, οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, η Ολλανδία και οι Σκανδιναβικές χώρες, υπό την πίεση των εθνικών τους γυναικείων κινημάτων, προωθούσαν συγκεκριμένες δράσεις, με στόχο την «ενδυνάμωση» των γυναικών στις αναπτυσσόμενες χώρες, παράλληλα και ανεξάρτητα από τις διεθνείς αναπτυξιακές οργανώσεις για την Παγκόσμια Τράπεζα. Την περίοδο αυτή, για πρώτη φορά, τα αναπτυξιακά προγράμματα εστιάζουν σε ζητήματα φύλου. Συχνά αφορούν στον σχεδιασμό περιορισμένων και μικρής εμβέλειας παρεμβάσεων για την πρόληψη και την αγωγή υγείας των παιδιών στις αναπτυσσόμενες χώρες και σε προγράμματα που απευθύνονται σε μητέρες. Εστιάζουν μεν στον αναπαραγωγικό τους ρόλο, αλλά αγνοούν τις παραγωγικές τους δραστηριότητες.⁶⁶

Φιλελεύθερος Φεμινισμός: Ένταξη Των Γυναικών

Οι φιλελεύθερες φεμινίστριες υποστηρίζουν ότι οι γυναίκες έχουν αποκλειστεί από τη δημόσια σφαίρα, την σύγχρονη κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή. Στόχος τους είναι, όπως γράφει η Alison Jaggar «να ενσωματώσουν τις γυναίκες στην επικρατούσα κοινωνία της σύγχρονης εποχής». Οι φιλελεύθερες φεμινίστριες που

⁶⁵ Τριανταφύλλου Δ., Υφαντής Κ., & Χατζηβασιλείου Ε., (2008), “Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία Και Προσεγγίσεις”, Αθήνα, Εκδόσεις: Παπαζήση, σελ.516

⁶⁶ Λάβδας Κώστας Α., Ξενάκης Δημήτρης Κ., & Χρυσοχόου Δημήτρης Ν., (2010), “Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων”, Αθήνα, Εκδόσεις: Σιδέρης Ι,σελ.330

εξετάζουν το γυναικείο φύλο και την παγκόσμια πολιτική ακολουθούν συνήθως μία από τις δύο ερευνητικές στρατηγικές. Η πρώτη είναι να σκιαγραφήσει τον βαθμό στον οποίο οι γυναίκες υποεκπροσωπούνται στους τομείς των δραστηριοτήτων των διεθνών σχέσεων και να δείξει τους τρόπους με τους οποίους οι γυναίκες μπορούν να ξεπεράσουν τα εμποδία συμμετέχοντας σε αυτούς τους τομείς. Όπως για παράδειγμα, η υποεκπροσώπηση των γυναικών στην ασφάλεια και στον έλεγχο των εξοπλισμών στον τομέα της πολιτικής ή σε διεθνείς οργανισμούς γενικότερα.

Η δεύτερη στρατηγική που ακολουθείται από τους φιλελεύθερους φεμινιστές στοχεύει στο να αποκαλύψει ότι οι γυναίκες, παρά την υποεκπροσώπησή τους, στην πραγματικότητα βρίσκονταν εκεί. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τους μελετητές, οι γυναίκες υποεκπροσωπούνταν στις διεθνείς σχέσεις και δεν βρίσκονταν στις μάχες κατά τη διάρκεια του πολέμου, τότε πού ήταν; Ήταν στα εργοστάσια, στα νοσοκομεία, στις ειρηνευτικές εκστρατείες και μερικές φορές ακόμη και στα πεδία μάχης. Η φιλελεύθερη φεμινιστική έρευνα αποσκοπεί στην απόδειξη της υποεκπροσώπησης των γυναικών στις διεθνείς σχέσεις δείχνοντας τους τρόπους με τους οποίους οι γυναίκες συμμετέχοντας μπορούν να ξεπεράσουν τα εμπόδια. Η πρόκληση από αυτήν την προοπτική είναι να «εντάξει τις γυναίκες» στις διεθνείς σχέσεις. Υπάρχουν διάφοροι λόγοι για την υποεκπροσώπηση των γυναικών σε αυτές τις θέσεις. Μια εξήγηση που έχει δοθεί είναι ότι δεν υπήρχε κοινωνικοποίηση των γυναικών σε αυτές τις δραστηριότητες. Ο έλεγχος των όπλων και το ζήτημα της ασφάλειας ήταν ένα θέμα ανδρικό για το οποίο οι γυναίκες υποτίθεται ότι δεν είχαν ούτε ενδιαφέρον ούτε εμπειρία. Το επιχείρημα της κοινωνικοποίησης χρησιμοποιείται επίσης για να εξηγήσει γενικότερα την υποεκπροσώπηση των γυναικών στα διεθνή όργανα λήψης αποφάσεων. Η Betsy Thom υπαινίσσεται ότι πολλές γυναίκες στο σύστημα των Ημένων Εθνών είναι λιγότερο φιλόδοξες από ότι οι άνδρες διότι δεν είναι κατάλληλες στις θέσεις της πολιτικής. Οι γυναίκες αντιμετώπιζαν συχνά μια «διπλή ημέρα», εξισορροπώντας καριέρα και οικογενειακές υποθέσεις, περιορίζοντας έτσι τις ευκαιρίες για επαγγελματική εξέλιξη.

Άλλη αιτία για την υποεκπροσώπηση των γυναικών φαίνεται στους συστημικούς φραγμούς κατά τη συμμετοχή τους. Από αυτή την άποψη η περίπτωση δεν είναι απλή, διότι οι γυναίκες στερούνται τη βούληση της συμμετοχής των ανώτερων βαθμίδων των διεθνών σχέσεων, όπου αυτό είναι μια συστημική διάκριση, σε σχέση με τους άνδρες που βρίσκονται σε θέση εξουσίας, οι οποίοι αρνούνται να τις προωθήσουν όπως επίσης και η νομοθεσία περιορίζει τις ευκαιρίες απασχόλησης και

κατάρτισης. Είναι σημαντικό να αναγραφεί η δραστηριότητα των γυναικών στους παραδοσιακούς, κλασικούς τομείς των διεθνών σχέσεων. Αυτές οι πληροφορίες μας παρέχουν μια πλούσια πηγή δεδομένων και πληροφοριών, που αποδεικνύουν την υποεκπροσώπηση των γυναικών στις δραστηριότητες της παγκόσμιας πολιτικής. Υπάρχουν ωστόσο πολλά προβλήματα που συνδέονται με τον φιλελεύθερο φεμινισμό. Η έκκληση για να «φέρουμε τις γυναίκες στις διεθνείς σχέσεις υποθέτει ότι οι γυναίκες δεν βρίσκονταν εκεί πρωτίστως. Το κατάλληλο θέμα των διεθνών σχέσεων είναι η αποκαλούμενη «υψηλή πολιτική» που αφορά κυρίως θέματα ασφάλειας και ειρήνης, τη δημόσια σφαίρα της πολιτικής χάραξης, τον πόλεμο και την ειρήνη. Αυτή η προϋπόθεση απομακρύνει τις γυναίκες, που ιστορικά ανατέθηκαν στην ιδιωτική σφαίρα, από τους τομείς της πολιτικής και των διεθνών σχέσεων. Αναγνωρίζοντας τη διάκριση ανάμεσα στο δημόσιο/ιδιωτικό και πολιτικό/ μη πολιτικό, οι φεμινιστές των διεθνών σχέσεων προσπαθούν να φέρουν τις γυναίκες στην πολιτική αποδέχοντας όμως τη φιλελεύθερη άποψη, ότι οι γυναίκες έχουν παραδοσιακά αποκλειστεί από τις διεθνείς σχέσεις, διότι ο πόλεμος, η διπλωματία και η υψηλή πολιτική δεν είναι θέματα που αφορούν τις γυναίκες, αλλά η οικογένεια και τα παιδιά.⁶⁷

Ριζοσπαστικός Φεμινισμός: Γυναίκα- Φροντίδα

Οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες υποστηρίζουν ότι οι σχέσεις υποταγής και κυριαρχίας μεταξύ ανδρών και γυναικών αποτελούν τις πιο θεμελιώδεις μορφές καταπίεσης. Οι άνδρες αποβλέπουν στη διαχείριση των γυναικών, ελέγχοντας τη σεξουαλικότητά τους και τον ρόλο τους στην κοινωνία γενικότερα. Επιπλέον, ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας υποστηρίζει την πατριαρχία και αυτό επηρεάζει όχι μόνο τον τρόπο που λειτουργεί ο κόσμος, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε για τον κόσμο. Σε αντίθεση με τους φιλελεύθερους φεμινιστές, οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες υποστηρίζουν ότι όλες οι απόψεις είναι προκατειλημμένες και ότι οι κοινωνικές επιστήμες κυριαρχούνται από μια μεροληπτική άποψη, αυτή των ανδρών. Σύμφωνα με τους ριζοσπαστικούς φεμινιστές, οι κοινωνικές επιστήμες δεν μπορούν να «αποκατασταθούν» από έρευνες που συμπεριλαμβάνουν δραστηριότητες των γυναικών, επειδή τα πρότυπα και οι κανόνες της κοινωνικής επιστημονικής έρευνας χρησιμοποιούνται για την κατασκευή των διευρυμένων κατηγοριών που έχουν

⁶⁷ Peter R. Beckman & Francine D' Amico, (1994), " *Women, Gender and World Politics* ", London, Bergin & Garvey, σελ.75

εμπνευστεί από το αρσενικό γένος. Οι διαφορές μεταξύ πραγματικών- αξιολογικών, υποκειμενικών- αντικειμενικών, λογικών- παράλογων, αποτελούν ουσιαστικά στοιχεία της κλασικής κοινωνικής επιστήμης, ωστόσο είναι προϊόντα του ανδρικού μυαλού, που θα πρέπει να ξεπεραστούν από τους φεμινιστές. Ομοίως με αυτήν την άποψη, το αντικείμενο των διεθνών σχέσεων, οι τρόποι με τους οποίους οι μελετητές διευρύνουν αυτό το θέμα και το πολιτικό δικαίωμα που προκύπτει από την ανάλυση αυτή, προέρχονται από την ανδρική κοσμοθεωρία. Αυτή η ανδρική κοσμοθεωρία υποστηρίζει ότι η πολιτική πρέπει να λαμβάνει γνώση εθνικού συμφέροντος που ορίζεται από την εξουσία. Ένα μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας των διεθνών σχέσεων αναπτύχθηκε από τη φεμινιστική ριζοσπαστική άποψη, η οποία αφοσιώθηκε στη μελέτη των γυναικών του πολέμου και της ειρήνης. Σε αντίθεση με τις φιλελεύθερες φεμινίστριες, που δεν τις απασχολεί να τεκμηριώσουν τις δραστηριότητες των γυναικών κατά τη διάρκεια του πολέμου και της ειρήνης, αλλά να σκιαγραφήσουν τη διαφορετική συμπεριφορά των γυναικών απέναντι στον πόλεμο και στην ειρήνη. Οι φιλελεύθερες φεμινίστριες υποστηρίζουν ότι και ο πόλεμος και η ειρήνη θα είχαν ερμηνευτεί διαφορετικά αν ήταν γυναίκες και όχι άνδρες, οι οποίοι κυριαρχούν στη μελέτη και την πρακτική των διεθνών σχέσεων. Το γεγονός ότι οι γυναίκες είναι περισσότερο φιλειρηνικές και δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην ανατροφή των παιδιών, είναι η μόνη ελπίδα για την επικράτηση της σωτηρίας σε μια πυρηνική εποχή. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, ο πόλεμος γενικότερα και οι πυρηνικοί εξοπλισμοί ειδικότερα είναι συμπεριφορά αρσενικού γένους.⁶⁸

Μεταμοντέρνος φεμινισμός: Αποδόμηση «των γυναικών»

Σε ένα μεγάλο βαθμό, ως απάντηση στο ριζοσπαστικό φεμινισμό, ορισμένοι φεμινιστές ακολουθούν μια μεταμοντέρνα μεταστρουκτουραλιστική προσέγγιση. Πολλοί το αποκαλούν ως μια πολλά υποσχόμενη οδό για την ανάπτυξη μιας φεμινιστικής θεωρίας των διεθνών σχέσεων, και άλλοι υποδηλώνουν ότι είναι το κατάλληλο σημείο να τοποθετηθούν τα εν λόγω έργα. Οι μεταμοντέρνοι φεμινιστές λαμβάνουν ως σημείο εκκίνησης την προσπάθεια των ριζοσπαστικών φεμινιστών να ορίσουν την έννοια της «γυναίκας». Όπως γράφει η Jane Flax: οποιαδήποτε φεμινιστική άποψη θα είναι απαραίτητως μεροληπτική. Οι γυναίκες ίσως μπορούν να

⁶⁸ Sandra Whitworth, (1997), "*Feminism And International Relations*", Macmillan Press LTD

δια φωτίσουν ορισμένες πτυχές μιας κοινωνίας, η οποία είχε προηγουμένως καταπιεστεί από μια κυρίαρχη άποψη.

Οι μεταμοντερνιστές και οι μετα-αποικιακοί φεμινιστές υποστηρίζουν ότι η αντιμετώπιση των γυναικών από τους ριζοσπάστες φεμινιστές, υποδηλώνει ότι οι γυναίκες είναι μια ομοιογενής ομάδα, ανεπηρέαστη από την τάξη, τη φυλή, τον πολιτισμό, τη σεξουαλικότητα, την ιστορία και ούτω καθεξής. Οι μεταμοντέρνοι απορρίπτουν την άποψη ότι τα θέματα έχουν έναν αυθεντικό πυρήνα ή μια αυθεντική ταυτότητα, και υποστηρίζουν ότι κάθε προσπάθεια ορίζει τα άτομα ως τέτοια που αναγκάζει το άτομο να επιστρέψει στον εαυτό του και να διατηρήσει την ταυτότητά του με έναν τρόπο αναγκαστικό.

Οι μεταμοντέρνες αντιλήψεις είναι χρήσιμες με διάφορους τρόπους. Όπως αναφέρει η Linda Alcoff, φαίνονται να κρατούν την ελπίδα για αυξημένη ελευθερία στις γυναίκες, χωρίς να εμπλέκουν οποιαδήποτε προκατειλημμένη ταυτότητα φύλου, όπως ορίζεται είτε από άνδρες είτε από γυναίκες. Με αυτόν τον τρόπο, δεν υπάρχει μια «γυναίκα» συγκεκριμένης τάξης, φυλής και σεξουαλικού προσανατολισμού, αλλά η πιθανότητα πολλών γυναικών να διασταυρωθούν από αυτές και από άλλες διαφορές. Δεύτερον, και το πιο σημαντικό, ο μεταμοντερνισμός αρχίζει να υποθέτει την οικοδόμηση της ταυτότητας των δύο φύλων, επισημαίνοντας με αυτόν τον τρόπο ότι η έννοια είναι εξαρτημένη και κοινωνικά κατασκευασμένη. Οι γνώσεις σχετικά με τις έμφυλες σχέσεις γίνονται το επίκεντρο αυτού του είδους της ανάλυσης, ανοίγοντας έτσι τη δυνατότητα να εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο αυτή η γνώση οργανώνεται από τους διεθνείς θεσμούς και από την ίδια την πειθαρχία των διεθνών σχέσεων.⁶⁹

Κριτικός Φεμινισμός: Από τη γυναίκα στη διάσταση του φύλου

Υπάρχουν πολλά σημαντικά προβλήματα που συνδέονται με τον φιλελεύθερο, ριζοσπαστικό και μεταμοντέρνο φεμινισμό, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχει κάτι αξιόλογο σε αυτή την προσπάθεια, ώστε να δημιουργηθεί μια φεμινιστική θεωρία των διεθνών σχέσεων. Ο καθένας συμβάλλει στο να αποκαλύψει τρόπους με τους οποίους οι γυναίκες δεν απουσίαζαν από τις διεθνείς σχέσεις και ότι η παγκόσμια πολιτική είναι έμφυλη. Οι φιλελεύθεροι φεμινιστές έχουν τονίσει την

⁶⁹ Sandra Whitworth, (1997), *“Feminism And International Relations”*, Macmillan Press LTD

απουσία των γυναικών τόσο στην πρακτική όσο και στη μελέτη των διεθνών σχέσεων. Αυτή η απουσία χρησιμοποιήθηκε στο παρελθόν για να υπερασπιστεί την υποτιθέμενη ουδετερότητα του φύλου στη μελέτη των διεθνών σχέσεων. Οι φιλελεύθεροι φεμινιστές αμφισβητούν αυτό το αίτημα και δίνουν φωνή στις γυναίκες των διεθνών σχέσεων που προηγουμένως αποσιωπούσαν. Οι μεταμοντέρνοι φεμινιστές δίνουν έμφαση στους τρόπους με τους οποίους η ταυτότητα και η σημασία τους είναι αβέβαιη και κοινωνικά κατασκευασμένη. Η κριτική φεμινιστική θεωρία αναδεικνύει τις μεταμοντέρνες ιδέες, όπου το φύλο είναι μια κοινωνικά κατασκευασμένη ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών.⁷⁰

Αυτή η προσέγγιση διαφέρει από τον μεταμοντέρνο φεμινισμό και υποστηρίζει ότι οι κατάλληλες σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών μπορούν να ανακαλυφθούν μέσω της διερεύνησης συγκεκριμένων συνθηκών, συνηθειών και ομιλιών των διεθνών παραγόντων και θεσμών. Έτσι οι έννοιες δεν αναδύονται απλώς από το παιχνίδι της εξουσίας, αλλά από το παιχνίδι των δρώντων που λειτουργούν σε συγκεκριμένες συνθήκες την ίδια στιγμή, και εξαιτίας αυτού οι αντιλήψεις είναι ρευστές και ιστορικά μεταβλητές.⁷¹

4.2 Παγκοσμιοποίηση Και «Γυναικεία Ζητήματα» Στις Διεθνείς Σχέσεις

Οι Διεθνείς Σχέσεις, ως επιστημονικό πεδίο, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, διδάσκονταν και ανέπτυσαν το θεωρητικό τους πεδίο, αφήνοντας τα γυναικεία ζητήματα στο περιθώριο. Αυτό σχετίζεται με το ότι η διεθνής πολιτική θεωρείτο ότι αφορούσε κυρίως τους άνδρες, ενώ επικρατούσε παράλληλα η αντίληψη ότι έχει την ίδια επιρροή και τις ίδιες συνέπειες σε όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως φύλου. Πολλές γυναίκες ωστόσο, έχουν διατυπώσει προβληματισμούς και κριτικές αναλύσεις για τον «πόλεμο» και την «προάσπιση της ειρήνης», συμπεριλαμβανομένων κι εκείνων που διοργάνωσαν τη Διάσκεψη της Ειρήνης στη Χάγη το 1915 και εναντιώθηκαν για τους όρους και τα μέτρα τιμωρίας προς τη Γερμανία, μετά τη λήξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Όμως δεν

⁷⁰ Ben Agger, (1993), "*Gender, culture and Power: toward a feminist postmodern and critical theory*", Praeger

⁷¹ Peter R. Beckman & Francine D' Amico, (1994), "*Women, Gender and World Politics*", London, Bergin & Garvey, σελ.80

εισακούστηκαν όταν υποστήριζαν ότι η φτώχεια που θα προκαλούσαν οι ασθενείς και η εχθρότητα στην Ευρώπη, θα γεννούσαν περισσότερη βία.

Η θυματοποίηση των γυναικών, ως συνέπεια πολεμικών συρράξεων, αλλαγών στη διεθνή πολιτική, ως συνέπεια πολιτικών που εφαρμόζονται σε αναπτυσσόμενες κυρίως χώρες, αναδεικνύεται μέσα από το φακό της έμφυλης διάστασης. Υπογραμμίζεται ότι η φτώχεια, η υπανάπτυξη και η έλλειψη εκπαίδευσης ή η διαρροή από τη στοιχειώδη εκπαίδευση αποτελούν παράγοντες που οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό και σε έλλειμμα δημοκρατίας, με θύματα τις γυναίκες και τα παιδιά. Άλλο χαρακτηριστικό θυματοποίησης αποτελεί η εμπορευματοποίηση, η εκμετάλλευση και η διακίνηση των γυναικών, των βρεφών και των παιδιών, που παρουσιάζει έξαρση μετά τη λήξη της ψυχροπολεμικής περιόδου και τις καθεστωτικές αλλαγές στις πρώην σοσιαλιστικές δημοκρατίες της Σοβιετικής Ένωσης και της Ανατολικής Ευρώπης. Η μετανάστευση που παλαιότερα θεωρείτο ότι αφορούσε κατά πλειοψηφία τους άνδρες, σήμερα αφορά κατά το ήμισυ τουλάχιστον γυναίκες. Ωστόσο, ελάχιστες μελέτες που επικεντρώνονται στην έμφυλη διάσταση της μετανάστευσης, αναδεικνύουν ότι οι γυναίκες στην πλειοψηφία τους αναλαμβάνουν «ρόλους φροντίδας», πενιχρά πληρωμένους και προσφέρουν ανασφάλιστη εργασία.⁷²

Το όψιμο ενδιαφέρον των διεθνών σχέσεων για τα δικαιώματα των γυναικών και η ανάδειξη των γυναικείων ζητημάτων, φαίνεται να σχετίζονται σε κάποιο βαθμό και με τη διεθνή τρομοκρατία και τον κίνδυνο που αντιμετωπίζει η Δύση από το ριζοσπαστικό Ισλάμ. Η βιαιότητα του πολέμου φέρνει στο επίκεντρο μεταξύ άλλων και τη χρήση της σεξουαλικής βίας ως «πολεμικό όπλο». Η θυματοποίηση και ο βιασμός των γυναικών, συνέπεια του πολέμου, αποτελεί μια διάσταση που συχνά υποβαθμίζεται, ενώ σε άλλες περιπτώσεις, η απελευθέρωση των γυναικών και η άρση της καταπίεσης και των διακρίσεων έχει χρησιμοποιηθεί ως προβαλλόμενη αφορμή για την κύρηξη πολέμου.

Η Skjelsbaek έχει εντοπίσει 140 μελέτες που εστιάζουν στη σεξουαλική βία εναντίον των γυναικών κατά τη διάρκεια πολεμικών συρράξεων και που έχουν δημοσιευτεί κατά τη διάρκεια του 1990. Συγκεκριμένα χωρίζει τις θεωρητικές αναλύσεις του φαινομένου σε τρεις διαφορετικές κατηγορίες. Η πρώτη υποστηρίζει ότι θύματα

⁷² Λάβδας Κώστας Α., Ξενάκης Δημήτρης Κ., & Χρυσόχου Δημήτρης Ν., (2010), "Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων", Αθήνα, Εκδόσεις: Σιδέρης Ι., σελ.333

σεξουαλικής βίας μπορεί να είναι όλες οι γυναίκες που βρίσκονται στις ζώνες πολέμου, καθώς ο βιασμός χρησιμοποιείται ως «όπλο πολέμου» και για την επιβεβαίωση του «μιλιταριστικού ανδρισμού». Η δεύτερη, την οποία η Skjelsbaek ονομάζει δομική, υπογραμμίζει θύματα βιασμού γίνονται «στοχευμένες» ομάδες γυναικών κατά τη διάρκεια πολεμικών συρράξεων, που προέρχονται από την αντίπαλη εθνοτική, θρησκευτική ή πολιτική ομάδα. Ο βιασμός μετατρέπεται σε εργαλείο πολέμου που συμβάλλει στη «γεννοκτονία» και την «εθνική κάθαρση». Τέλος, η τρίτη κατηγοριοποίηση αφορά στις μελέτες που συνθέτουν τη μεταμοντέρνα θεώρηση. Υποστηρίζει ότι η ιεραρχία της εξουσίας και της κυριαρχίας του ανδρικού φύλου είναι κοινωνικά κατασκευασμένη μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης μεταξύ φύλου, εθνότητας, θρησκείας, πολιτικής και άλλων ταυτοτήτων. Θύματα βιασμού στις πολεμικές συρράξεις δεν είναι μόνο γυναίκες αλλά και άνδρες. Η θυματοποίηση των γυναικών κατά τον πόλεμο ισχυροποιεί τον κοινωνικά κατασκευασμένο ανδρισμό και την εξουσία του δράστη και εξασθενεί το θύμα.⁷³

4.3 Το Φύλο, Η Παγκοσμιοποίηση Και Η Ανάπτυξη

Τα ρεύματα που μελετούν το κοινωνικό φύλο με εφαρμοσμένο τρόπο στις Διεθνείς Σχέσεις εκδηλώθηκαν σχετικά καθυστερημένα, κι αυτό μέσα στα πλαίσια της μεταμοντέρνας διαμάχης με την κρίση του βεστφαλιανού παραδείγματος. Μετά τις πρώτες φεμινιστικής προέλευσης ενστάσεις προς τις μελέτες για διεθνή ζητήματα της δεκαετίας του '70 η Σίνθια Ένλοου διατύπωσε το εξής «γενικό ερώτημα»: «Πού είναι οι γυναίκες»;, όχι τόσο ως ηγέτες, ατομικά, αλλά ως κοινωνική ομαδοποίηση η οποία εκπροσωπεί το ήμισυ της ανθρωπότητας. Τα χρόνια που ακολούθησαν το γυναικείο ζήτημα επιβλήθηκε στην έρευνα και μια νέα γενιά γυναικών συγγραφέων ανέπτυξε μια φεμινιστική κριτική των παραδοσιακών θεωριών των Διεθνών Σχέσεων από την οπτική γωνία του κοινωνικού φύλου. Η εμπειρική έρευνα που εστιάζει στο επίπεδο διαβίωσης, εκπαίδευσης, οικονομικής εξουσίας και πολιτικής εκπροσώπησης απέδειξε ότι οι αποκλίσεις των δύο φύλων διευρύνονται υπό την επίδραση της παγκοσμιοποίησης και των περιφερειακών και παγκόσμιων κρίσεων. Οι κρίσεις

⁷³ Τριανταφύλλου Δ., Υφαντής Κ., & Χατζηβασιλείου Ε., (2008), *“Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία Και Προσεγγίσεις”*, Αθήνα, Εκδόσεις: Παπαζήση, σελ.518

αυτές επηρεάζουν τα συμφέροντα και τις ταυτότητες των γυναικών με ιδιαίτερο τρόπο: στην Ευρώπη αυτή η επίδραση είναι μικρότερη σε σύγκριση με τις ΗΠΑ, τη Λατινική Αμερική, την Ανατολική Ασία και τον Τρίτο Κόσμο. Έτσι η έρευνα έστρεψε το ενδιαφέρον της στη φτώχεια, στα μεταναστευτικά ρεύματα, στην εκπαίδευση, στις συνθήκες εργασίας, στις ειδικές μορφές βίας που ασκούνται στις γυναίκες, στην επιδείνωση της υγείας, ειδικά στην Αφρική και στον Τρίτο Κόσμο γενικότερα, καθώς και στο διεθνές δουλεμπόριο ανθρώπων. Η ορατότητα των γυναικών στο επίπεδο της παγκόσμιας πολιτικής είναι ίσως ακόμη πιο περιορισμένη απ' ό,τι στο εθνικό επίπεδο. Οι σκανδιναβικές χώρες αποτελούν εξαίρεση, και συνιστούν ένα εναλλακτικό ευρωπαϊκό μοντέλο που αντιπαραβάλλεται, όχι μονάχα στη Λατινική Αμερική αλλά και στις ανεπτυγμένες χώρες και στις αναδύμενες δυνάμεις.⁷⁴

Στην σχολή του κοινωνικού φεμινισμού, η πατριαρχία και ο καπιταλισμός αποτελούν αλληλοεπικαλυπτόμενα και διασυνδεδεμένα συστήματα καταπίεσης. Ο σεξουαλικός καταμερισμός εργασίας, μέσα από τον οποίο οι άνδρες κυριαρχούν στη δημόσια σφαίρα, ενώ οι γυναίκες περιορίζονται εθιμοτυπικά στη ιδιωτική σφαίρα, εξυπηρετεί τα οικονομικά συμφέροντα του καπιταλισμού με πολλούς τρόπους. Για κάποιους κοινωνικούς φεμινιστές, οι γυναίκες αποτελούν «εφεδρικό στρατό εργασίας», που μπορεί να στρατολογηθεί εάν προκύψει ανάγκη για αυξημένη παραγωγή αλλά και να επιστρέψει εύκολα στην οικιακή ζωή κατά τη διάρκεια μιας περιόδου ύφεσης χωρίς να επιβαρύνει τους εργοδότες ή το κράτος. Παράλληλα, η οικιακή εργασία των γυναικών είναι ζωτικής σημασίας για την ευρωστία και την αποτελεσματικότητα της οικονομίας. Οι γυναίκες, μέσα από το ρόλο τους ως σύζυγοι απαλλάσσουν τους άνδρες από το βάρος του νοικοκυριού και της ανατροφής των παιδιών, επιτρέποντάς τους να αφιερώνουν το χρόνο και την ενέργεια τους σε έμμισθη και παραγωγική εργασία. Αυτές οι έμφυλες διαδικασίες αγνοούνται σε μεγάλο βαθμό από τις παραδοσιακές θεωρίες της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, που εστιάζονται μόνο στις εμπορικές ανταλλαγές και την έμμισθη εργασία, καθιστώντας τη συνεισφορά των γυναικών στις παραγωγικές δραστηριότητες αόρατη.⁷⁵ Για τον πολιτικό τομέα, η προβολή μιας φιλελεύθερης παγκόσμιας προοπτικής έχει τεράστια σημασία διότι βασίζεται στην φιλελεύθερη αντίληψη ηθικής και των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Η

⁷⁴ Mario Telo, (2012), *‘‘Η Ευρωπαϊκή Θεώρηση Των Διεθνών Σχέσεων’’*, Αθήνα, Εκδόσεις: Παπαζήσης, σελ. 261

⁷⁵ Heywood Andrew, (2013), *‘‘Διεθνείς Σχέσεις Και Πολιτική Στην Παγκοσμια Εποχή’’*, Εκδόσεις: Κριτική, σελ.679

ενθρόνιση του καπιταλιστικού ατομικισμού επιτρέπει την καταναλωτική ηθική ακόμη και στις εξωτερικές πολιτικές.⁷⁶

Η αναδιάρθρωση της οικονομίας λόγω της παγκοσμιοποίησης έχει επιφέρει σειρά από περαιτέρω επιπτώσεις στις σχέσεις των δυο φύλων. Πρώτον, έχει οδηγήσει στην παγκόσμια «εκθήλυνση της εργασίας». Στον αναπτυσσόμενο κόσμο, κάτι τέτοιο είναι εμφανές στην επέκταση των εργασιακών ευκαιριών για τις γυναίκες, τόσο στη γεωργία, όσο και μέσα από μια διαδικασία παγκόσμιας βιομηχανικής αναδιάρθρωσης, κατά την οποία οι μεταποιητικές θέσεις εργασίας έχουν μετατοπιστεί από τον αναπτυγμένο στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Ο αριθμός των γυναικών σε θέσεις έμμισθης εργασίας έχει αυξηθεί, οι τάσεις αυτές συνδέονται και με την ευπάθεια και την εκμετάλλευση των γυναικών. Οι γυναίκες εργαζόμενες κοστίζουν πολύ φθηνά, ενώ συνήθως προσλαμβάνονται σε οικονομικούς τομείς στους οποίους τα κατοχυρωμένα εργατικά δικαιώματα είναι περιορισμένα και τα εργατικά συνδικάτα αδύναμα. Έτσι οι γυναίκες εργαζόμενες έχουν να αντιμετωπίσουν το διπλό βάρος της χαμηλά αμειβόμενης εργασίας και της συνεχιζόμενης πίεσης από την οικιακή εργασία σε ένα πλαίσιο μειωμένης κρατικής μέριμνας και μειωμένης υποστήριξης για την υγεία, την εκπαίδευση και τις επιδοτήσεις σε βασικά τρόφιμα, που οφείλεται κυρίως στην ανάπτυξη της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης.

Η παγκόσμια μετατόπιση των υπηρεσιών που σχετίζονται με τον παραδοσιακό ρόλο της συζύγου, ωστόσο, είναι ιδιαίτερα εμφανής στο σεξουαλικό εμπόριο και την πορνεία. Η εποχή της παγκοσμιοποίησης έχει εκτοξεύσει τη βιομηχανία του σεξ τόσο σε εθνικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, με τα επίπεδα διακίνησης των γυναικών και των κοριτσιών από τους λαθρεμπόρους που εξωθούνται στη σεξουαλική δουλειά να έχουν αυξηθεί σημαντικά.

Όσον αφορά την ανάπτυξη, έχουν εμφανιστεί μια σειρά ανταγωνιστικών έμφυλων οπτικών. Οι θεωρητικοί του εκσυγχρονισμού συνδέουν την οικονομική ανάπτυξη με τη χειραφέτηση των γυναικών από τους παραδοσιακούς ρόλους τους. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, ο πατριαρχικός έλεγχος και η υποταγή των γυναικών αποτελούν δύο από τις κεντρικές ιεραρχίες που ευδοκιμούν στις παραδοσιακές κοινωνίες. Η ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων βασισμένων στην αγορά επιφέρουν, αντίθετα, ισχυρή ροπή προς τον ατομικισμό, αξιολογώντας τους ανθρώπους με βάση λιγότερο

⁷⁶ Shirin M. Rai, (2002), *“Gender And The Political Economy Of Development, From Nationalism to Globalization”*, Polity, σελ.99

τη θέση και την παράδοση, και περισσότερο τη συνεισφορά τους στην παραγωγική διαδικασία. Τούτο αποτυπώνεται στην ανάδυση πιο ισότιμων οικογενειακών δομών, στις οποίες τα μέλη συμμετέχουν στις λειτουργίες της οικογένειας. Επεκτείνονται, παράλληλα, οι ευκαιρίες που έχουν οι γυναίκες να μορφωθούν και να ακολουθήσουν μια καριέρα, καθώς ο εκσυγχρονισμός δημιουργεί την ανάγκη για πιο εξειδικευμένο και καλύτερα εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό. Έτσι, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι τα αναπτυγμένα κράτη βρίσκονται συστηματικά πολύ υψηλότερα στην κατάταξη του ΟΗΕ με βάση τον Έμφυλο Δείκτη Ανάπτυξης και το Δείκτη Ενδυνάμωσης των Φύλων. Με λίγα λόγια, η ισότητα των φύλων πηγαίνει χέρι χέρι μαζί με τη νεωτερικότητα.

Από μια φεμινιστική οπτική, ωστόσο, η έννοια της «νεωτερικότητας» οικοδομείται με βάση κυρίως αρσενικούς κανόνες. Όπως είδαμε παραπάνω, κάτι τέτοιο ισχύει για τον οικονομικό φιλελευθερισμό και είναι εμφανές στην ιδέα της «ανάπτυξης ως οικονομικής μεγέθυνσης». Μια ένσταση της φεμινιστικής θεωρίας έγκειται στην αποτυχία των ορθόδοξων προσεγγίσεων στην ανάπτυξη να αναγνωρίσουν το βαθμό στον οποίο η φτώχεια πλήττει κυρίως τις γυναίκες.

Συμπερασματικά, η φεμινιστική θεώρηση των οικονομικών ζητημάτων δίνει έμφαση στους τρόπους με τους οποίους ο έμφυλος καταμερισμός εργασίας εξυπηρετεί τα οικονομικά συμφέροντα του καπιταλισμού, καθώς και στο βαθμό στον οποίο το εννοιολογικό πλαίσιο της συμβατικής πολιτικής οικονομίας έχει οικοδομηθεί στη βάση αρσενικών αποδοχών. Αυτές οι ιδέες έχουν επηρεάσει τη φεμινιστική σκέψη στα ζητήματα τόσο της παγκοσμιοποίησης όσο και της ανάπτυξης.⁷⁷

4.4 Εμφυλη διάσταση στην ασφάλεια, τον πόλεμο και τις ένοπλες συγκρούσεις

Η φεμινιστική ανάλυση δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξη μιας έμφυλης εννοιολόγησης της ασφάλειας και του πολέμου. Οι συμβατικές προσεγγίσεις στην ασφάλεια την παρουσιάζουν ως «ύψιστο στόχο» της διεθνούς πολιτικής. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, κύρια ευθύνη των κρατών είναι η διατήρηση της ασφάλειας τους, όπως αυτή αποτυπώνεται στην έννοια της «εθνικής ασφάλειας». Κατά συνέπεια, οι κύριες απειλές για την ασφάλεια είναι εξωτερικές και προέρχονται κυρίως από άλλα

⁷⁷ Heywood Andrew, (2013), “Διεθνείς Σχέσεις Και Πολιτική Στην Παγκοσμια Εποχή”, Εκδόσεις: Κριτική, σελ.60

κράτη. Αυτό σημαίνει ότι η απειλή της βίας και άλλων μορφών φυσικής καταπίεσης και εξαναγκασμού είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την αποτροπή των πολέμων αυτών, κυρίως μέσα από την οικοδόμηση στρατιωτικής ικανότητας με στόχο την αποτροπή των πιθανών επιτιθέμενων.⁷⁸ Οι φεμινιστές, από την πλευρά τους, επικρίνουν αυτή την προσέγγιση στην ασφάλεια για δύο λόγους. Πρώτον, γιατί εδράζεται σε αρσενικές παραδοχές για την αντιπαλότητα, τον ανταγωνισμό και το αναπόφευκτο της σύγκρουσης, οι οποίες είναι απότοκες της θεώρησης του κόσμου με όρους αλληλόδρασης και σχέσεων μιας σειράς ιδιοτελών, αυτόνομων δρώντων που έχουν στόχο τη μεγιστοποίηση της ισχύος τους. Δεύτερον, γιατί η συμβατική ιδέα της εθνικής ασφάλειας είναι συνήθως αναποτελεσματική, καθώς συνιστά το παράδοξο της ασφάλειας, δημιουργώντας αυτό που αποκαλείται «ανασφάλεια της ασφάλειας». Οι φεμινιστές υιοθετούν μια ευρύτερη και πιο πολυδιάστατη έννοια της ασφάλειας, τόσο μέσα από χρόνιες ανησυχίες για τη βία κατά των γυναικών στην οικογένεια και τη ζωή στο σπίτι, όσο και μέσα από τη συνειδητοποίηση ολοένα και πιο σημαντικών απειλών για τις γυναίκες, που ανακύπτουν, για παράδειγμα, από τη σεξουαλική δουλεία και την ένοπλη σύγκρουση. Από μια έμφυλη οπτική, η εκ πρώτης όψεως ξεκάθαρη διάκριση ανάμεσα στον «πόλεμο» και την «ειρήνη», που προκύπτει από την κεντρική ανησυχία για την απειλή ενός διακρατικού πολέμου, είναι αρκετά επίπλαστη και απλώς εξυπηρετεί το στόχο της απόκρυψης μιας ευρείας γκάμας άλλων απειλών από τις οποίες υποφέρουν οι γυναίκες. Η απουσία του πολέμου, με τη συμβατική του έννοια, σε καμία περίπτωση δεν εγγυάται ότι οι άνθρωποι, και ιδιαίτερα οι γυναίκες, διαβιούν χωρίς φόβο και δεν μαστιίζονται από τη φτώχεια. Ωστόσο οι φεμινιστές προχωρούν πέρα από την εμφύσηση της έμφυλης διάστασης στην έννοια της ασφάλειας. Επιδιώκουν να χρησιμοποιήσουν έναν έμφυλο φακό για την κατανόηση του πολέμου.

Για τους φεμινιστές της διαφορετικότητας συγκεκριμένα, ο πόλεμος είναι στενά συνδεδεμένος με τον ανδρισμό σε διάφορα επίπεδα. Πρώτον, η κυριαρχία των ανδρών σε υψηλόβαθμες θέσεις στην πολιτική και στρατιωτική ζωή μπορεί να σημαίνει ότι οι αποφάσεις για την πραγματοποίηση ή μη ενός πολέμου λαμβάνονται από ανθρώπους στην κοσμοθεωρία των οποίων προβάλλονται οι ένοπλες συγκρούσεις ως αναπόφευκτες, και ίσως επιθυμητές, ως χαρακτηριστικό της παγκόσμιας πολιτικής. Η θέση αυτή προκύπτει από την τάση των ανδρών να βλέπουν

⁷⁸ Steans Jill & Pettiford Lloyd with Diez Thomas, (2005), *“Εισαγωγή στη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων”*, Αθήνα, Εκδόσεις: Τουρική

τον κόσμο με όρους σύγκρουσης, αντιπαλότητας και ανταγωνισμού, ως αποτέλεσμα είτε της επιρροής των αρσενικών έμφυλων στερεοτύπων είτε βαθύτερων βιολογικών ενστίκτων. Καθώς οι γυναίκες, σύμφωνα με αυτήν την ανάλυση, είναι λιγότερο πολεμοχαρείς από τους άνδρες και έχουν μεγαλύτερη προδιάθεση προς τη συνεργασία, την οικοδόμηση συναίνεσης και τη χρήση μη συγκρουσιακών στρατηγικών, η αυξημένη εκπροσώπηση τους σε θέσεις στην πολιτική ή στρατιωτική ηγεσία μπορεί να συμβάλει στη μείωση της χρήσης βίας στις παγκόσμιες υποθέσεις. Τούτο μπορεί να οδηγήσει στη φεμινιστική εναλλακτική πρόταση της «δημοκρατικής ειρήνης» την οποία προκρίνουν οι φιλελεύθεροι. Σύμφωνα με αυτήν την πρόταση, οι κοινωνίες γίνονται πιο ειρηνικές όχι υιοθετώντας τη δημοκρατία αλλά εφαρμόζοντας την ισότητα των φύλων σε όλα τα επίπεδα. Μια μητριαρχική κοινωνία, από αυτήν την οπτική, θα ήταν σαφώς πιο ειρηνική από μια πατριαρχική. Τα εμπειρικά στοιχεία που βασίζονται σε μια τέτοια άποψη είναι, ωστόσο, ανάμεικτα, με κάποια από αυτά να καταδεικνύουν ότι, ενώ η ενδυνάμωση των γυναικών στο εσωτερικό πεδίο συμβάλλει συχνά σε ειρηνικές διεθνείς σχέσεις, η παρουσία τους, ωστόσο, στην ηγεσία του κράτους οδηγεί μερικές φορές στη χρήση πιο εκτενούς και σκληρής βίας σε μια κρίση. Αυτό συμβαίνει επειδή οι γυναίκες ηγέτες λειτουργούν σε έναν «ανδρικό κόσμο» και ενθαρρύνονται να υιοθετήσουν μια «υπερβολικά αρσενική» συμπεριφορά.

Η δεύτερη σύνδεση ανάμεσα στον πόλεμο και τον ανδρισμό λειτουργεί μέσα από το ρόλο που παίζει η στρατιωτικοποιημένη αρρενωπότητα ως εθνικό ιδανικό σε περιόδους διεθνούς ένστασης και σύγκρουσης. Τούτο είναι εμφανές στην εικόνα ενός «ήρωα πολεμιστή» και στην έμφαση που δίνεται κατά τη στρατιωτική εκπαίδευση στην καλλιέργεια θεωρητικά «αντρικών» αρετών, όπως η πειθαρχία, η υπακοή, η σκληρότητα και, πάνω από όλα, η ικανότητα διαχωρισμού της πράξης από το συναίσθημα. Η στρατιωτική εκπαίδευση μπορεί να γίνει αντιληπτή και ως συστηματική προσπάθεια καταπίεσης των θηλυκών ή «θηλυπρεπών» ενστίκτων και αντιδράσεων. Η Goldstein παρατηρεί ότι οι πιο πολεμοχαρείς πολιτισμοί είναι οι πιο σεξιστικοί, υποστηρίζοντας ότι η σύνδεση ανάμεσα στον πόλεμο και το φύλο διαπλάθεται τόσο από τους τρόπους με τους οποίους οικοδομείται ο ανδρισμός με στόχο να δώσει κίνητρο στους στρατιώτες να πολεμήσουν, όσο και από την επίδραση που έχει η διεξαγωγή του πολέμου στον ανδρισμό. Τρίτον, ο πόλεμος δικαιολογείται συχνά με βάση το «μύθο της προστασίας», δηλαδή την άποψη ότι καθήκον και ρόλος του άνδρα πολεμιστή είναι η προστασία των αδύναμων και πιο ευάλωτων, δηλαδή

των γυναικών και των παιδιών. Υπό αυτή την έννοια, ο πόλεμος όχι μόνο υπερβάλλει όσον αφορά τη διχοτόμηση ανάμεσα στο αρσενικό και το θηλυκό στις σχέσεις των δυο φύλων, αλλά, επίσης, τη νομιμοποιεί. Ο ανδρισμός του πολέμου διαιωνιζόταν ευκολότερα όταν ο πόλεμος, τουλάχιστον ανάμεσα σε συμβατικούς στρατούς, αποτελούσε αποκλειστικά αρσενική δραστηριότητα.

Ωστόσο, η εμφύσηση της έμφυλης διάστασης στο ζήτημα του πολέμου συνίσταται κυρίως στη σύνδεση ανάμεσα στα αίτια του πολέμου και τον ανδρισμό, αλλά και στην αναγνώριση των διαφορετικών επιπτώσεων που έχουν ο πόλεμος και η ένοπλη σύγκρουση για τους άνδρες και τις γυναίκες. Η ένοπλη σύγκρουση θεωρείται παραδοσιακά ότι αποτελεί έναν «ανδρικό κόσμο», με την παραδοσιακή εξαίρεση των γυναικών από τη στρατιωτική ζωή να σημαίνει ότι ο πόλεμος, οι δολοφονίες και οι θάνατοι διαπράττονται από άρρενες εμπόλεμους.⁷⁹

4.5 Θεσμοί Και Παγκόσμια Τάξη

Το φύλο αποτελεί κεντρικό στοιχείο στην κατανόηση των παγκόσμιων τάξεων, παλαιών και νέων. Είναι φυσικό λοιπόν, δεδομένης της έμφασης που αποδίδεται στο φύλο ως συγκεκριμένης μορφής ανισότητας που υποστηρίζεται και διαιωνίζεται από κοινωνικούς θεσμούς, πρακτικές και ιδεολογίες, ο κριτικός φεμινισμός να ενδείκνυται περισσότερο για το σχολιασμό της παγκόσμιας τάξης και της φύσης και των σκοπών των διεθνών θεσμών.

Οι σχέσεις των δυο φύλων ενσωματώνονται στην ανάλυση της μεταβαλλόμενης «παγκόσμιας τάξης». Από την άποψη του μαρξισμού, η «παγκόσμια τάξη πραγμάτων» αποτελείται από τον παγκόσμιο καπιταλισμό, τα κράτη και τους θεσμούς που παρέχουν το πλαίσιο εντός του οποίου ρυθμίζονται οι καπιταλιστικές οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις. Η γυναικεία εργασία είναι συχνά απλήρωτη και επομένως δεν θεωρείται μέρος των δραστηριοτήτων των κρατών, των αγορών και των διεθνών θεσμών, οι οποίοι συνολικά συνιστούν την παγκόσμια τάξη πραγμάτων. Η συνεισφορά της γυναικείας εργασίας όμως είναι πολύ σημαντική, όχι μόνο σε εθνική αλλά, ολοένα και περισσότερο, σε παγκόσμια κλίμακα.

⁷⁹ Heywood Andrew, (2013), “Διεθνείς Σχέσεις Και Πολιτική Στην Παγκόσμια Εποχή”, Εκδόσεις: Κριτική, σελ.685

Το φύλο αποτελεί επίσης έναν ορατό και σημαντικό παράγοντα του υφιστάμενου παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας. Από τις δεκαετίες του 1970 και του 1980, οι εργοδότες σε ολόκληρο τον κόσμο στοχεύουν στην υπονόμηση των εμπορικών ενώσεων προκειμένου να επιτύχουν τη μέγιστη ελαστικότητα εργασίας. Ορισμένοι εργοδότες έχουν μεταφέρει τις επιχειρήσεις τους στο εξωτερικό για να ωφεληθούν από τα φθηνά εργατικά χέρια, τα οποία συνήθως είναι γυναίκες. Οι επιπτώσεις των νεοφιλελεύθερων στρατηγικών ανάπτυξης, όπως η αναδόμηση της οικονομίας, είναι ένα παράδειγμα για το πώς οι διεθνείς θεσμοί όχι μόνο αντανακλούν, αλλά και διαιωνίζουν τις ανισότητες μεταξύ των φύλων. Οι νεογκραμισιανοί υποστηρίζουν ότι η παγκόσμια τάξη αποτελείται από αντιδραστικές ή «αντιηγεμονικές» κοινωνικές ομάδες. Οι γυναίκες οργανώνονται προκειμένου να αντισταθούν στην υπονόμηση των εργασιακών τους δικαιωμάτων, να αγωνιστούν για καλύτερες συνθήκες εργασίας και, με τον τρόπο αυτό, να στρέψουν την προσοχή σε συγκεκριμένα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, τόσο ως έμμισθοι όσο και ως άμισθοι εργάτες. Μέσα από πολιτικούς αγώνες, οι γυναίκες μπορούν να διαδραματίζουν ένα ρόλο στην αντίσταση κατά των κυρίαρχων σχέσεων ισχύος και στην πρόκληση αλλαγών. Οι αγώνες αυτοί υπερβαίνουν τα περιορισμένα αιτήματα για υψηλότερους μισθούς και καλύτερες συνθήκες εργασίας και τονίζουν τα ειδικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες, οι οποίες πρέπει να αντεπεξέλθουν όχι μόνο στις απαιτήσεις της οικογένειας και της εργασίας αλλά και στις σεξιστικές διακρίσεις που υφίστανται. Τα τελευταία χρόνια οι γυναίκες έχουν οργανωθεί σε διεθνή κλίμακα για να προάγουν τα γυναικεία ανθρώπινα δικαιώματα.⁸⁰

4.6 Η Αντιμετώπιση Της Φτώχειας Και Ο Ρόλος Της Παγκόσμιας Τράπεζας Και Των ΜΚΟ

Η αντιμετώπιση της φτώχειας απευθύνεται κυρίως στις γυναίκες, μέσα από αναπτυξιακά προγράμματα και πολιτικές των διεθνών οργανισμών, ΜΚΟ και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Η ισότητα των δύο φύλων αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη χρηστή διακυβέρνηση και ξεχωριστό αναπτυξιακό στόχο, που συνδέεται άμεσα με την καταπολέμηση της φτώχειας. Η Coleman χαρακτηριστικά τονίζει ότι η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, στη χρηστή διακυβέρνηση και ο

⁸⁰ Steans Jill & Pettiford Lloyd with Diez Thomas, (2005), “Εισαγωγή στη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων”, Αθήνα, Εκδόσεις: Τουρίκη, σελ.261

ενεργός ρόλος τους στην κοινωνία των πολιτών αποτελούν πολύ σημαντικές διαστάσεις για την οικονομική ανάπτυξη, ιδιαίτερα των αναπτυσσόμενων χωρών. Η εστίαση της αναπτυξιακής πολιτικής στις γυναίκες μπορεί να πολλαπλασιάσει τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, αναφορικά με τον έλεγχο των γεννήσεων και της παιδικής θνησιμότητας, τη βελτίωση της υγείας και της διατροφής, την καλύτερη εκπαίδευση, αλλά και την ενίσχυση των δημοκρατικών ιδεών και την ίδρυση σταθερών οργανώσεων στην κοινότητα, οι οποίες σταδιακά μπορούν να αποκτήσουν αυτάρκεια. Η προώθηση πολιτικών που στοχεύουν στην ισότητα των φύλων, αποτελεί κεντρικό σημείο στην ατζέντα των διεθνών οργανισμών και των ΜΚΟ.

Η θεσμοθέτηση της ισότητας ευκαιριών, συνυπάρχει με μέγιστα κοινωνικο-οικονομικά οφέλη, όπως η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και η ανάπτυξη της κοινωνικής επιχειρηματικότητας. Αντίθετα, σε χώρες του Τρίτου Κόσμου, στη Νότια Ασία, στη Μέση Ανατολή και στην Υποσαχάρια Αφρική σημαντικοί περιορισμοί υπαγορεύονται στις ζωές των γυναικών και από φονταμενταλιστικές θρησκευτικές πεποιθήσεις και αξιακά συστήματα. Κατεστημένες πατριαρχικές πρακτικές αποτελούν νόμους των κρατών, οι οποίες δεν ενισχύουν μόνο την καταπίεση και την βαρβαρότητα, εναντίον όσων γυναικών δεν συμμορφώνονται με αυτό το πατριαρχικό αξιακό σύστημα, αλλά αποδεδειγμένα πλέον συμβάλλουν και την παρατεινόμενη υποανάπτυξη.

Η επένδυση στη συνεχιζόμενη εκπαίδευση, τον περιορισμό της διαρροής από την υποχρεωτική εκπαίδευση και την ενδυνάμωση των γυναικών για ισότιμη κοινωνική συμμετοχή, είναι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος για να αντιμετωπιστεί η φτώχεια και να βελτιωθεί η διακυβέρνηση. Η εκπαίδευση των γυναικών αποτελεί άμεσα αποτελέσματα από την εκπαίδευση των ανδρών. Τα παιδιά επωφελούνται περισσότερο από την εκπαίδευση της μητέρας, καθώς η εκπαίδευση των γυναικών συμβάλλει στη μείωση της βρεφικής θνησιμότητας, στη βελτίωση της διατροφής των παιδιών και στον περιορισμό από την υποχρεωτική εκπαίδευση.

Η έμφαση στη χρηματοδότηση προγραμμάτων υποστήριξης της εκπαίδευσης, παράλληλα με την υποστήριξη και των άλλων βαθμίδων, αποτελούν σημαντικές συνιστώσες προς την αναπτυξιακή κατεύθυνση. Επιπλέον, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι μία επίσημη θέση που προωθεί μονάχα την ανάπτυξη προγραμμάτων βασικής εκπαίδευσης, με μοναδικό επιχείρημα ότι πρόκειται για την βαθμίδα που

συγκεντρώνει περισσότερα κορίτσια, ενισχύει την αμάθεια ή την ημιμάθεια, την εξάρτηση και την υπανάπτυξη.⁸¹

⁸¹ Τριανταφύλλου Δ., Υφαντής Κ., & Χατζηβασίλειου Ε., (2008), “Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία Και Προσεγγίσεις”, Αθήνα, Εκδόσεις: Παπαζήση, σελ.526

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία:

1. Λάβδας Κώστας Α., Ξενάκης Δημήτρης Κ., & Χρυσόχου Δημήτρης Ν., (2010), “Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων”, Αθήνα, Εκδόσεις: Σιδέρης Ι.
2. Σπύρος Μακρής, (2015), “Φεμινισμός και Δημοκρατία (Από τη Mary Wollstonecraft στην Judith Butler)”, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις: Ένεκεν Θεωρίας
3. Τριανταφύλλου Δ., Υφαντής Κ., & Χατζηβασιλείου Ε., (2008), “Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία Και Προσεγγίσεις”, Αθήνα, Εκδόσεις: Παπαζήση

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία:

4. Baylis John, Smith Steve, Owens Patricia, (2013), “Η Παγκοσμιοποίηση Της Διεθνούς Πολιτικής, Μια Εισαγωγή Στις Διεθνείς Σχέσεις”, Εκδόσεις: Επίκεντρο
5. Colin Hay, Michael Lister, David Marsh, (2011), “Το Κράτος (Θεωρίες και Προσεγγίσεις)”, Εκδόσεις: Σαββάλας
6. Heywood Andrew, (2013), “Διεθνείς Σχέσεις Και Πολιτική Στην Παγκοσμια Εποχή”, Εκδόσεις: Κριτική
7. Heywood Andrew, (2014), “Εισαγωγή στην Πολιτική: Τέταρτη Έκδοση”, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις: Επίκεντρο
8. Joan C. Trodo, (2011), “Για Μια Πολιτική Της Μέριμνας (care) σ’ έναν ευάλωτο κόσμο”, Αθήνα, Εκδόσεις: Πόλις
9. Judith Butler, (2009), “Αναταραχή Φύλου, Ο Φεμινισμός και η Ανατροπή της Ταυτότητας”, Εκδόσεις: Αλεξάνδρεια
10. Mario Telo, (2012), “Η Ευρωπαϊκή Θεώρηση Των Διεθνών Σχέσεων”, Αθήνα, Εκδόσεις: Παπαζήσης
11. Morel, Bauer, Meleghy, Niedenzu, Preglau, Staubmann, (2004), “Κοινωνιολογική Θεωρία”, (Αθήνα), Εκδόσεις: Προπομπός
12. Robert Jackson & Georg Sorensen, (2006), “Θεωρία Και Μεθοδολογία Των Διεθνών Σχέσεων”, Αθήνα, Εκδόσεις: Gutenberg
13. Simone Beauvoir, (2009), “Το Δεύτερο Φύλο”, Αθήνα, Εκδόσεις: Μεταίχμιο
14. Steans Jill & Pettiford Lloyd with Diez Thomas, (2005), “Εισαγωγή στη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων”, Αθήνα, Εκδόσεις: Τουρική

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία:

1. Andrew Heywood, (2003), "*Political Ideologies (An Introduction, Third Edition)*", Palgrave Macmillan
2. Ben Agger, (1993), "*Gender, culture and Power: toward a feminist postmodern and critical theory*", Praeger
3. Carol Gilligan, 1983, "*In a Different Voice*", Harvard University Press
4. David Marsh & Gerry Stoker, (2002), "*Theory and Methods in Political Science Second Edition*", Palgrave Macmillan
5. Chantal Mouffe, (2000), "*The democratic Paradox*", Verso Books
6. Fiona Robison, (1999), "*Globalizing Care: Ethics, feminist theory, and international relations*", Westview Press
7. Gerald F. Gaus and Chandran Kukathas, (2004), "*Handbook of Political Theory*", Sage Publications
8. Ian Adams, (2001), "*Political Ideology Today*", Manchester University Press, Palgrave
10. Lawrence Kohlberg, (1981), "*The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*", Harper & Row
11. Peter R. Beckman & Francine D' Amico, (1994), "*Women, Gender and World Politics*", London, Bergin & Garvey
12. Sandra Whitworth, (1997), "*Feminism and International Relations*", Macmillan Press LTD
13. Shirin M. Rai, (2002), "*Gender and The Political Economy Of Development, From Nationalism to Globalization*", Polity
14. Susan Moler Okin , (1991) "*Justice Gender, and the Family*", Basic books
15. Terence Ball & Richard Bellamy, (2003), "*The Cambridge History Of Twentieth-Century Political Thought*", Cambridge University Press
16. Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks & Mildred A. Schwartz, (2005), "*The Handbook Of Political Sociology, States, Civil Societies And Globalization*", Cambridge University Press
17. Will Kymlicka, (1996) "*Multicultural Citizenship*", Clarendon Press